

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ПРОБЛЕМ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
З НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
НА 2022 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

Київ – 2021

УДК 355.1

Н 15

Рекомендовано до друку Науковою радою Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (протокол № 12 від 28.12.2021 р.).

**Навчальний посібник з національно-патріотичної підготовки
Н 15 особового складу Збройних Сил України на 2022 навчальний рік /
Топальський В., Мараєва В., Богачук О., Хруленко І. та ін. / За заг. ред.
В. Мороза. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2021. – 162 с.**

У навчальному посібнику матеріали подано відповідно до тематики національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2022 навчальний рік.

УДК 355.1

© Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2021.

Зміст

<i>Тема 1. Героїчна оборона Донецького аеропорту – символ української мужності, оплот українського духу.....</i>	5
<i>Тема 2. День Соборності України: історія виникнення й традиції свята (до Дня Соборності України).....</i>	12
<i>Тема 3. Символи незламної держави (до 30-річчя затвердження Державного Прапора, Гімну, Герба України).....</i>	15
<i>Тема 4. Мужність та героїзм українців, які відстоювали територіальну цілісність України під час окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (до Дня спротиву окупації Криму).....</i>	19
<i>Тема 5. Відродження національної державності (до 105-ї річниці початку Української революції).....</i>	25
<i>Тема 6. Українська мова – генетичний код української нації</i>	30
<i>Тема 7. Початок Антитерористичної операції на території східних областей – відповідь збройній агресії Росії проти України</i>	35
<i>Тема 8. Євроатлантичний вибір України: необхідність, реалії, перспективи.....</i>	44
<i>Тема 9. Торжество та велич української зброї (з нагоди завершення Першого Зимового походу Дієвої Армії УНР).....</i>	49
<i>Тема 10. Депортація кримськотатарського народу – злочин тоталітарного радянського режиму.....</i>	53
<i>Тема 11. Перемога під Батогом – яскравий приклад українсько-кримськотатарського військового співробітництва (до 370-ї річниці битви)...</i>	59
<i>Тема 12. Вплив військових традицій на становлення світогляду захисників України.....</i>	63
<i>Тема 13. Героїчна оборона Луганського аеропорту (до 8-ї річниці оборони Луганського летовища).....</i>	68

<i>Тема 14. Боротьба видатного гетьмана Івана Мазепи за утворення на українських землях незалежної держави (до 335-річчя обрання гетьманом І. Мазепи).....</i>	73
<i>Тема 15. Розгром більшовицьких інтервентів союзницькою українсько-польською армією – “Диво на Віслі”.....</i>	81
<i>Тема 16. Подвиги Героїв завжди будуть у нашій пам’яті! (до Дня пам’яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України).....</i>	84
<i>Тема 17. Генерал-дисидент Петро Григоренко – яскрава постать у боротьбі з радянським тоталітарним режимом (до 115-ї річниці від дня народження).....</i>	94
<i>Тема 18. Переможна битва русько-литовського війська на Синіх Водах (до 660-річчя битви).....</i>	99
<i>Тема 19. Постать Пилипа Орлика в українській історії (до 350-річчя від дня народження).....</i>	103
<i>Тема 20. Українська повстанська армія – 80 років: повстанський феномен ХХ сторіччя (до 80-річчя заснування УПА).....</i>	112
<i>Тема 21. Створення Української Центральної Ради. Початок Української революції 1917 – 1921 рр.</i>	121
<i>Тема 22. Костянтин Острозький – визначний військовий діяч і полководець. Розгром московських окупантів під Оршею об’єднаним литовсько-українсько-польським військом.....</i>	126
 <i>Додаткові теми</i>	
<i>Тема 23. Сучасна воєнно-політична обстановка в світі, у Європейському регіоні та довкола України.....</i>	130
<i>Тема 24. Країни, що межують з Україною: політичний устрій, збройні сили та їх політика стосовно нашої держави</i>	139
<i>Тема 25. Історія в інформаційній війні Росії проти України.....</i>	154
<i>Список авторів.....</i>	161

Тема 1. Героїчна оборона Донецького аеропорту – символ української мужності, оплот українського духу

У січні 2022 року минає 7 років завершення героїчної оборони Донецького аеропорту, що тривала 242 дні. Це більше, ніж інколи триває ціла війна. Українські воїни героїчно тримали оборону Донецького аеропорту, який став символом мужності та героїзму, за що їх назвали “кіборгами”. Люди були вражені стійкістю, відвагою і самопожертвою воїнів. Про них повідомляли засоби масової інформації всього світу. Цей подвиг викарбуваний золотими літерами в літописі української бойової слави.

Військова операція з оборони Донецького аеропорту була розпочата українськими військами у травні 2014 року. На той час вогневий контроль за кордоном ще зберігався в руках українського командування. Військові готували операцію з перекриття державного кордону головними силами армійського угруповання. Тому контроль за аеропортами Донецька, Краматорська та Луганська був важливим завданням – щоб не перетворити їх на зручні канали перекидання російських військ в Україну.

Враховуючи ключове значення аеропорту Донецька, як вузла комунікацій, українське військово командування перекинуло на його прикриття близько 150 військовослужбовців – сили 3-го окремого полку спеціального призначення. Керівництво аеропорту попередило спецназ – у жодному разі не заходити в новий термінал, щоб не лякати пасажирів міжнародних рейсів озброєними солдатами і не заважати роботі. Ця інформація стала відома росіянам. У результаті в ніч на 26 травня новий термінал і підходи до аеропорту були захоплені ударними формуваннями російських спецслужб в Україні – батальйоном “Восток”, загонами Здрілюка і “Оплоту”, з числа колишніх і діючих співробітників спеціальних підрозділів ГРУ і ФСБ РФ та чеченців.

Швидко відреагувавши на таку обстановку, вже 26 травня українські спецпризначенці за підтримки авіації розгромили противника, а залишки російських загонів в паніці покинули аеропорт. Було знищено значну кількість терористів та російських спецназівців, включаючи інструктора Центру спеціального призначення ФСБ РФ Сергія Ждановича. Аеропорт Донецька став контролюватися українськими військовими, тому Росія була не в змозі використати його для перекидання військ повітряним шляхом.

У цей час йшли бої на території Донецької та Луганських областей. Військові частини і підрозділи ЗС України проводять операцію з блокування державного кордону, щоб не допустити на нашу територію колони російських військ і техніки. Проте Російська Федерація, порушуючи Договір про дружбу,

співробітництво і партнерство, в районі Ізвариного застосовує артилерію і спецназ. Потім війська РФ почали завдавати потужних вогневих ударів і по інших наших військах вздовж кордону. Блокувати кордони і перекрити автошляхи в цих умовах стало неможливо. Після того як противник зберіг за собою контроль за приблизно 150 кілометрами держкордону, включаючи велику автомагістраль, почалися масовані перекидання військ та постачання їх наземним транспортом. Утримання аеропортів вже не мало стримуючого чинника для російської агресії. Однак, Донецький аеропорт міг стати у таких умовах плацдармом для наступу українських військ на Донецьк та вигнання російських окупантів за межі нашої держави.

Після бою 26 травня 2014 року значних сутичок влітку в аеропорту не відбувалося. Незважаючи на те, що резервів для проведення ротації військ і для забезпечення безпечного підвезення, охорони тилів не було, українські воїни продовжували виконувати поставлені завдання у важких умовах. Ситуація в аеропорту погіршилася вже в липні, коли противник замкнув щільне кільце оточення. Постачання стало можливим лише по охоронному коридору, який був створений після того, як ударна група сектору “Б” – кілька танків і БМП 93-ї окремої механізованої бригади і штурмова рота батальйону МВС “Дніпро” захопили село Піски та Авдіївку. Відтоді Піски – ключова позиція для утримання аеропорту, оскільки саме там формувалися групи для проривів конвоїв, і саме в цьому районі розміщувалася зведена артилерійська група сектору “Б”. Але найбільш запеклі бої в аеропорту, завдяки яким весь світ дізнався про українських “кіборгів”, розгорнулися саме у вересні – відразу після настання перемир’я.

Чому ж російські найманці, порушуючи домовленості атакували аеропорт в період перемир’я? Причини безперервного штурму аеропорту не лише тактичні, а в першу чергу політичні. Спровокували штурм, як це не парадоксально, саме умови перемир’я. За результатами Мінських домовленостей протиборчі сторони мали створити розмежувальну 30-кілометрову зону між російськими силами вторгнення і їх прибічників з одного боку та українськими військами з іншого. Однак Росія не була зацікавлена у мирному врегулюванні на Донбасі, і зробила усе, щоб повністю зірвати Мінські угоди.

Російське командування зосередило загопи найманців, яких підтримувала артилерія, для захоплення ряду ключових об’єктів на лінії фронту. Путінські найманці не виконали жодного пункту мирного плану і не відвели свої війська в жодному з намічених пунктів, більше того – вони демонстративно не збиралися дотримуватися умов припинення вогню. Причини відчайдушних атак на аеропорт цілком очевидні. Польові командири

вирішили здобути демонстративну політичну перемогу. Вони кинули свої зағони на лобовий штурм, щоб до моменту створення розмежувальної 30-кілометрової зони і виведення українських військ заявити, що українці пішли не самі, а аеропорт був захоплений штурмом.

Маніпулюючи польовими командирами сепаратистів, російські спецслужби підігрівали між ними конкуренцію, щоб останні боролися за пріоритетне отримання постачання і фінансування з Росії, за високі пости в маріонетковому керівництві “ДНР”. Тому будь-які жертви найманців для таких польових командирів сепаратистів, як “Гіві”, “Моторола” та інших, не мали ніякого значення – навпаки, вони використовували великі втрати як доказ своїх зусиль з метою отримання додаткових поставок грошей і зброї з РФ.

У цей час російська пропаганда повідомляла, що це українці атакують в аеропорту, але їх сили ослаблені і добити “бандерівців” нескладно. За участь в атаках в аеропорту з судимих громадян “уряд” так званої “ДНР” знімав судимість, а решті обіцяв роботу і швидку демобілізацію. Живі хвили недосвідчених і погано навчених терористів використовувалися для банальної розвідки боєм – вони відволікали вогонь української артилерії прикриття і захисників аеропорту, завдяки чому професійні російські військові та найманці намагалися засікти наші вогневі позиції і вивести їх з ладу.

Позиції в аеропорту – це абсолютно відкрита місцевість, де можна було зайняти тільки спостережні позиції в окремих будівлях. Ці будівлі не можна утримувати великими силами оскільки при концентрації сил вони ставали зручною мішенню для артилерії і танків, тому могли бути великі втрати. У зв’язку з цим, оборона аеропорту представляла собою ланцюжок окремих спостережних постів, які викликали у разі потреби вогневу підтримку. Наші сили в будівлях аеропорту ніколи не становили більше 100-120 бійців, розкиданих по точкам. А найголовніше – це те, що спостережні пункти здійснювали корегування вогню артилерії. Саме вона дозволяла впевнено утримувати спостережні пункти аеропорту.

Велику загрозу для захисників аеропорту представляли атаки ворожих танків, які били прицільно прямою наводкою. Танк мобільний, артилерією його накрити важко. Тому в аеропорту було зосереджено 2 українські танки і кілька БМП для протитанкової оборони. Після того, як противник почав бити по нашій бронетехніці в новому терміналі протитанковими керованими ракетами, схема підтримки була нашим командуванням змінена. У Пісках було розміщено танковий підрозділ, який завжди тримав у постійній готовності 3-4 танка. Для придушення ворожих вогневих точок і

спостережних пунктів та для відбиття танкових атак наші танки швидко висувалися з Пісок.

Від околиці Пісок до нового терміналу – приблизно 2 кілометри. Це найкоротший шлях. Але наші могли надавати підтримку і з бази в Опитному – це приблизно 3 кілометри. Відстань невелика, проте проблема була в тому, що як шлях з Пісок, так і шлях з Опитного добре контролювався противником.

Таким чином, українські військові утримували позиції в аеропорту, насамперед, завдяки взаємодії артилерії і бронетехніки із захисниками будівель аеропорту та завдяки можливості негайно надати підтримку резервами. Але ускладнюючим фактором був тиск з флангів.

Про оборону аеропорту повідомляли всі українські та значна кількість міжнародних ЗМІ. Саме тому російські військові разом із сепаратистами з “ДНР” прикладали стільки зусиль, щоб захопити Донецький аеропорт.

Польська щоденна політична газета “Gazeta Wyborcza” так повідомляла про ці події: “Путіну потрібен аеропорт Донецька, щоб змусити Київ визнати “ДНР”. Захоплений аеропорт Донецька повинен був стати для президента Росії Володимира Путіна головним козирем на переговорах з Україною і Заходом про визнання так званих “ДНР” і “ЛНР”. Кремль хотів продемонструвати, що терористичні республіки – це серйозна сила, з якою треба розмовляти. Заодно Путін хотів змусити Київ забути про членство в ЄС і НАТО. Звідси й численні атаки на аеропорт і заяви командування сил бойовиків про його захоплення. Але успішна оборонна операція в аеропорту Донецька поклала край цим “надіям” росіян. Українська армія показала, що здатна “дати росіянам в зуби”.

Німецька щоденна громадсько-політична газета “Die Welt” писала у 2014 році, що результат війни в Україні вирішується в аеропорту Донецька. Аеропорт стане дуже важливим центром звільнення всього міста. Якщо ж він дістанеться терористам, то тут вони зможуть швидко отримувати забезпечення з Росії”.

У Раді національної безпеки і оборони України пояснювали, чому бойовики наполегливо штурмують Донецький аеропорт – якщо вони не захоплять його, то відповідно до Мінських домовленостей, будуть змушені прибрати важке озброєння з половини Донецька.

Розуміючи важливість підтримки захисників аеропорту з Пісок, росіяни і сепаратисти збільшують обстріли наших сил у цьому населеному пункті та намагаються знищувати колони, які проривалися до нового терміналу. У цей же час російські загони спробували атакувати аеропорт в лоб, але дії штурмових груп не принесли противнику успіху. Диспетчерська вежа і новий термінал панували над місцевістю, і наші коригувальники негайно викликали

вогонь, а невеликі групи противника раз за разом знищувалися захисниками терміналу.

Артилерія підтримки з Пісок давно пристріляла всі орієнтири і накривала противника дуже швидко та дуже точно, а наші бійці займали приховані позиції в руїнах і могли вести раптовий та точний вогонь. Про сотні убитих бойовиків свідчать багато захисників аеропорту. У інтерв'ю тижневику “Дзеркало тижня” кулеметник 93-ї бригади Олександр Сергєєв заявив: “Якби росіяни хоч раз побачили купи трупів своїх співвітчизників навколо аеропорту, побачили як бродячі собаки глодають людські кістки, вони б назавжди зненавиділи цю війну”.

Велику роль у захисті аеропорту зіграло те, що керував обороною у вересні-жовтні офіцер 3-го полку спецпризначення полковник О. Трепак – позивний “Редут”, а кістяком оборони були 30 кадрових спецназівців. Полк обороняв аеропорт з самого початку, з травня, і досконально знав місцевість і інфраструктуру аеропорту, що давало великі переваги перед противником. Велика загроза захоплення аеропорту була протягом 12-30 вересня. Противник почав масовані атаки аеропорту, а посилити наших бійців було просто ніким. У цей час захисникам аеропорту довелося залишити ряд вигідних спостережних пунктів в аеропорту через брак сил для оборони.

Слід відзначити добровольців “Правого сектора” – у моменти штурмів аеропорту у вересні, коли виснажені багатомісячною облогою підрозділи піддавалися найпотужнішим атакам і не було ніяких резервів для посилення наших бійців, в аеропорт добровільно прорвався взвод “Правого сектора”, що вніс свій неоціненний внесок в його оборону.

Атаки в жовтні припинилися, оскільки поступово були вибиті штурмові загони російських найманців. У цьому ж місяці на посилення в Піски та аеропорт перекинуто підрозділи 95-ї та 79-ї аеромобільних бригад, 74-го розвідувального батальйону, добровольчого батальйону “ОУН”. Це дозволило домогтися рішучого перелому – свіжі сили нарешті здійснили ротацію, і рота 93-ї бригади і три групи 3-го полку спецназу нарешті вийшли з аеропорту після трьох місяців безперервних боїв без ротації. Вийшли не всі – незадовго до виходу при відбитті танкової атаки героїчно загинув командир роти 93-ї механізованої бригади капітан Сергій Колодій, який обороняв аеропорт з 1 серпня. У вересневих боях смертю хоробрих загинув командир групи спецназу старший лейтенант Євген Подолянчук – один з кращих офіцерів 3-го полку спеціального призначення, один із захисників-ветеранів, який обороняв Донецький аеропорт, починаючи з першого бою 26 травня. Полковник О. Трепак відмовився покинути аеропорт по ротації і залишився керувати

боєм – він був поранений в наступних боях та евакуйований вже після отриманих серйозних поранень.

Через знищення інфраструктури аеропорту, проблеми із ротацією особового складу українські захисники вимушені були залишити будівлі, які стояли поблизу нового терміналу. В результаті у жовтні 2014 року противник змінив тактику – почав просування на флангах. Російські передові пости були розгорнуті в районі монастиря поблизу Пісок і в селищі Спартак, та посилені танками і протитанковими засобами. Одночасно, у листопаді противник відмовився від штурмів, і в аеропорту почалася позиційна війна. Росіяни займали окремі будівлі та почали замість атак намагатися просочуватися в будівлі навколо нового терміналу, а потім і в сам новий термінал, вести війну снайперів та коригувальників, коротких нальотів і обстрілу з танків.

З другої половини листопада Донецький аеропорт та навколишні поселення обороняли бійці 90-го окремого аеромобільного батальйону 81-ї десантно-штурмової бригади, які завдяки своїм успіхам при знищенні бойовиків у першій половині грудня, зокрема російських спецпризначенців, стали відомими на весь світ. У січні 2015 року в обороні нового терміналу брали участь бійці 3-го батальйону цієї ж десантно-штурмової бригади.

З боку противника усім плануванням, коригуванням, просуванням, запасними позиціями займалися регулярні війська Російської Федерації. Особливо відчувалося що воюють росіяни, коли починалися вогневі нальоти. Під прикриттям “перемир’я” противник перехопив наші комунікації і отримав серйозну тактичну перевагу, – тепер нашим підрозділам в аеропорту загрожувало реальне повне оточення. Як тільки операція з оточення нового терміналу була завершена, 15 січня 2015 року противник тут же спровокував бойові зіткнення і приступив до атаки на новий термінал.

Оскільки противник зайняв вигідні позиції, то втримати новий термінал було практично неможливо. Тому українське командування прийняло рішення атакувати противника в районі монастиря під Пісками і в Спартаку, щоб забезпечити фланги і розблокувати аеропорт. Однак, багато з того, що планувалося не вдалося зробити.

Внаслідок підриву бойовиками терміналу завалився бетон, поховавши під собою більше 50 українських героїв. Після підриву противником останнього приміщення в аеропорту і падіння останньої стіни невелика група наших бійців залишила руїни терміналу, в якому вже не залишилося стін, які можна було обороняти. Бетон і сталь не витримали, а наші бійці витримали. Без води та їжі, у холод і під постійними обстрілами, не маючи змоги відпочити вони оборонялися, захищаючи свою землю. Смертельне протистояння тривало 242 дні.

Незважаючи на відступ останніх захисників безпосередньо з території Донецького аеропорту, позиції українських сил сьогодні проходять у безпосередній близькості до нього, а тому бойові дії різної інтенсивності тривали протягом усього 2015 року і тривають сьогодні.

Подвиг українських захисників знайшов відображення у творах мистецтва, зокрема, побачили світ поема В. Тимчука “Донецький аеропорт”, роман С. Лойка “Аеропорт”, збірка поезій М. Вороніна “Вірші одного кіборга” та інші. Про бої в Донецькому аеропорту та про його захисників Л. Кантер та І. Ясній створили повнометражний документальний фільм “Добровольці Божої Чоти”, побачив світ фільм А. Сеїтаблаєва “Кіборги”. В Україні проведено ряд фото-, художніх та книжкових виставок, Укрпошта випустила поштову марку на честь “кіборгів”, їх іменами названо вулиці, їм встановлено пам’ятники...

Сьогодні дехто починає запитувати: чи не логічніше було б залишити Донецький аеропорт? Проте все це не даремно. Війна триває. І те, що ми залишили руїни аеропорту абсолютно нічого не змінює. Боротьба продовжується, і заради пам’яті тих, хто оборонявся до кінця в новому терміналі, ми будемо захищатися, і ми переможемо. Так, з аеропорту наші військові відійшли, але утримуючи аеропорт, українські військовослужбовці та добровольці змусили противника відмовитися від подальших наступальних дій. Це було головне завдання, і вони його виконали, знекровивши противника. Загальні втрати російських військових склали не менше 800 осіб убитими та 1500-2000 пораненими.

Не слід забувати про звірства російських найманців. Згадує кіборг Олександр Скрипнюк: “Коли бойовики оточили руїни одного з приміщень аеропорту, то майже всі ми вже були поранені або контужені, Тому “браві командири” ополченців “Гіві” та “Моторола” почували себе в безпеці. Кількох тяжкопоранених “кіборгів” бойовики доби́ли ще в аеропорту. А решту кинули в підвал якоїсь будівлі.

Хочеться згадати кожного героя, хто обороняв Донецький аеропорт. Це спецпризначенці, десантники, піхотинці, танкісти, розвідники, інженери, медики, бійці добровольчих батальйонів... Саме в честь їхнього подвигу в Україні щорічно 20 січня вшановують пам’ять захисників Донецького аеропорту.

Україна повинна вести мирні переговори, але якщо ворог їх порушує, ми зобов’язані продовжити війну і вести її компетентно, професійно, відповідно до військової науки. Ми зобов’язані показати, що всі спроби Росії атакувати Україну отримають гідну відсіч. Безліч прикладів такої ефективної боротьби дала нам легендарна оборона Донецького аеропорту. Наші відважні воїни

героїчно тримали його оборону, і аеропорт став символом мужності та героїзму. Українськими кіборгами назвали цих героїв. Цей подвиг викарбуваний золотими літерами в літописі української бойової слави.

Тема 2. День Соборності України: історія виникнення й традиції свята (до Дня Соборності України)

День Соборності України – державне свято, яке щорічно відзначається 22 січня. У цей день 1919 року було урочисто проголошено Акт Злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) в єдину українську державу. Возз'єднання було обумовлено історично і спиралося на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу, воно стало могутнім виявом волі українців до етнічної і територіальної консолідації, свідченням їх самовизначення та становлення політичної нації. Крім того, роком раніше, 22 січня 1918 року, було підписано Четвертий Універсал Української Центральної Ради, який проголосив незалежність Української Народної Республіки.

З початком у 1917 році національно-демократичної революції в Україні та поновленням національної державності у формі Української Народної Республіки (проголошена III Універсалом Української Центральної Ради 7 листопада 1917 року) та Західно-Української Народної Республіки (проголошена 1 листопада 1918 року) набуло актуальності питання возз'єднання усіх українських земель в одній державі. Між урядами УНР і ЗУНР розпочалися переговори про втілення ідеї соборності, а вже 1 грудня 1918 року у м. Фастові був підписаний “Передвступний договір” про об'єднання, у якому було заявлено про непохитний намір у найкоротший час створити єдину державу. 3 січня 1919 року Національна Рада УНР у м. Станіславі (нині – м. Івано-Франківськ) схвалила закон про об'єднання Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину Народну Республіку. 21 січня у м. Хуст Всенародні збори ухвалили приєднати Закарпаття до Української Народної Республіки. Проголошення Акту Злуки було призначено на першу річницю проголошення Четвертого Універсалу Української Центральної Ради про повну незалежність України.

Урочиста акція святкування й проголошення Акта Злуки відбулася 22 січня 1919 року у Києві на Софіївській площі. На майдані зібралися тисячі мешканців столиці, представники військових частин, духовенство Української

православної церкви на чолі з архієпископом Агапітом і єпископами, які відслужили службу Богу, члени Директорії, уряду УНР та делегація ЗУНР. О 12 годині урочисте свято розпочалося виступом члена уряду ЗУНР та Національної Ради Лонгіна Цегельського, який зачитав грамоту – ухвалу Національної Ради про возз'єднання і передав її голові Директорії Володимирі Винниченку.

Універсал УНР оголосив член Директорії Федір Швець. У ньому проголошувалося: “Директорія оповіщає народ український про велику подію в історії землі нашої Української. 3-го січня 1919 року в м. Станіславові Українська Національна Рада ... торжественно проголосила злуку Західної Української Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народною Республікою в одноцільну суверенну Народну Республіку. ...Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України. ...Однині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну державу”. Після проголошення Акту Злуки відбувся молебень та урочистий парад українських військ. А наступного дня Акт злуки майже одностайно був ратифікований Трудовим конгресом України. Згідно з постановою конгресу, Галицька Республіка отримала назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР), проте її владні структури загалом залишилися без змін.

Однак об'єднання України тоді відбулося суто символічно. Вже через кілька тижнів після проголошення Акту Злуки більшовики захопили Київ, пізніше поляки окупували Східну Галичину, а Чехо-Словаччина – Закарпаття. Фактично, заодно діяли тільки українські армії, та й то в обмеженому обсязі. Спочатку представники Галицької армії підписали мирний договір із Білим рухом, не запитавши думки керівництва УНР. А потім глава Директорії УНР Симон Петлюра почав переговори з Польщею, що Західна частина України назвала зрадою.

Наприкінці 1919 року президент ЗУНР Євген Петрушевич взагалі денонсував ці угоди, проте в історію Акт Злуки увійшов як перший крок до об'єднання народу України.

Перше святкування Соборності відбулося 22 січня 1939 року в Хусті. Тоді це місто було столицею Карпатської України – чехословацької автономії. Цього дня під синьо-жовтими прапорами відбулася 30-тисячна маніфестація населення, яке з'їхалося до столиці Карпатської України з усіх куточків краю на згадку про події 20-річної давнини.

Головною традицією у День соборності стало утворення “живого ланцюга” єднання. Вперше така масова акція відбулася 22 січня 1990 року – у

71-ту річницю Акта Злуки за ініціативи Народного Руху України. Вона стала однією з найбільших у Центральній і Східній Європі масових акцій, символом єдності східних і західних земель та знаком ушанування подій Української революції. Офіційна назва заходу – “Ланцюг Злуки між Львовом і Києвом”, але початком основного “ланцюга” було м. Стрий на Львівщині. Від нього також простягалися ще два “ланцюги” – до Івано-Франківська та на Закарпаття. Доеднати Івано-Франківськ до “ланцюга єдності” було важливо, оскільки саме це місто було столицею ЗУНР у 1919 році. Таким чином “живий ланцюг” простягався практично на 700 км. Патріотично налаштовані українці вирішили символічно продемонструвати державну єдність від Києва до Львова, Івано-Франківська, Стрия, Тернополя, Житомира та Рівного, при цьому у “ланцюзі”, узявшись за руки, взяли участь понад мільйон людей. Акція стала одним зі свідчень того, що українці подолали страх перед комуністичним режимом і готові протистояти політиці комуністичної партії.

Цю традицію продовжують українці й донині. Від 1990 року в Україні “живі ланцюги” створювалися неодноразово, символізуючи єдність українського народу. З 2000-х років у Києві щорічно влаштовують “живий ланцюг” уздовж мосту Патона, котрий пролягає між правим та лівим берегами столиці. Такі ж акції проходять і в різних містах України, а всі охочі долучаються до дійства, беручи із собою державні синьо-жовті прапори та стаючи частинкою ланцюга єдності. До української акції приєднуються люди й у інших країнах.

Офіційний статус державного свята День Соборності України отримав у 1999 році. Він був встановлений указом Президента України “зважаючи на велике політичне та історичне значення об’єднання Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави”.

У День Соборності українців закликають пам’ятати про ціну, яку доводиться платити за єдність, та аналізувати й враховувати помилки минулого. Сьогодні в Україні знову триває неоголошена Росією війна, розпочата у 2014 році. Однак ми знову показуємо ворогові та всьому світу свою справжню єдність. Українці знову встали обороняти свою незалежність та територіальну цілісність. Історія повторюється, а втім, на відміну від 1917 – 1921 років, сьогодні Україна має достатньо сили для того, щоб здобути перемогу.

Національна єдність є не тільки базовою цінністю громадян країни, а й обов’язковою передумовою успішного спротиву зовнішній агресії. Сьогодні Україна продовжує боротьбу за незалежність і соборність. Тому соборність залишається на порядку денному національних завдань. Цілісна Україна – це

повернення окупованих Криму і окремих районів Донеччини та Луганщини.

Тема 3. Символи незламної держави (до 30-річчя затвердження Державного Прапора, Гімну, Герба України)

Кожна нація, виборюючи незалежність та розбудовуючи державу, обирає символи своєї єдності, сили, свободи і честі. Згідно ст. 20 Конституції України державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – це наш історичний дух, наші сумління та гордість, гідність та незламність, це – вічно жива пам'ять про героїчне минуле, це – символ волі, могутності, слави і величі української нації. Під рідним знаменом український народ утвердив віковичну мрію багатьох поколінь про державність, соборність та самостійність. Із ним ішли в бій, за нього віддавали життя.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Державний Прапор шляхом добору певних кольорів символізує певні ідеї національно-політичного та історичного характеру. Історія українського прапора віддзеркалює всю історію Української державності – з прадавніх часів і до сьогодні. Упродовж віків українці боролися за незалежність, пройшли через зради, війни та голодомори. А здобувши таку омріяну свободу та державність, уже покоління наших сучасників було змушене відстоювати свободу та європейський вибір на революціях, зі зброєю в руках захищати суверенітет і територіальну цілісність Української держави, і синьо-жовтий стяг став символом не лише держави, а й її народу, історичної спадковості, цінностей, прагнення свободи і справедливості, готовності до боротьби за власну честь.

Синьо-жовті кольори вперше згадуються близько 1410 року на корогвах Галицько-Волинського князівства. На них ще на синьому полі був зображений золотий лев. Жовто-блакитний прапор мали й запорозькі козаки, які використовували його в мирний час, на відміну від бойового стяга малинового кольору. Сині й жовті кольори містилися і в гербах українських земель, міст і старшинських родів. З XVIII ст. ці кольори присутні на полкових прапорах Київського, Лубенського, Полтавського, Чернігівського, Ізюмського козацьких полків. Вони ж використовувалися при зображенні багатьох гербів українських гетьманів та козацької старшини (гетьманів Дорошенка, Брюховецького, Розумовського, кошового отамана Калнишевського, полковників Нечаїв, Богунів). Традиція поєднання жовтого і блакитного

кольорів поширюється і на герби тогочасних міст України: Києва, Лубен, Миргорода, Прилук, Чернігова, Ніжина та інші.

Але найбільшого поширення сині і жовті кольори набувають на західноукраїнських землях. Прапори, на яких домінувало поєднання жовто-блакитних фарб, майоріли над міськими ратушами в містах Самборі, Станіславові, Коломиї, Стрию та інших. Блакитні жупани й жовті свити носили учасники гайдамацького руху у XVIII ст. У тому варіанті, як ми бачимо його зараз, український прапор було піднято у Львові в червні 1848 року. Ця ідея, започаткована Головною Руською Радою, була підхоплена спортивно-просвітницькими організаціями, які почали діяти на Галичині наприкінці XIX ст. (у першу чергу товариством “Сокіл”). Після з’їзду організацій “Сокіл” та “Січ” у 1911 році починається широке використання жовто-блакитного прапора на різних масових заходах, зокрема під час відзначення 50-річчя від дня смерті Тараса Шевченка (1911 р.), 100-річчя з дня його народження (1914 р.) тощо. З 1914 року Січові стрільці під такими ж прапорами воювали на полях Першої світової війни.

Жовто-блакитні прапори масово з’являються на маніфестаціях українців після перемоги Лютневої революції 1917 року, під ними формувалися й перші українські національні військові з’єднання. Вперше офіційно прапор було затверджено 27 січня 1918 року в Тимчасовому законі про флот УНР. На есмінцях і лінкорах, що базувалися у Севастополі, було піднято український стяг. Він використовувався стихійно, порядок його барв ще не був ustalений. Траплялися обидва варіанти розміщення смуг – як синьо-жовте, так і жовто-синє. У березні 1918 року Центральна Рада затвердила Державний Герб і Державний Прапор Української Народної Республіки. За гетьмана Павла Скоропадського жовто-блакитний прапор був замінений на блакитно-жовтий (змінилися місця розташування кольорів). Блакитно-жовті прапори затвердили уряди Західно-Української Народної Республіки 13 листопада 1918 року у Львові і Підкарпатської Русі як складової частини Чехо-Словаччини. Перший сейм Карпатської України 15 березня 1939 року в м. Хусті ухвалив блакитно-жовтий державний прапор.

За комуністичного тоталітарного режиму поєднання синьо-жовтих кольорів переслідувалося як небезпечний злочин.

4 вересня 1991 року, після проголошення незалежності України, національний синьо-жовтий прапор було піднято над Верховною Радою України. 28 січня 1992 року Державний Прапор України був затверджений Верховною Радою України.

Указом Президента України від 23.08.2004 № 987/2004 на вшанування багатовікової історії українського державотворення, державної символіки

незалежної України та з метою виховання поваги громадян до державних символів України в державі було встановлено *День Державного Прапора України*, який відзначається щорічно 23 серпня. У 2009 році було внесено зміни до цього указу й засновано щорічну офіційну церемонію підняття прапора 23 серпня по всій Україні.

Під синьо-жовтим прапором в Україні відбулися три революції новітнього часу: “на граніті” та два Майдани, а нині ведеться війна проти російсько-імперської навали на Донбасі та в Криму. Сьогодні у час, коли українські воїни захищають рідну землю, виборюючи її суверенність та недоторканість на сході України, саме Державний Прапор України є постійним супровідником бійців на передовій і в тилу. Під час захисту Донецького аеропорту “кіборги”, попри постійні обстріли, знов і знов вивішували прапор над будівлями. Синьо-жовтий прапор весь цей час майорів навіть над диспетчерською вежею, аж поки ворог її не знищив. Нині двічі на рік цей стяг з Донецького летовища підіймають над військовою частиною у Кропивницькому.

Волонтери й діти постійно передають військовим українські прапори з побажаннями скорішого повернення додому, словами підтримки й віри, створюють поробки для хлопців-воїнів із символікою Прапора України. Так, упродовж історичного розвитку синьо-жовтий прапор став символом боротьби за національні й соціальні права українського народу, оберегом, завдяки якому наш народ вистояв і зберіг свою ідентичність в умовах перманентної його асиміляції.

Державний Герб – це символ, який презентує країну як суверенну незалежну державу, офіційна емблема, що зображується на офіційних документах, печатках, грошових знаках. У світовій практиці не існує суворої регламентації творення Державного Герба. Практика оформлення Герба спирається на національні традиції, відбиває специфіку геральдичних особливостей розвитку певної країни.

Державний Герб України є одним із трьох державних символів нарівні з Прапором і Гімном. В Конституції України сказано, що головним елементом Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (тризуб). Постановою Верховної Ради України №2137-ХІІ від 19 лютого 1992 року “Про Державний герб України” тризуб був затверджений як Малий герб України.

Наш герб, наша святиня, має давню та величну історію, він народжений із споконвічного народного прагнення до волі та незалежності. Національний символ, що уособлює тисячолітній зв’язок поколінь – минулого, сьогодення та майбутнього. Тризуб зустрічався на нашій території з

найдавніших часів і шанувався як магічний знак свого роду, оберіг. У вигляді державної символіки він використовувався князями часів Київської Русі. Перша літописна згадка про тризуб, як князівський знак, датована ще X століттям. Вона збереглася в болгарському рукописі “Хроніка Манасії” (XIV ст.), де зображені воїни – дружинники князя Святослава з прапорами, увінчаними тризубцем. Тризуб зображувався на монетах великого князя Володимира Святославовича, а згодом Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха.

Традиція Малого державного герба у вигляді тризуба веде свій початок від ухвал 12 лютого 1918 Малої ради та 22 березня цього ж року Української Центральної Ради періоду Української Народної Республіки. Вони уперше ініціювали та юридично оформили інститут Малого державного герба в геральдичній практиці України. Ставши Державним Гербом сучасної України тризуб символізує тяглість і спадкоємність традицій нашої території.

Державний гімн – один із символів державної символіки, що ідентифікує державу на міжнародних зібраннях, форумах, спортивних змаганнях. Гімн у перекладі з грецької означає святкова пісня.

Державним Гімном України є національний гімн на музику Михайла Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору Павла Чубинського в такій редакції:

“Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду”.

Музика до гімну народилася у 1864 році, коли Львівський український центр показав спектакль письменника К. Гейнча “Запорожці”. Тут уперше було виконано пісню “Ще не вмерло Запорожжя”, яку із захватом зустріла публіка. Це була музика М. Вербицького – мелодія майбутнього Гімну України. Мелодія “Ще не вмерла України” була затверджена Верховною Радою України 15 січня 1992 року. 6 березня 2003 року Верховна Рада України затвердила текст Державного Гімну України у другій редакції історичного тексту П.Чубинського.

Отже, державні символи є важливим атрибутом сучасної держави, складовою її конституційного ладу. Символи нації, створені нею в процесі власного державотворення, з часом, як правило, стають державними у результаті їх закріплення на законодавчому рівні. Історична традиція,

унаочнена в символіці, перетворює населення на народ, формує націю. Державні символи України концентровано виражають провідну роль нації у становленні власної держави і є свідченням високого духу народу, його історичних прагнень, унікальності, своєрідним генетичним кодом нації.

Тема 4. Мужність та героїзм українців, які відстоювали територіальну цілісність України під час окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь (до Дня спротиву окупації Криму)

26 лютого Україна відзначає День спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Він був встановлений Указом Президента України №58 у 2020 році з метою вшанування мужності і героїзму громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території – в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, у відстоюванні територіальної цілісності України та з нагоди відзначення річниці від проведення 26 лютого 2014 року в місті Сімферополі мітингу на підтримку територіальної цілісності України.

Цього дня 2014 року у Сімферополі відбувся масовий мітинг, організований Меджлісом кримськотатарського народу. Кримські татари, українці, представники інших національностей відважно вийшли під будівлю парламенту на підтримку територіальної цілісності України та недопущення ухвалення Верховною Радою Автономної Республіки Крим (АР Крим) рішень, спрямованих на дестабілізацію ситуації в автономії. Люди вийшли аби засвідчити: “Крим – це Україна”. Це був наймасштабніший в історії АР Крим мітинг, який став початком спротиву кримчан анексії півострова Росією, символом опору окупації, яка триває вже вісім років.

Напередодні, 25 лютого біля будівлі Верховної Ради АР Крим відбувся проросійський мітинг, який організував доти невідомий рух “Кримський фронт” і так звані “козацькі організації”. Учасники акції вигукували проросійські гасла, вимагали відокремлення Криму від України шляхом проведення референдуму. Тодішній голова Верховної Ради (АР Крим) В.Константинов оголосив про проведення 26 лютого позачергової сесії, на якій мало бути винесено питання про вихід АР Крим зі складу України.

26 лютого під стінами Верховної Ради АР Крим паралельно відбулися дві акції: проукраїнський мітинг, учасниками якого були представники кримськотатарської громади, активісти руху “Євромайдан Крим”, члени громадської організації “Армія спасіння”, інших проукраїнських організацій та окремі особи, не залучені до діяльності жодних організацій, та

проросійський мітинг, ініціатором якого стала партія “Руська єдність”. Через незадовільні заходи безпеки, вжиті правоохоронцями, між проукраїнськими та проросійськими учасниками мітингів сталися сутички, у результаті чого загинули 2 людини і 16 отримали тілесні ушкодження. Проросійський мітинг був відтіснений до внутрішнього двору Верховної Ради АР Крим, а проведення призначеної днем раніше сесії парламенту було скасовано.

Після окупації АР Крим з боку Росії почалося кримінальне переслідування деяких учасників проукраїнського мітингу 26 лютого. “Справа 26 лютого” була відкрита у 2015 році. Лідери Меджлісу та “невстановлені особи кримськотатарської національності, що піддалися протиправним закликам” були звинувачені у “масових заворушеннях, що супроводжувалися застосуванням насильства та пошкодженням майна”. Їх звинуватили не тільки у створеному протистоянні, а й у завданні матеріальної та моральної шкоди 70 представникам руху “Руська єдність” та “Кримської самооборони”. Судовий процес у межах “справи 26 лютого” став одним із найрезонансніших у загальній репресивній системі, що була розгорнута російською владою на півострові з 2014 року. Українська влада, правозахисники й міжнародні організації назвали цю справу та судові вироки в ній політично мотивованими, оскільки події 26 лютого відбувалися ще до анексії АР Крим Росією.

Першим у “справі 26 лютого” був заарештований заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Ахтем Чийгоз. Його затримали у Сімферополі співробітники так званого “управління Слідчого комітету в Криму”. Чийгоз добровільно прийшов на допит в Слідчий комітет, де його через деякий час затримали. За версією слідства, саме він на засіданні Меджлісу кримськотатарського народу, що екстрено зібрався 25 лютого 2014 року напередодні позачергової сесії Верховної Ради АР Крим, став натхненником і організатором масових заворушень біля будівлі парламенту. А обставиною, яка обтяжувала покарання під час звинувачення А.Чийгоза, була названа смерть двох людей, які загинули нібито у результаті дій мітингувальників. Згодом родичі загиблих не заявляли і не свідчили у суді, що причиною смерті їх рідних, яким стало погано під час мітингу, є якісь конкретні люди, зокрема, Ахтем Чийгоз. Навпаки, вони стверджували, що не мають до нього жодних претензій.

Після арешту А.Чийгоза в АР Крим почалися масові гоніння на кримськотатарських учасників мітингу: обшуки, допити, затримання, арешти. 15 квітня затримали Алі Асанова, якому під час допиту пропонували обмовити А.Чийгоза. Однак, жертвуючи своєю свободою, А.Асанов відмовився. Пізніше, 7 травня з такою ж пропозицією представники ФСБ РФ звернулися до затриманого Мустафи Дегерменджи. Він також відмовився обмовляти

А.Чийгоза і був заарештований. Загалом, за перші три місяці 2015 року було проведено мінімум 94 допити, 22 обшуки, 78 затримань і арештів, 13 судових засідань. Як свідчать правозахисники, було зафіксовано 3 випадки катувань і побиття. Усі ці дії кваліфікуються міжнародним законодавством як переслідування з політичних мотивів.

До осені 2015 року в судових процесах у справі “26 лютого” фігурували три людини – Ахтем Чийгоз, Алі Асанов і Мустафа Дегерменджи. Найбільше говорили про заступника голови Меджлісу Ахтема Чийгоза, бо проти нього було висунуто найсерйозніші звинувачення. Йому інкримінували організацію масових заворушень за частиною 1 статті 212 Кримінального кодексу РФ, що передбачає позбавлення волі строком від 8 до 15 років. Судовий процес над А.Чийгозом тривав 2,5 року. Фактично увесь цей час його утримували в СІЗО й навіть на судові засідання допускали лише через відеозв’язок. 11 вересня 2017 року Ахтема Чийгоза засудили до 8 років колонії суворого режиму.

Постійний резонанс навколо політичних репресій в АР Крим щодо Ахтема Чийгоза та Ільмі Умерова отримав розголосу на міжнародній арені як найбільш гучні “кримські справи”. Над їх звільненням працювали українські та зарубіжні політики. У підсумку через півтора місяця після вироку, 25 жовтня 2017 року, російська влада звільнила А.Чийгоза та І.Умерова, також безпідставно засудженого “за екстремізм”. Домовленість про їх звільнення було досягнуто між російським президентом і президентом Турецької республіки Реджепом Ердоганом. Співробітники ФСБ РФ марно намагалися змусити А.Чийгоза й І.Умерова написати “прохання про звільнення” на ім’я Путіна. Однак їхня відмова вже не могла вплинути на ланцюг домовленостей та угод. Глава Турецької республіки пообіцяв передати до Російської Федерації двох російських терористів, які чекали суду за політичні вбивства. Голова Меджлісу кримських татар Рефат Чубаров тоді зазначив: “Ми розуміємо, чому їх звільнили шляхом переміщення через Туреччину... – щоб показати, що, мовляв, вони йдуть не назустріч українській державі, а йдуть назустріч Туреччині, це така тактика з боку Росії. Переміщення їх за межі Криму означає, що їм закрили дорогу додому, тобто це звільнення із заборону прожити в Криму”.

Російська влада Криму ще й досі намагається переслідувати кримчан, які виступали за територіальну цілісність України. Закритий шлях на батьківську землю лідеру кримськотатарського народу Мустафі Джемілеву, якому окупанти заборонили в’їзд до Криму. Не може побачити рідний півострів і голова Меджлісу Рефат Чубаров – проти нього відкрито кілька кримінальних справ, зокрема з 2020 року він проходить фігурантом у кримінальній справі за обвинуваченням в організації масових заворушень у зв’язку з його участю в

мітингу 26 лютого 2014 року і “публічних закликів до порушення територіальної цілісності Росії”. Його прізвище, як і цілої низки проукраїнських кримчан, які були змушені через свою позицію покинути півострів, у Росії внесено до переліку “екстремістів”. Рефат Чубаров провину не визнає і називає ці звинувачення політично мотивованими.

Проукраїнський мітинг 26 лютого 2014 року під стінами парламенту АР Крим засвідчив фальшивість російської пропаганди, яка намагалася переконати світ у тому, що всі жителі півострова прагнуть “возз’єднатися” з Росією. Однак, він був відчайдушним жестом. Російські війська почали висадку на півострові ще 20 лютого й до 26-го більшість державних установ уже була під їхнім контролем. На противагу протестувальникам окупанти швидко організували своїх прихильників, яких у Криму, нажаль, вистачало. Результат був передбачуваним – сталися сутички, в яких постраждали люди. Не менш очікуваним було й те, що винними в них назвали винятково учасників проукраїнського мітингу. Їхні імена аж до 2017 року не сходили зі стрічок новин.

“Справа 26 лютого” доповнилася багатьма іншими сфабрикованими кримінальними справами. Найбільш резонансними стали ув’язнення Олега Сенцова, Володимира Балуха, Олега Приходька, Миколи Семени, членів Хізб ут-Тахрір. Деякі з вироків вражають жорстокістю.

Українського режисера Олега Сенцова 11 травня 2014 року викрали в Криму силовики РФ. Його звинуватили у створенні терористичної організації та підготовці терактів на півострові. У серпні 2015 року кримчанина засудили до 20 років суворого режиму. Свою провину Олег Сенцов не визнав і неодноразово заявляв про застосування до нього тортур. Він відбував покарання в одній з колоній суворого режиму в Лабитнангі (Ямало-Ненецький автономний округ Росії). Справа О.Сенцова викликала широкий міжнародний резонанс. На підтримку режисера виступили політики та діячі культури. У травні 2018 року Олег Сенцов оголосив голодування. 29 серпня 2019 року він був етапований до Москви в рамках обміну ув’язненими між Москвою та Києвом, який відбувся 7 вересня. Кожна сторона передала іншій по 35 осіб.

Володимир Балух після окупації АР Крим в 2014 році залишився громадянином України, відмовившись отримувати російський паспорт й покидати півострів. Був підданий переслідуванню тимчасовою окупаційною владою РФ у Криму через свою виразну проукраїнську позицію, зокрема за вивішування прапора України на своєму будинку і за участь в проукраїнських акціях. 8 грудня 2016 року проти В.Балуха було порушено кримінальну справу за “незаконне зберігання і носіння вогнепальної зброї та боєприпасів”, він був затриманий, а 4 серпня 2017 року засуджений до 3 років і 7 місяців колонії

загального режиму. В останньому слові активіст заявив: “Я не хочу, щоб колись мої нащадки, діти всієї України, дорікнули мені у тому, що я десь малодушничав, виявив слабкість”.

22 грудня 2018 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила чергову резолюцію “Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна”, у якій було висловлено “глибоке занепокоєння повідомленнями про те, що з 2014 року влада Росії використовує тортури для отримання підроблених свідчень у політично мотивованих переслідуваннях, включно зі справою українського режисера Олега Сенцова, висловлюючи глибоке занепокоєння подальшими затриманнями і арештами Росією українських громадян, включно з Володимиром Балухом...” Резолюції ООН вкрай рідко містять імена конкретних політв’язнів. 7 вересня 2019 року Володимир Балух був звільнений в рамках обміну між Україною і РФ разом з Олегом Сенцовим.

Згадуючи хроніку протесту і репресій, не можна оминати зникнення в травні 2016 року активіста, члена Всесвітнього конгресу кримських татар Ервіна Ібрагімова. На той момент йому був 31 рік. Не можна не згадати й про Героя України (посмертно) Решата Аметова. 3 березня 2014-го в Сімферополі він наважився вийти на одиночний пікет проти російської окупації. Його схопили кілька осіб із “самооборони Криму” й вивезли в невідомому напрямку. Через кілька днів тіло Р.Аметова зі слідами катувань знайшли на околиці Сімферополя.

Агресивність російської каральної машини свідчить про те, що український опір триває. На півострові залишаються люди, які чекають деокупацію, хоч і розуміють, що це питання навіть не найближчих років. Відповідно до даних правозахисних організацій, понад 230 осіб стали політичними в’язнями від початку окупації та переслідуються з політичних мотивів. 158 з них – представники кримськотатарського народу (враховуючи тих, хто вже звільнений). На сьогоднішній день Росія продовжує незаконно утримувати понад 100 громадян України за політичними мотивами в окупованій АР Крим та на території РФ. Більшість із них – кримські татари (включаючи осіб, які не перебувають фізично за ґратами: підписка про невиїзд, домашній арешт).

З початком окупації тисячі кримчан незброєними стали проти автоматів російських вояків на захист українського Криму, разом підтримували українських військових, котрі опинилися у облозі в 2014 році. Їхня реальність сьогодні – це система політично вмотивованих переслідувань, що включає в себе всю вертикаль окупаційних органів влади РФ; зростання військової присутності Російської Федерації в регіоні та мілітаризація

цивільного населення, включаючи кримських дітей; намагання знищити будь-які прояви української ідентичності та культури, переслідування Православної Церкви України; переслідування кримськотатарського народу, знищення культурної спадщини кримських татар з метою розірвання зв'язку з їхньою єдиною родиною, насильницька зміна демографічного складу населення Криму, інформаційна ізоляція та загрози екології регіону. Дії Російської Федерації в АР Крим та акваторії Чорного і Азовського морів підривають стабільність та безпеку України, сусідніх держав та всього європейського континенту.

Україна продовжує об'єднувати міжнародні зусилля, щоб повернути АР Крим до України та притягти Росію до відповідальності за злочини. У серпні 2021 року у Києві розпочав роботу перший саміт Кримської платформи – це міжнародний захід, спрямований на деокупацію анексованого півострова. Вперше з часів окупації українського Криму це питання було винесено на найвищий міжнародний рівень. У заході взяли участь представники 44 країн та міжнародних організацій, зокрема 14 голів держав. Серед учасників – усі тридцять країн НАТО. Кримська платформа спрямована на підвищення ефективності міжнародного реагування на тривалу окупацію АР Крим, посилення міжнародного тиску на Росію, запобігання подальшим порушенням прав людини та захист жертв окупаційного режиму; вона має бути відповіддю на зростання безпекових загроз, а також сприяти досягненню головної мети – деокупації АР Крим та поверненню його до складу України мирним шляхом.

Тема 5. Відродження національної державності (до 105-ї річниці початку Української революції)

Україна має тисячолітню традицію державності – Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Козацька держава, національні державні утворення ХХ століття. Українська державність не була безперервною: під впливом зовнішніх (завоювання) та внутрішніх (міжусобиці) чинників українські території не раз потрапляли під владу держав-завойовниць, люди ставали їх підданими та об'єктами політики денационалізації.

Наприкінці лютого 1917 року Російська імперія завершила своє існування. 27 лютого самодержавство впало і влада зосередилася в руках Тимчасового комітету Державної Думи. 2 березня цар Микола II зрікся престолу і Думським комітетом, у згоді з Петроградською радою робочих та

солдатських депутатів, було сформовано новий керівний орган – Тимчасовий уряд. Активну участь у петроградських подіях взяли українські вояки, які стали на бік Державної Думи. На початку березня в Петрограді утворився Тимчасовий український революційний комітет, який 2 березня опублікував звернення до українців Петрограда, закликавши їх спрямувати свою енергію “на завоювання власних національно-політичних прав”, наповнити її “свідомістю власних національних інтересів”. З цього моменту можна починати відлік історії Української революції та спробам відтворити незалежну державу.

4 березня у Києві було створено Об'єднану раду громадських організацій. Виконавча влада була передана комісарам Тимчасового уряду, якими стали колишні голови регіональних та окружних адміністрацій. У волостях замість призначених посадових осіб почали діяти виборні комітети. Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура. Товариство українських поступовців (організоване М.Грушевським, В.Єфремовим та Є.Чикаленком у 1908 році як міжпартійний політичний блок), вийшовши з підпілля, використало рекомендації Тимчасового уряду для створення регіональних рад для формування Всеукраїнської ради.

Також 4 березня 1917 року в Києві, одночасно з Об'єднаною радою громадських організацій, було створено національний представницький орган – Українську Центральну Раду (УЦР). Вона виникла на хвилі подій, щоб очолити національно-визвольний рух в усіх українських землях. До УЦР увійшли представники Товариства українських поступовців, православної церкви, прогресивних українських соціал-демократів та голови культурно-просвітніх, військових, студентських та наукових організацій, спілок та утворень. Михайло Грушевський, визнаний лідер українського визвольного руху, знаходився у вигнанні, коли його було обрано Головою Центральної Ради.

Після Всеукраїнського національного конгресу (квітень 1917 р.) Українська Центральна Рада з київської організації перетворилася на загальноукраїнську. Наприкінці травня Рада вислала до Петрограду делегацію, яку очолювали заступник голови Центральної Ради Володимир Винниченко і член Ради від Полтавської губернії Микола Ковалевський. Делегація мала погодити з Тимчасовим урядом питання українізації війська, державних і місцевих органів, закладів освіти. А водночас обережно прозондувати ґрунт: як поставляться в тамтешніх урядових кабінетах до ідеї автономії України.

У відповідь на відмову Тимчасового уряду щодо надання автономії Україні Центральна Рада видала свій Перший Універсал, ухвалений 10 червня 1917 року та проголошений на Другому Військовому з'їзді. Він проголошував право українського народу на самоврядування за допомогою Українських установчих зборів, скликаних на демократичних засадах. Автономна Україна мала включати території, де українці становлять більшість населення. Після оголошення Універсалу Михайло Грушевський звернувся до понад 2300 делегатів Військового з'їзду із закликом енергійно підтримувати постанови Центральної Ради. Після чого відбувся військовий парад і його учасники, члени з'їзду і публіка вирушили по Хрещатику на Софійську площу, де відбувся молебень. Тоді знову оголосили Універсал.

Кілька днів потому Другим Універсалом на закритому засіданні Центральної Ради було створено орган виконавчої влади – Генеральний Секретаріат, на чолі якого став Володимир Винниченко.

У Петрограді не на жарт занепокоїлися прагненнями України до автономії. Провідні тамтешні газети докоряли Києву за “розбивання й розвіювання революційних сил”, друкували численні погрози і закликали до суворої боротьби з українськими домаганнями. Але, як згадував В.Винниченко, Тимчасовий уряд “не пристав на їхні заклики”, адже в разі військового втручання “на оборону Центральної Ради могли би рушити з фронту українські частини, в тилу на її захист стала б велика більшість людності України”.

28 червня до Києва з метою пошуку компромісу прибули міністри Тимчасового уряду: закордонних справ – Михайло Терещенко, пошти й телеграфу – Іраклій Церетелі. Трохи пізніше приїхав з фронту Олександр Керенський, який обіймав дві посади – військового та морського міністра, а також міністра юстиції. Перемовини тривали три дні. Українську владу представляли Михайло Грушевський, Володимир Винниченко і Симон Петлюра. Переговори, за словами Винниченка, йшли “трудно, з недовір'ям, з невірним пригадуванням минулого, з бажанням виговорити більше”.

30 червня сторони нарешті підписали угоду: Тимчасовий уряд визнає автономію України, натомість Київ більше не робить жодних кроків у цьому напрямку аж до скликання в Петрограді Всеросійських установчих зборів. На них буде остаточно вирішено питання про майбутній державний устрій Росії. Вже за три дні, 3 липня, В.Винниченко одержав з Петрограда телеграму: Тимчасовий уряд проголосував за угоду з Україною. Як з'ясувалося потім, то було дуже бурхливе голосування. Воно призвело до політичної кризи в Петрограді, серії резонансних відставок і формування нового складу уряду.

Натомість українці добилися визнання Генерального Секретаріату як свого крайового уряду. Петроград не заперечував проти “розроблення Центральною Радою проекту національно-політичного статусу України у такому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам краю”. Але з умовою – статус автономної України мають затвердити Всеросійські установчі збори. Тимчасовий уряд не погодився лише з українізацією війська: це, на його думку, порушило б єдність управління армією, оскільки йшла Перша світова війна. Хай там як, сталося головне: Україна фактично здобула автономію і змусила Росію визнати цей факт. Перший крок до проголошення державної незалежності було зроблено.

Більшовицький переворот 25 жовтня 1917 року в Петрограді застала лідерів Центральної Ради зненацька. Офіційно українська влада засудила насильницьке захоплення влади однією партією, проте й до скинутого уряду в багатьох українських політиків особливих симпатій уже не було. В Україні виник вакуум влади. З одного боку, зник Тимчасовий уряд, якому раніше підпорядковувався Генеральний Секретаріат, з іншого, – на владу претендували місцеві більшовики. Ситуація вимагала від українських діячів сміливості взяти на себе відповідальність за країну. Навіть делегати Третього Всеукраїнського військового з’їзду, який з 2 листопада 1917 року проходив у Києві, висловили вимогу проголосити Україну окремою республікою.

7 листопада 1917 року Українська Центральна Рада своїм Третім Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР). В Універсалі заявлялося, що Україна не відокремлюється від Росії, але вся влада відтепер належить лише Центральній Раді та Генеральному Секретаріату і є єдиною владою на території України. Було оголошено, що до території УНР належать землі (губернії), населені здебільшого українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточні питання про приєднання до України інших суміжних з нею територій з переважно українським населенням мало вирішуватися шляхом переговорів. Україна визнавала національно-персональну автономію для національних меншин. На 27 грудня 1917 року призначалися вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів, які планувалося скликати 9 січня 1918 року. Менше ніж за півроку після I Універсалу з’явилася Українська Народна Республіка із власним парламентом, урядом, військовими формуваннями, законами та волею до самостійного життя. Однак, майже відразу вона зазнала більшовицької агресії з боку Росії.

Після перемоги у листопаді 1917 року більшовицького повстання в Петрограді в Україні активізувались збройні виступи більшовиків, що прагнули встановити свою диктатуру. У Києві був сформований Київський

військово-революційний комітет на чолі з Георгієм П'ятаковим, що розпочав підготовку до збройного повстання силами контрольованих більшовиками частин регулярної армії та загонів червоної гвардії, дислокованих у місті. Проте, запланованому на 12 грудня виступу вдалось запобігти шляхом роззброєння напередодні майже 7 тисяч військових у Києві та майже 20 тисяч в районі Жмеринки – солдати-росіяни були відправлені до Росії на ешелонах під охороною українських військ; українці, що брали участь в більшовицькому заколоті, були демобілізовані.

17 грудня Рада народних комісарів Росії надіслала телеграфом “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради”, в якому Центральну Раду було звинувачено в “нечуваній зраді революції” і в ультимативній формі від неї вимагалось припинити роззброєння більшовицьких полків та спільно діяти проти “каледінських контрреволюційних виступів”. На виконання ультиматуму відводилось 48 годин, після закінчення яких Раднарком вважав Центральну Раду в стані відкритої війни проти радянської влади в Росії та Україні.

18 грудня 1917 року Генеральний Секретаріат надіслав відповідь за підписом Володимира Винниченка та Олександра Шульгіна, якою відкинув усі ультимативні вимоги, що були розцінені як втручання у внутрішні справи УНР. Це стало початком Першої російсько-української війни. 22 грудня червоногвардійські загони з Росії увійшли до Харкова, де через три дні було проголошено про створення радянської Української Народної Республіки Рад як складової частини федеративної радянської Росії. 9 січня 1918 року червоногвардійці зайняли Катеринослав, 20 січня – Полтаву. 27 січня загони під командуванням Михайла Муравйова під Бахмачем з'єднались із 30-тисячною більшовицькою армією, що перейшла український кордон поблизу Сум, і рушили на Київ.

У розпалі бойових дій Четвертим Універсалом Українська Центральна Рада 22 січня 1918 року проголошує незалежність Української Народної Республіки. В Універсалі зазначалося: “... ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України: однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу. Зо всіма сусідніми державами як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки...”.

Останній Універсал Центральної Ради було оголошено Михайлом Грушевським у ніч на 25 січня, за кілька днів до того, як червоноармійські загони під командуванням Михайла Муравйова штурмом взяли Київ. Від

остаточної поразки у Першій радянсько-українській війні УНР врятував укладений нею 9 лютого 1918 року з Німеччиною, Туреччиною, Болгарією і Австро-Угорщиною Берестейський мирний договір – півмільйонний контингент австро-німецьких військ почав займати територію Лівобережної України і 1 березня звільнив від більшовиків Київ. А укладений 3 березня країнами Четверного союзу з Радянською Росією сепаратний Брест-литовський мирний договір зобов'язав її визнати незалежність не лише Української Народної Республіки, але й Фінляндії, Регентського Королівства Польщі, Литви, Латвії та Естонії. Упродовж березня-квітня німецькі й австрійські війська зайняли всю Лівобережну Україну, до кінця травня – Донеччину і Крим, що змусило Радянську Росію 12 червня 1918 року підписати з УНР тимчасовий мирний договір. У подальшому становлення української держави відбувалося одночасно зі спробами стримати зовнішню агресію з боку Росії та Польщі.

У ході Української революції 1917-1921 років українцям вдалося відновити державу. Вона кілька разів змінювала назву і форму: Українська Народна Республіка (1917-1918), Українська Держава (Гетьманат, 1918), знову Українська Народна Республіка (доба Директорії, 1918–1921), Західно-Українська Народна Республіка (1918-1919). Ключовим рушієм революційних перетворень був український народ і його політична еліта, яка еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності. Проголошення Української Народної Республіки стало визначною історичною подією, яка знаменувала відродження української державності у ХХ ст. Уперше в новітній історії український народ дійшов до найважливішого рішення – проголошення незалежної суверенної Української держави, остаточно розірвавши відносини з імперським центром і заклавши основи наступного державного будівництва.

Тема 6. Українська мова генетичний код української нації

Слово рідне, мова рідна, хто тебе не знає, той у грудях не серденько тільки камінь має.

Найбільший скарб кожного народу – це його мова. Саме мова, яка віками формувалася, шліфувалася на землі предків, передавалася з покоління в покоління найбільш точно відображає душу народу. Досвід людства упродовж тисячоліть переконливо доводить, що мова об'єднує народи в нації й змінює державу. Занепадає мова – зникає і нація. Український лінгвіст Леонід

Булаховський стверджував: “Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову”. Коли ж мова стає авторитетною, широко вживаною, як національною елітою так і іншими верствами населення, тоді сильною і високорозвиненою стає й держава.

Мова – це те, що формує людську особистість. Без неї неможливе існування людини, адже завдяки мові відбувається формування думок та розвиток мислення, свідомості, підсвідомості, а також комунікація, обмін інформацією, вираз емоцій і почуттів. Мова виконує провідну роль не лише у формуванні особистості, але й суспільства. Щоб показати це, необхідно розглянути її основні функції в суспільстві.

Мова виконує комунікативну функцію, вона є засобом спілкування, оскільки передавати інформацію людина може лише словами, які вибудовуються у чіткі граматичні конструкції з притаманними кожній мові особливостями.

Завдяки мові відбувається світосприйняття та світорозуміння людини, що є складовими її світогляду. Тобто, саме від мови, якою мислить і спілкується людина, залежить яким чином вона сприймає навколишній світ. Це можна перевірити шляхом порівняння лексичного рівня різних мов (наприклад, українське слово *дружина* походить від однокореневого слова *друг*, а відповідник його в російській мові *супруга* – від упряжі волів. Або українське слово *лікарня* споріднене з дієсловом лікувати, натомість російське *больница* споріднене з болем, місцем де роблять боляче. Українське слово *лікар* означає людину яка лікує, а російський аналог – *врач* походить від дієслова *врать*) і на морфологічному рівні (наприклад слово *степ* в українській мові чоловічого роду, а в російській *степь* – жіночого) і на синтаксичному, зокрема в англійській мові є чітко усталений порядок слів у реченні, а в українському реченні – ні, для російської мови притаманні пасивні конструкції, а для української – активні. Або схожі слова з однаковим коренем в українській і російській мовах мають протилежні значення. Так українське слово *вродливий* у росіян асоціюється зі словом *уродливый* тощо. Отже, носії різних мов по-різному сприймають навколишній світ, а це впливає на мислення, сприйняття, ідентичність та світогляд, які визначають певний спосіб діяльності.

Мова виконує функцію розрізнення та відокремлення. Універсальним принципом людського мислення є абсолютизація і протиставлення понять і явищ як матеріальних так і ментальних. Тому протиставлення Свій – Чужий, зокрема через мову, є одним з головних принципів будь-якого колективного, масового та національного світосприйняття, на основі якого відбувається ідентифікація та розуміння чогось.

Ідентифікація за мовою у триваючій війні Росії проти України яскраво продемонстрована на прикладі використання російськими бойовиками під час захоплення Краматорська слова *порєбрїк* у значенні *бордюр*. Слово *порєбрїк* не вживається в Україні, але є широковживаним у Санкт-Петербурзі. Це підтверджує участь росіян у збройному захопленні деяких міст на сході України. До того ж російські найманці під час радіоперехоплень не розуміють українську мову, яку використовують українські військовослужбовці. Це свідчить про присутність російських військ у війні на сході України, адже всі мешканці території України чудово розуміють українську мову.

Мова виконує функцію консолідації суспільства, бо об'єднує і гуртує співрозмовників. Тобто, національна мова виконує такі надзвичайно важливі функції, як об'єднання населення всередині країни і відокремлення ззовні від сусідніх країн. Спільна загальнонаціональна мова є найбільш ефективним засобом консолідації суспільства.

Саме тому, що мова виконує такі надзвичайно важливі функції у суспільстві, українська мова стає важливою складовою інформаційно-психологічної війни Росії проти України. При цьому Україна намагається забезпечити захист української мови та її нормальне функціонування у державі, а Росія штучно роздмухує мовне питання під будь-яким приводом. Оскільки в умовах постійно діючої інформаційної агресії з боку Росії забезпечення функціонування двох мов на рівні держави – це потенційний шлях до розколу України на дві держави, тому українська мова стає важливим фактором національної безпеки України.

Українську мову обмежували, забороняли і відміняли протягом останніх чотирьох сторіч. Офіційно – циркулярами, указами, законами, анафемами тощо. За цей час нараховують кілька десятків заборон та утисків української мови, зокрема у радянські часи та навіть в часи незалежності.

Усвідомити важливість української мови, збагнути її роль в утвердженні української державності дають змогу писемні документи, праці істориків, етнографів, громадських діячів та лінгвістів.

Ще донедавна панувала офіційна й непорушна доктрина про давньоруську народність й спільну для всіх слов'ян мову. Відповідно цієї доктрини внаслідок розпаду в епоху феодальної роздрібненості нібито утворилися, не раніше XIV ст., три східнослов'янські народи та їхні мови. На противагу цьому вчені української діаспори дотримувались концепції М.Грушевського щодо витоків української народності безпосередньо з праслов'янського періоду, тобто з середини I тисячоліття н.е.

Українська мова була ще до того, як українські князі (починаючи від Аскольда та Діра) почали об'єднувати руські землі. Ще у 448 році

візантійський мандрівник та історик Пріск Палійський записав у таборі гунів три слова: “мед”, “страва”, “квас”, які розуміє кожен українець і сьогодні. Проте ці слова не зовсім зрозумілі для росіян, особливо слово “страва”.

На кінець XII ст. українська народність вже сформувалась й мала дві гілки: галицько-волинську та наддніпрянську.

Коли йдеться про походження української мови, переважна більшість зацікавлених сприймає цю проблему як походження сучасної української літературної мови. Проте слід пам'ятати, що національна мова складається з двох самостійних гілок: спільної для всієї нації літературної мови, відшліфованої майстрами художнього слова, і мови народної, яка досить відмінна в різних діалектах.

Походження сучасної української літературної мови є загальновідомим. Її зачинателем наприкінці XVIII ст. став Іван Котляревський, а основоположником та творцем сучасної української літературної мови вважають Тараса Шевченка.

Щоб дослідити походження української мови, слід з'ясувати послідовність, час і місце виникнення властивих їй фонетичних, граматичних і лексичних рис.

Рубіж XI-XII ст. можна умовно визнати часом завершення формування української мови й початком нового етапу її історії.

Формування українського народу та його мови почалося приблизно з середини I тисячоліття н. е. й розтягнулося на кілька століть. Проте тим рубежем, від якого українська мова виступає з усіма характерними мовними особливостями, що становлять її специфіку, був приблизно кінець XI – початок XII ст. Найдавніша точно датована пам'ятка українського рукописного мистецтва, яка зберіглася до наших днів, належить до середини XI ст. Це оstromирове Євангеліє 1056-1057 рр. – шедевр вітчизняної і світової культури, книга, що створена у великокняжому скрипторії (майстерня рукописних книжок) при Софійському соборі в Києві. Традиційно цю пам'ятку прийнято вважати початком книжкової справи в Україні.

Після запровадження християнства зростає потреба в богослужбових книгах. При найбільших храмах, при князівських резиденціях формуються бібліотеки і створюються скрипторії. Так, у бібліотеці скрипторію при соборі Святої Софії вже у 1037 році зберігалося понад 950 томів літератури різного змісту й призначення.

У 1969 році український археолог С.Висоцький виявив на штукатурці XI ст. південної стіни вівтарної частини Михайлівського притвору Софійського собору в Києві невідому до того абетку з 27 літер, подібну до кирилиці. Слід згадати також і писемні угоди, укладені київськими князями: Олегом (911 р.),

Ігорем (944 р.), і княгинею Ольгою (956 р.) з Візантією. Отже, походження української мови сягає дохристиянських часів, а протягом наступних століть вона де у чомусь змінювалася, розвивалася і вдосконалювалася, незважаючи на трагічність свого існування. І в наші дні ми можемо пишатись багатством нашої мови. Розглянемо цікаві факти про українську мову.

Відповідно до даних Національної Академії Наук України сучасна українська мова має близько 256 тисяч слів. З усіх мов світу англійська має найбільшу кількість слів близько 500 тисяч слів. Її найближчий конкурент – німецька мова має у своєму лексичному словнику близько 300 тисяч слів. До порівняння російська мова має за різними підрахунками від 150 до 200 тисяч слів.

Вчений В.Кобилух довів, що українська мова сформувалася в Х-IV століттях до нашої ери. Тому походження найважливіших українських слів слід шукати саме в санскриті, а не в російській, німецькій, турецькій, грецькій та інших мовах, які виникли значно пізніше.

Українська мова у 1934 році на конкурсі краси мов у Парижі була визнана, як найкраща, наймилозвучніша і найбагатша мова світу, яка зайняла друге місце після італійської. Та посіла третє місце за красою лексики після французької та перської мов.

За лексичним запасом найближчою до української мови є білоруська – 84% спільної лексики. Далі йдуть польська і сербська (70% і 68% відповідно), потім – російська (62%). До речі, якщо порівнювати фонетику й граматику, то українська мова має від 22 до 29 спільних рис з білоруською, чеською, словацькою й польською мовами, а з російською тільки 11.

В українській мові, на відміну від решти східнослов'янських мов, іменник має 7 відмінків, один з яких – кличний, що існує також в латині, грецькій та санскритській граматиках.

В українській мові існує три форми майбутнього часу – проста, складна і складена. Наприклад: скажу (простий майбутній час), розповідатиму (складний майбутній час), буду говорити (складений майбутній час).

В українській мові найбільша кількість слів починається на літеру “П”. Найменш уживаною літерою українського алфавіту є літера “Ф”.

Українська мова багата на синоніми. Наприклад, слово “горизонт” має 12 синонімів: обрій, небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругозір, кругогляд, виднокруг, видноколо, виднокрай, небокрай, овид.

Назви всіх дитинчат тварин є іменниками середнього роду: теля, котеня, жабеня. У російській же мові всі ці слова чоловічого роду. Українська мова має велику кількість зменшувальних форм. Навіть слово “вороги” може звучати як “вороженьки”.

Відповідно до видання “Короткий словник синонімів української мови”, в якому розроблено 4279 синонімічних рядів, найбільшу кількість синонімів має слово “бити” – 45 синонімів.

У нашій мові є особливі слова – паліндроми. Це так звані “дзеркальні” фрази або слова: їх можна читати як зліва направо, так і справа наліво. Ось приміром “Я несучуся”, або ж “ротатор”.

За різними даними, українська мова займає 25 або 32 місце за кількістю носіїв серед найпоширеніших мов у світі. Для 36-37,5 мільйонів осіб українська мова є рідною, а загалом у світі 41-45 мільйонів осіб володіють українською. У 1918-1920 роках українська мова була офіційною мовою Кубанської Народної Республіки.

Українська мова – рідна, велична, милозвучна – вона об’єднує українців, ідентифікує нас, збагачує духовно, творить сильну непереможну націю. Пам’ятаймо, що ми живемо у мові, а вона – в нас! Тому, любімо, поважаймо, збагачуймо нашу неповторну й самобутню мову!

Тема 7. Початок Антитерористичної операції на території східних областей – відповідь збройній агресії Росії проти України

Новітня російсько-українська війна спалахнула в лютому 2014 року. В умовах, коли вона триває, звісно, немає можливості докладно з’ясувати її перебіг. Насправді в 2014 році розпочалася лише гаряча фаза війни, адже після відновлення Україною незалежності у 1991 році і Кремль, і російська еліта загалом, і пересічні росіяни постійно давали зрозуміти, що в Росії крах СРСР вважають історичним непорозумінням, не сприймають існування Української держави та мислять категоріями неминучості повернення України під свій вплив і контроль... Проте загальна картина видається цілком зрозумілою.

Російська збройна агресія проти України – пряме та опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією (РФ) проти суверенітету та територіальної цілісності України. Відкритими складовими російської збройної агресії проти України, що розпочалася 2014 року, є:

захоплення Автономної Республіки Крим Російською Федерацією у лютому-березні 2014 року (з подальшою окупацією півострова Росією з 20 лютого 2014 року);

війна на території Донецької та Луганської областей з квітня 2014 року, що розпочалась зі створення під прикриттям “народних” виступів спецслужбами РФ так званих Донецької та Луганської “народних республік” (ЛНР і ДНР).

Ключовою передумовою конфлікту стала неприязна політика Російської Федерації щодо України. Ця політика, з огляду на зміст російської пропаганди у засобах масової інформації (ЗМІ), за останні роки стала просто ворожою, трансформувавшись від антиукраїнської пропаганди до пропаганди війни. Правове та юридичне забезпечення протистояння з боку Росії здійснювалось на вищому законодавчому рівні шляхом прийняття різних постанов з питань, які дозволяли найбільш ефективно, з точки зору російського політикуму, сприяти вирішенню завдань повернення контролю над Україною.

Передумовою до початку збройної агресії Росії проти нашої країни стало економічне знекровлення України, яке відбувалося шляхом прямого економічного тиску через торговельні та тарифні протистояння, блокування української торгівлі, перекриття газу тощо.

Значна частка російськомовного населення на сході України, наявність великого впливу на нього російських ЗМІ та російської церкви, гібридна природа ведення війни Росією проти нашої країни сприяли збройній агресії проти України.

До цього процесу були залучені Російська православна церква (РПЦ) та Українська православна церква московського патріархату (УПЦ МП). Свідченням цього можна назвати послання Московського патріарха Кирила Константинопольському патріарху Варфоломію, в якому патріарх Кирило заявив, що, починаючи з Майдану, “розкольники” (тобто УПЦ КП) і уніати “відкрито закликали до викорінення Православ’я” на теренах України, а “з початком бойових дій уніати і розкольники, отримавши в руки зброю, під виглядом антитерористичної операції стали здійснювати пряму агресію щодо духовництва канонічної Української православної церкви на сході країни”.

На додаток до непрямого залучення церкви, були наведені факти і прямої її участі в агресії. Так, встановлено, що окремі терористичні угруповання Росії були зосереджені при церквах, а окремі “святі отці” (УПЦ МП) брали безпосередню участь у бойових діях проти України.

1 березня 2014 року Рада Федерації РФ підтримала звернення президента Росії Володимира Путіна про дозвіл на застосування збройних сил Російської Федерації на території України. Рада національної безпеки і оборони (РНБО) України у зв’язку з агресією з боку Росії, ухвалила рішення привести Збройні Сили України в повну бойову готовність та розробила “детальний план дій на випадок прямої військової агресії з боку РФ”.

17 березня в Україні вперше була оголошена мобілізація указом виконуючого обов’язки Президента України Олександра Турчинова.

12 квітня 2014 року російський диверсійний загін, очолюваний Ігорем Гіркіним (“Стрелковим”), захопив адміністративні будівлі у містах Слов’янськ і

Краматорськ. До 14 квітня терористами було захоплено адмінбудівлі у містах Донецької області – Артемівську, Лимані, Дружківці, Єнакієво, Макіївці, Маріуполі, Горлівці, Харцизьку, Жданівці і Кіровському.

Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських і проросійських збройних формувань у війні на сході України. Ввечері 12 квітня РНБО прийняла рішення про початок антитерористичної операції без введення воєнного стану із залученням ЗС України. Рішення було оголошено наступного дня, а сама операція розпочалася 14 квітня 2014 року і тривала до 30 квітня 2018 року, коли був змінений її формат і розпочалася операція Об'єднаних сил (ООС) – військова операція під керівництвом Збройних Сил України із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей.

Відповідно до заяв української влади, для відсічі російській агресії навесні 2014 року був обраний саме правовий режим АТО через нагальну потребу провести президентські вибори, які б дозволили Україні обрати законного президента та провести вибори до парламенту. Вибори були б неможливі в умовах введення воєнного стану. АТО охоплювала Донецьку і Луганську області (з 14 квітня 2014 року), а також Ізюмський район і м. Ізюм Харківської області (з 14 квітня по 7 вересня 2014 року) та (з 2 грудня 2015 року).

15 квітня ЗС України взяли під контроль аеропорт Краматорська. З 16 квітня по 1 травня сепаратистами ДНР були захоплені адмінбудівлі міст Новоазовськ, Сіверськ, Комсомольське, Красноармійськ, Родинське. 28 квітня в Луганську сепаратисти оголосили про створення ЛНР, і почали захоплювати адміністративні будівлі Луганської області. У період з 28 квітня по 2 травня були захоплені Станиця Луганська, Луганськ, Красний Луч, Первомайськ, Алчевськ, Антрацит, Свердловськ, Стаханов.

11 травня було проведено псевдореферендуми щодо незалежності так званих ДНР і ЛНР. За даними яких, за незалежність проголосувало 89,07 % і 96,2 % населення відповідно.

22 травня бойовики терористичної організації “ДНР”, очолювані Ігорем Безлером (“Бесом”), між 4:00 і 6:00 год. здійснили напад на блокпост 3-го механізованого батальйону 51-ї окремої механізованої бригади ЗС України під Волновахою. У результаті бою загинуло 16 військовослужбовців і 30 отримали поранення.

26 травня відбувся бій між українськими військовиками та зведеним загonom російських спецпризначенців, найманців і проросійських бойовиків (загалом 220 осіб: 45 бійців російської групи “Іскра”, 26 чеченських спецпризначенців із загонів Кадирова, 120 осіб, батальйону “Восток” і 30 осіб батальйону “Оплот”, сформованих із місцевих колабораціоністів) за встановлення контролю над Донецьким аеропортом.

У відповідь на висування росіян, українське командування відправило в район аеропорту сили у складі 6 груп (підрозділи 3-го полку спецпризначення, десантники 25-ї бригади і офіцери спецрезерву ГУР) та 3 бойові гелікоптери Мі-24 і штурмовик Су-25. Українські сили, що зайняли Старий термінал, периметр і диспетчерські вежі аеропорту, підтримали авіацію вогнем. Зведений загін, зазнавши важких людських втрат загиблими й пораненими (за різними даними від 40 до 300 осіб), у паніці відступили до Донецька. Це була перша успішна операція сил АТО, при цьому українські сили не втратили жодного бійця загиблим. За даними Генерального штабу ЗС України, 3 військовослужбовці зазнали поранення.

4 червня українські війська повністю звільнили місто Лиман Донецької області від терористів, а 13 червня – місто Маріуполь.

14 червня російськими бойовиками з ПВК “Вагнер” двома пострілами з ПЗРК “Ігла” був збитий військово-транспортний літак Іл-76 Повітряних Сил ЗС України – один з трьох бортів, що доправляв військових у Луганський аеропорт тієї ночі. Загинуло 49 осіб, в тому числі 40 військовослужбовців 25-ї окремої повітрянодесантної бригади і 9 членів екіпажу. Того ж дня були вчинені численні напади терористів на блокпости сил АТО, під час яких загинуло 6 військовослужбовців.

19 червня розпочалася підготовка до перемир'я, основні сили АТО намагалися взяти під контроль кордон Донецької і Луганської областей з Росією, що фактично було зроблено до вечора.

20 червня Президент України віддав наказ про припинення вогню на тиждень усіма підрозділами Збройних Сил України, Національної гвардії України та Прикордонної служби України на окупованих терористами територіях, одностороннє перемир'я було оголошене з 22:00 год. 20 червня до 10:00 год. 27 червня 2014 року. “Українська армія припиняє вогонь! Але це не означає, що ми не дамо відсіч у випадку агресії щодо наших військових, ми робитимемо все для захисту території нашої держави”, – заявив тодішній Президент України. Після наради РНБО, Петро Порошенко вирішив продовжити одностороннє перемир'я з 27 по 30 червня. Таке рішення спричинило широке обурення в суспільстві, армії та добровольчих

батальйонах. План “припинення вогню” мав 15 обов’язкових пунктів щодо його виконання.

Проте, за час перемир’я загинуло 27 і було поранено 69 українських військових і бійців Національної гвардії. Загалом відбулося 108 нападів бойовиків на позиції сил АТО, зокрема, обстріл українських позицій на висоті Карачун, міст Краматорська, Амвросіївки та Рубіжного. Бойовики так званої ДНР захопили військову частину ЗС України в Донецьку та 29 травня поблизу Слов’янська збили вертоліт Мі-8МТ Нацгвардії України, у результаті чого загинуло 9 українських військових, у тому числі 3 члени екіпажу.

Під час одностороннього перемир’я відбувся обмін 10 заручників.

Поновлення антитерористичної операції. Президент України у своєму зверненні до українського народу повідомив про припинення режиму одностороннього припинення вогню. У перші години 1 липня 2014 року українські військові завдали авіаційних та артилерійських ударів по позиціях проросійських бойовиків у Слов’янську, Краматорську, Луганську та інших місцях їх дислокації. Загалом було атаковано 120 розвіданих раніше скупчень сепаратистів.

Протягом 1 липня поблизу Карлівки та Донецька відбулися танкові бої, в Донецьку здійснено напад на обласне управління міліції, яке раніше перейшло на бік ДНР. Під час мінометного обстрілу позицій сил АТО поблизу Слов’янська бойовиками було знищено Слов’янську телевежу на горі Карачун. Під Слов’янськом знищений тренувальний табір терористів і близько 250 бойовиків, з яких 2/3 – чеченці.

Вранці 2 липня сили АТО увійшли у місто Луганськ, почалися вуличні бої. Багато сепаратистів здалися українським військовим. Бойовики ЛНР з РФ отримали 20 танків і 122 одиниці бронетехніки, також було відомо про передачу 10 установок БМ-21 “Град”. Цього ж дня у Берліні міністри закордонних справ України (Павло Клімкін), Німеччини (Франк-Вальтер Штайнмаєр), Франції (Лоран Фабіус) та Росії (Сергій Лавров) домовилися про створення тристоронньої групи із урегулювання кризи на сході України. Ця контактна група мала розпочати роботу до 5 липня. Припинення вогню мала контролювати спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. Силам АТО вдалося відновити контроль над населеними пунктами: Райгородок, Різниківка і Рай-Олександрівка.

3 липня у боях поблизу Слов’янська та Миколаївки сили АТО знищили 5 вантажівок “КамАЗ”, які перевозили бойовиків. Під час обстрілів артилерії та авіації було знищено 6 опорних пунктів бойовиків, втрати – не менше 150 осіб.

У ніч з 4 на 5 липня після поразки в Миколаївці бойовики відступили зі Слов'янська та рушили до Краматорська і Артемівська (Бахмут). Близько 11 години із Краматорська колона з бойовиками, близько 1000 осіб, разом з Гіркіним, рушила до Донецька. Українські війська зайняли Слов'янськ і Краматорськ, над міськими радами яких було піднято Державний Прапор України. До вечора того ж дня, від сепаратистів звільнили ще два населені пункти: Дружківку та Костянтинівку. Всі свої сили бойовики кинули на оборону міст Донецька, Луганська, Горлівки, залишаючи при цьому інші населені пункти.

6 липня СБУ ліквідувала терористичну групу під Слов'янськом і затримала 4-х її членів. Українські війська звільнили місто Артемівськ (Бахмут), під контролем бойовиків залишилось 7 великих міст східної України Донецьк, Горлівка, Луганськ, Сніжне, Антрацит, Краснодон і Северодонецьк. У селі Карлівка відбувся бій між бійцями батальйону “Донбас” та бойовиками, у результаті якого понад 20 сепаратистів були знищені. 7 липня сили АТО звільнили від бойовиків село Семенівку. РНБО повідомило про відновлення контролю над державним кордоном між Україною та Росією.

Станом на 10 липня залишалася напруженою ситуація в Донецьку, Горлівці, Луганську, Антрациті, Северодонецьку. Сили АТО завдали ряд успішних авіаударів по позиціях бойовиків, було знищено близько 100 осіб, 2 танки та установку БМ-21 “Град”, а у ході наступу звільнили місто Сіверськ і встановили контроль над пунктом пропуску “Червонопартизанськ”. Основними осередками боїв стали міста Донецьк і Луганськ.

11 липня під час обстрілу бойовиками з установок БМ-21 “Град” о 4:30 год. базового табору сил АТО неподалік села Зеленопілля Луганської області загинуло 19 та поранено понад 100 військовослужбовців 24-ї окремої механізованої бригади. Поблизу міста Краснодон авіація сил АТО знищила базу бойовиків, техніку та не менше 50 терористів. Загалом протягом доби українська авіація здійснила 16 вильотів, а як результат, було знищено дві мінометні батареї, два танки, три БТР, багато автомобільної техніки та боєприпасів.

За даними РНБО 17 липня російський винищувач МіГ-29 збив українського штурмовика Су-25. Льотчик встиг катапультуватися та був евакуйований у безпечне місце. Цього ж дня поблизу міста Торез Донецької області російські сили ППО з установки ЗРК “Бук-М” збили пасажирський літак Boeing 777 рейсу МН17, який належав Малайзійським авіалініям. Він здійснював переліт маршрутом Амстердам – Куала-Лумпур. На борту літака було 283 пасажирів і 15 членів екіпажу, всі вони загинули. Водночас російські ЗМІ опублікували новину, в якій вказали, що так звані “ополченці” збили біля

міста Торез літак Ан-26 Повітряних Сил ЗС України. Ця подія спричинила нову хвилю міжнародних санкцій західних держав проти Російської Федерації.

3 серпня 2014 року РНБО повідомила, що територія, яку контролюють бойовики, порівняно з територією до початку АТО, скоротилася на 75 %. Українським військовим вдалося розділити бойовиків на дві групи (Донецька та Луганська області). Успіхи українських військових у звільненні населених пунктів сходу України вселили у громадян надію на відновлення миру та спокою, і на думку тодішнього начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗС України Віктора Муженка, “активна фаза АТО на сході України може закінчитися раніше, ніж через місяць”. Зовсім інші плани на хід і результати подій, що відбувалися на сході України мало керівництво Росії. На територію України керівництво РФ, нібито “за погодженням” з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста спрямувало так звані “гуманітарні конвої”. Після цього ситуація в районі проведення АТО стала змінюватися.

У серпні 2014 року Російська Федерація під Луганськом задіяла сили кількох батальйонних тактичних груп (БТГр) для прориву українського оточення навколо міста. Ці групи були сформовані на основі 104-го та 234-го десантно-штурмових полків псковської 76-ї десантно-штурмової дивізії, окремих мотострілецьких бригад (15, 18, 74, 136 і 200-ї), а також підрозділів 61-ї бригади морської піхоти. Мотострілецькі підрозділи 200-ї бригади застосовували танки Т-72Б3, а 136-ї – Т-90А. Як результат українські підрозділи воювали не лише з бойовиками самопроголошених республік, але й з російськими регулярними військовими частинами. У другій половині серпня точилися запеклі бої за такі населені пункти як Донецьк, Луганськ, Горлівка, Новоазовськ, Іловайськ, Тельманове, Дебальцево та інші.

31 серпня українські військові разом із добровольчими батальйонами, що потрапили в оточення під Іловайськом (близько 1500 осіб), протягом дня декілька разів намагалася здійснити прорив з оточення. Проте РФ застосувала свої регулярні війська, та за попередніми домовленостями мала надати можливість виводу українських військ з під Іловайська (так званий “зелений коридор”), але це не було здійснено. За повідомленнями очевидців, колону з українськими військовими розстрілювали з усіх видів озброєння. Скориставшись тимчасовими невдачами сил АТО і добровольчих батальйонів під Іловайськом, російські підрозділи просунулися на захід і, зуміли захопити Тельманівський район з узбережжям Азовського моря аж до Маріуполя.

Внаслідок серпневого наступу російських регулярних військ Луганський аеропорт повторно потрапив в оточення. Його будівлі були вщент зруйновані російською артилерією. У ніч на 1 вересня 2014 року українські захисники після 146 днів його оборони відійшли з руїн аеропорту.

Зазначені події невдовзі стали однією з причин укладання 5 вересня 2014 року домовленостей у рамках тристоронньої зустрічі Україна – Росія – ОБСЄ, яка проходила в Мінську. За результатами зустрічі був підписаний протокол щодо припинення вогню на сході України, що започаткував політичне врегулювання конфлікту.

Влітку 2017 року почали озвучувати та обговорювати питання щодо ймовірної зміни формату операції на сході України. Так, секретар РНБО України Олександр Турчинов, 13 червня 2017 року зробив заяву, що в Україні потрібно завершити АТО і перейти до нового формату захисту, на законодавчому рівні визначивши засади державної політики щодо звільнення окупованих територій. Як приклад він навів законодавче надання президенту права застосовувати ЗС України та інші військові формування проти гібридної агресії з боку РФ. Тобто, саму “антитерористичну” операцію замінять на військову відповідно до специфіки застосування в умовах гібридної війни.

20 червня 2017 року оприлюднено законопроект “Про державну політику відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей”, з уточненням, що це не остаточна версія документу. У преамбулі документу зазначена його мета – створити необхідні правові й організаційні умови для відновлення територіальної цілісності України у Донецькій і Луганській областях, розширюючи можливості для ЗС України, інших військових формувань, водночас не виходячи за рамки Мінських угод.

18 січня 2018 року ухвалений Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях” (у ЗМІ відомий як Закон про реінтеграцію або деокупацію Донбасу). Закон складається з великої преамбули, 10 статей, прикінцевих і перехідних положень.

Цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є: звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу; захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України. Закон визнає Росію агресором і окупантом. Дії РФ на території Донецької і Луганської областей у тексті закону названі “збройною агресією Російської Федерації”.

У законі окрема увага приділяється запровадженню воєнного стану. У випадку введення воєнного стану координацію і контроль на окупованій

території Донецької і Луганській областей здійснює Об'єднаний оперативний штаб ЗС України за керівництва Генерального штабу ЗС України. Відповідно до закону, замість штабу АТО для стримування і відсічі російської агресії на Донбасі буде створений Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил. Генеральний штаб ЗС України здійснюватиме безпосереднє керівництво силами і засобами ЗС України, окремих військових формувань, МВС, Нацполіції та Державної служби з надзвичайних ситуацій, які буде залучено до заходів оборони. Законом передбачено, що АТО може бути завершено у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного стану або із початком здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Верховна Рада дає свою згоду на рішення Президента України про використання Збройних Сил та інших військових формувань для стримування і протидії російській агресії. Також дається згода парламенту на застосування військ для забезпечення державного суверенітету над тимчасово окупованими територіями. Закон підписаний Президентом України 20 лютого 2018 року.

30 квітня – на зміну формату широкомасштабної АТО, яка була запроваджена у квітні 2014 року, Президент, Верховний Головнокомандувач ЗС України П. Порошенко підписав Указ “Про затвердження рішення РНБО “Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей”, накази Верховного Головнокомандувача ЗС України “Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей” та “Про затвердження положення про Об'єднаний оперативний штаб ЗС України”.

Волонтерський рух в Україні. З початком війни на сході України далось взнаки погане забезпечення ЗС України, зокрема не вистачало продуктів харчування та обмундирування. У зв'язку з цим в Україні виник потужний волонтерський рух, що став надавати військовим різноманітну допомогу – від продовольства і ліків до дороговартісної техніки (тепловізори, приціли, безпілотні літальні апарати (БПЛА), протикумулятивні екрани тощо). Інші волонтери займалися медичною допомогою потерпілим, підтримкою переселенців, пошуком зниклих безвісти та роботою зі звільнення полонених. Волонтерські організації діяли у всіх підконтрольних Україні великих містах і багатьох населених пунктах; значну підтримку надавала ї українська діаспора.

За даними Книги Пам'яті, станом на 29 листопада 2021 року в книгу внесено 4480 загиблих українських військових. Майже 1,8 млн мешканців Криму і Донбасу були змушені покинути свої домівки як внутрішньо переміщені особи. Окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим

(26081 кв. км), м. Севастополь (864 кв. км), частина Донецької і Луганської областей (16799 кв. км) – усього 43744 кв. км), що складає 7,2 % території України.

У жовтні 2021 року Саміт Україна–ЄС підтвердив, що і на далі називатиме Російську Федерацію агресором за її дії щодо України, а за події на сході України та зрив перемир'я відповідальна саме Російська Федерація. Сторони наголосили на важливості повного виконання Мінських домовленостей, підкреслюючи “відповідальність Росії як сторони конфлікту”.

Тема 8. Євроатлантичний вибір України: необхідність, реалії, перспективи

Організація Північноатлантичного договору також відома як Північноатлантичний альянс або НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO) – міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз 30 держав Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949.

У відповідності до статутних документів Альянсу, *головна роль НАТО полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів.* НАТО дотримується спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок та підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Зasadничим принципом Альянсу є спільність поглядів між північноамериканськими та європейськими членами НАТО, що поділяють однакові цінності та інтереси і віддані справі збереження демократичних принципів, що робить нероздільною безпеку Європи і Північної Америки.

Штаб-квартира НАТО знаходиться у столиці Бельгії – Брюсселі. Кожна країна НАТО представлена у політичній штаб-квартирі постійною делегацією, очолюваною послом, який представляє свій уряд у процесі проведення консультацій та ухвалення рішень в Альянсі.

Найвищий політичний орган, що ухвалює рішення в НАТО – Північноатлантична рада. Рада засідає на різних рівнях під головуванням генерального секретаря НАТО, який сприяє досягненню згоди з ключових питань між країнами-членами. Усі рішення в рамках кожного з комітетів НАТО досягаються шляхом консенсусу.

Коли Північноатлантична рада ухвалює рішення про проведення операції, країни-члени виділяють війська на добровільній основі. Ці підрозділи повертаються до своїх країн одразу після завершення операції.

Завдання із координації та управління операціями Альянсу покладено на військову командну структуру, до складу якої входять штаби та військові бази, розташовані на території різних країн-членів.

З моменту створення Альянс посилюється і сьогодні є найуспішнішим військово-політичним союзом в історії, який об'єднує 30 країн-учасниць, це:

країни-засновниці Північноатлантичного альянсу – Бельгія, Велика Британія, Данія, Канада, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція;

у 1952 році до договору приєдналися Греція і Туреччина;

у 1955 році – Федеративна Республіка Німеччина;

у 1982 році – Іспанія;

у 1999 році – Польща, Угорщина і Чеська Республіка;

у 2004 році членами НАТО стали Болгарія, Естонія, Румунія, Литва, Латвія, Словаччина та Словенія;

у 2009 році – Албанія і Хорватія;

у 2017 році – Чорногорія;

у 2020 році – Північна Македонія.

Сукупні військові витрати всіх членів НАТО сьогодні становлять понад 57 % загальносвітового загального обсягу військових витрат.

Розширення і трансформація Північноатлантичного альянсу є одним з найбільш фундаментальних зрушень у міжнародній безпеці, пов'язаних з формуванням нової системи міжнародних відносин. Цей процес без перебільшення доленосний для європейських країн, оскільки не лише остаточно закріплює результати минулого біполярного протистояння (протистояння із країнами колишнього Варшавського договору на чолі із бувшим СРСР), але й окреслює контури єдиної європейської цивілізації у межах євроатлантичного простору.

Домінуючою та першочерговою метою Організації Північноатлантичного договору залишається колективна оборона, але вона кардинально відрізняється не лише від тих заходів, що планувалися в роки “холодної війни”, а навіть не схожа на ті, що впроваджувалися вже у сучасних умовах. Фактично, з початком нового тисячоліття, в НАТО відбулося більше конструктивних зрушень, ніж за будь-яке десятиріччя в історії діяльності Альянсу. Ця трансформаційна лінія ще раз підтвердилася після того, як НАТО запропонувало новим партнерам приєднатися до Альянсу.

НАТО бере активну участь у врегулюванні кризових ситуацій у світі та у боротьбі з тероризмом, відповідно до ст. 5 Вашингтонського договору або відповідно до мандату ООН. У 1999 році операція сил НАТО сприяла завершенню війни в Косово, яка тривала на теренах колишньої Югославії з

1992 року, та передачі цих територій під контроль ООН. Сьогодні військовослужбовці НАТО залучені до врегулювання кризових ситуацій в Косові, Іраку, Лівії, Середземному морі, біля узбережжя Африканського Рогу, у Сомалі тощо.

Агресія Росії проти України у 2014 році виявила “слабкі місця” в системі оборони Альянсу на сході Європи і спонукає до застосування невідкладних військових та політичних заходів. Російська Федерація припинила бути партнером НАТО і розглядається нині як противник. США змушені повернути зовнішньополітичну увагу до Європи і знов починають відігравати роль як один з важливих чинників європейської безпеки. Зміни в архітектурі європейської безпеки не є цілковитим поверненням до ситуації “холодної війни”. Розклад сил сьогодні є іншим: нині агресія Росії спрямована на країни Центрально-східної Європи та Балтії, що зараз є членами ЄС та НАТО, і на низку пострадянських країн, що з 1990-х років опинилися в “сірій зоні” безпеки – Грузію, Молдову і Україну. Дії Росії змусили НАТО мобілізуватися і переосмислити свою стратегію. 5 червня 2017 року до складу Альянсу увійшла Чорногорія.

10 березня 2018 року НАТО визнало за Україною статус країни-аспіранта на шляху приєднання до альянсу.

Північна Македонія підписала протокол про приєднання, щоб стати членом НАТО в лютому 2019 року, і завершила приєднання 27 березня 2020 року.

12 червня 2020 року Україна здобула *статус партнера з розширеними можливостями НАТО*.

Перспективи розвитку співробітництва України й НАТО на сучасному етапі. У цьому контексті передбачається залучення визначеного комплексу сил і засобів Збройних Сил України до багатонаціональних військових формувань високої готовності (комплекту військ (сил) у межах Системи резервних угод ООН, Сил реагування НАТО, бойових тактичних груп Євросоюзу тощо). Практичними прикладами такої діяльності є:

участь у Силах реагування НАТО;

залучення сил і засобів Збройних Сил України до бойових тактичних груп Європейського Союзу;

створення спільної литовсько-польсько-української бригади (ЛитПолУкрбриг) тощо.

Важливим проектом Альянсу для нас залишається участь у *Концепції оперативних можливостей*, завдяки чому підрозділи Збройних Сил України мають можливість здійснювати заходи бойової підготовки за стандартами НАТО. Суттєвим етапом підготовки сил і засобів Збройних Сил України до

виконання завдань за призначенням у багатонаціональному середовищі є участь представників і підрозділів Збройних Сил України у багатонаціональних військових навчаннях. Активізується співробітництво щодо обміну даними про повітряну обстановку між відповідними командними пунктами ПС ЗС України та суміжних країн-членів НАТО. Цей проєкт уже реалізовано на нашому західному напрямку.

Можливість перебування України в спільноті цивілізованих демократичних країн – членів Північноатлантичного Альянсу сприятиме реалізації всеосяжних реформ в секторі безпеки і оборони, щодо цивільного контролю і демократичного нагляду, у боротьбі проти корупції, підвищенню стабільності, підтримці міжнародної та регіональної безпеки. Україна поступово наближає свої стандарти до стандартів Альянсу, що є передумовою членства в НАТО.

Головний акцент державної політики в сфері євроатлантичної інтеграції спрямовано на забезпечення безпеки і добробуту людини як ключового суб'єкту національної безпеки.

Пріоритетні завдання в межах реалізації політики євроатлантичної інтеграції України щорічно визначаються в річних національних програмах під егідою Комісії Україна-НАТО, що підписуються Президентом України, які є ключовим інструментом досягнення Україною необхідних критеріїв членства в НАТО.

Євроатлантична інтеграція є пріоритетом української влади. 8 червня 2018 року парламент остаточно визначив євроатлантичну інтеграцію зовнішньополітичним пріоритетом України і 07.02.2019 відповідні зміни стосовно європейського і євроатлантичного зовнішньополітичного курсу були внесені у Конституцію України.

Суспільна підтримка курсу на євроатлантичну інтеграцію є нестійкою через неналежний рівень поінформованості щодо НАТО. За такої ситуації масова суспільна свідомість є вразливою до різноманітних маніпуляцій, внутрішніх і зовнішніх впливів. Гострота проблеми зумовлює необхідність ефективного інформаційного супроводження курсу на інтеграцію України до НАТО.

Позитивні наслідки виконання Україною критеріїв щодо членства в НАТО:

1. Одержання для України міцних гарантій її національної безпеки, незалежності, суверенітету і територіальної цілісності.

2. Відхід із сфери геополітичного домінування Росії і досягнення з нею рівноправних міждержавних відносин.

3. Створення вагомих передумов інтеграції в Європу, у західні політичні й економічні структури.

4. Зміцнення міжнародної безпеки і стабільності в регіоні Центрально-Східної Європи.

5. Зміцнення внутрішніх основ національної безпеки України за допомогою НАТО. Використання досвіду і підтримки НАТО в підвищенні ефективності оборонного сектору України.

6. Створення вагомих передумов для ліквідації російської військової присутності на території України.

7. Покращення міжнародного іміджу України.

8. Посилення консолідації української нації.

9. Зміцнення інститутів громадянського суспільства тощо.

В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки і оборони України вимагають суттєвого поглиблення стосунків з Організацією Північноатлантичного договору.

Варто зазначити, що Головнокомандувач Збройних сил України Валерій Залужний заявив, що Україна вже готова до вступу в НАТО, оскільки втілює стандарти Альянсу. Про це він сказав в інтерв'ю “Радіо Свобода” 25 вересня 2021 р.

“Ми фактично вже повністю розробили ті стандарти, за якими виконує завдання НАТО. Але цього замало. Для того, щоб ми стали членом НАТО, необхідне, на мою думку, політичне рішення. Ми вже готові. Можемо так сказати”, – сказав Головнокомандувач ЗС України В. Залужний.

Він уточнив, що прикладом втілення стандартів НАТО є розділення керівних посад у Збройних силах: головнокомандувача, начальника Генерального штабу та командувача операцією Об'єднаних сил.

Україна уже запровадила 303 нормативних документи Альянсу. Це приблизно 20% від усіх стандартів НАТО.

Окремим документом у процесі зближення з Альянсом може стати *План дій щодо членства (ПДЧ)*. Українська влада неодноразово просила надати його. У 2008 році на саміті Альянсу в Бухаресті документ мали отримати Україна та Грузія, але в підсумковій заяві зустрічі йшлося лише про наміри НАТО надати ПДЧ.

Попри це, зближення між Україною та Альянсом продовжується. У 2018 році НАТО офіційно визнало наміри України набути повноправного членства в Альянсі. У 2020 році Україна отримала статус партнера в межах Програми розширених можливостей НАТО.

14 червня 2021 року за результатами саміту НАТО країни-члени Альянсу у своїй спільній декларації затвердили, що План дій щодо членства є

“неодмінною частиною” процесу набуття Україною членства в Північноатлантичному альянсі. Але умови, за яких Україна отримає ПДЧ, визначатимуться на індивідуальній основі. Для цього необхідне консенсусне рішення всіх країн-членів Північноатлантичного Альянсу НАТО.

Загалом, процес входження до НАТО є стимулюючим фактором для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ усіх сфер суспільного життя нашої держави, гармонізації законодавства з правовими нормами та демократичними принципами країн-членів НАТО.

Тема 9. Торжество та велич української зброї *(з нагоди завершення Першого Зимового походу Дієвої Армії УНР)*

Перший Зимовий похід – таку назву отримав партизанський рейд Армії Української Народної Республіки (УНР) під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка тилами Червоної та Добровольчої армій. Похід тривав рівно п'ять місяців – від 6 грудня 1919 року до 6 травня 1920 року – і став однією з найбільш героїчних і успішних бойових операцій часів Української революції 1917 – 1921 років.

Наприкінці листопада 1919 року рештки Наддніпрянської Армії УНР опинилися у так званому “трикутнику смерті” між Любарем, Чорторією та Мирополем в оточенні трьох ворожих армій: Червоної, Добровольчої та польської (з останньою на той час тривали переговори, але це жодним чином не гарантувало ненападу польської сторони). Ще одним чинником, який загрожував Армії УНР, стала епідемія тифу, яка підкошувала боєздатність підрозділів. У той же час уряди Антанти відмовилися пропускати до УНР закуплені за кордоном ліки. До цього додалися внутрішні зради на кшталт переходу на бік червоних отамана Волоха, який прихопив із собою військову скарбницю, та низки подібних інцидентів. Армія УНР, фактично, опинилася без коштів та постачання, і без жодної перспективи подальшого утримування фронту та ведення бойових дій.

4 грудня у Чорторії відбулася нарада, на якій начальник штабу української армії полковник Генерального штабу Євген Мишківський заявив, що армія повинна вирушити у похід, бо не може триматися у зайнятому районі, а отаман Юрій Тютюнник доповів, що хоче пробитися до Дніпра і там проводити боротьбу до весни, аж поки обставини дозволять повести її у широкому масштабі.

Вранці 6 грудня Симон Петлюра терміново виїхав до Варшави для проведення роботи щодо порозуміння з Польщею. Перед від'їздом Головний Отаман наказав перебрати командування армією генералові М. Омеляновичу-

Павленку, Юрій Тютюнник був призначений його заступником. Того ж дня, на військовій нараді у Новій Чорторії Ю. Тютюнником було внесено пропозицію щодо призначення політичних референтів при кожній дивізії та при штабі армії, головним завданням яких були: посередництво між населенням і армією, інформування населення про політичну ситуацію в Республіці, політична розвідка серед ворогів, дипломатичні відносини та організація повстання.

На нараді було остаточно вирішено здійснити партизанський рейд тилами армії Денікіна, який згодом дістав назву “Зимовий похід”. У поході взяло участь близько 10 тис. осіб. Проте, бойовий склад частин нараховував лише 2 тис. багнетів, 1 тис. шабель та 14 гармат. 70% загальної кількості склали штаби частин, небойові частини, обози і транспорти хворих. Перед початком походу українська армія була поділена на чотири збірні групи:

1. Запорозька збірна група або Запорозький корпус з усіма частинами, що до нього раніше входили, за винятком Гайдамацької Бригади Волоха, яка на той час перейшла на бік червоних.

2. Київська збірна група, що складалася з 5-ї та 12-ї Селянських дивізій, полку Морської піхоти, частин Залізної дивізії та залишків Корпусу Січових Стрільців.

3. Волинська збірна група, що складалася: з 1-го збірного полку (до складу якого входили й рештки Північної дивізії), 2-го збірного пішого полку (з решток 2-ї дивізії “Запорозької Січі”), з 4-го полку сірожупанників, (походженням з 4-ї дивізії сірожупанників), 2-го кінного полку ім. Залізняка, кінного полку ім. Гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бригади, що утворилась з решток гарматних частин, згаданих вище трьох дивізій.

4. 3-тя Стрільцька дивізія або група, до складу якої входили частини тієї ж 3-ї стрільцької дивізії та Спільна Юнацька школа.

Очолив Перший Зимовий похід Михайло Омелянович-Павленко. Також у поході взяли участь відомі діячі Армії УНР Юрко Тютюнник, Михайло Білинський, Всеволод Петрів, Марко Безручко, Петро Дяченко, Олександр Загородський, Степан Самійленко, Панас Феденко та інші.

Більшість подій на той час відбувалось на території Черкаської області. Лінією прориву, відповідно до плану командарма М. Омеляновича-Павленка, мав стати район розташування Української Галицької Армії (УГА) у смузі Козятин-Вінниця-Хмільник. (Нагадаємо, 6 листопада 1919 року між УГА і Добровольчою армією А. Денікіна був укладений договір, умовами якого були: Галицька армія зберігає автономію і не буде використана проти військ С. Петлюри, отримує кількамільйонний відпочинок та медичну допомогу хворим; уряд Західно-Української Народної Республіки переїжджає до Одеси і

зберігає повний суверенітет; військовополонені та інтерновані галичани отримують можливість повернутися до УГА. 7 грудня 1919 року о 12-й годині ночі, прорвавши фронт ворога між Козятином і Калинівкою, Армія УНР швидким маршем вирушила на південний схід – на Липовець, Жашків, Умань, Тальне, Звенигородку.

Наприкінці 1919 року українська армія розташувалася таким чином: Київська група Юрія Тютюнника, пройшовши через Жашків, спрямувалася на Звенигородку; Волинська група Олександра Загородського, вибивши 42-й денікінський полк із Романівки, рушила на Тальне; Запорозька група, на чолі з М. Омеляновичем-Павленком, зосередилась на Уманщині.

26 грудня українська армія втратила 3-тю стрілецьку дивізію, яка була знищена дощенту Київською “Сводною” дивізією князя Голіцина, що змусило М. Омеляновича-Павленка прийняти рішення про формування 3-го кінного полку з решток Залізної дивізії. Реорганізацію доручено було провести полковнику Г. Чижевському.

Розпочаті ще з 23 грудня переговори між делегацією від Уряду УНР і Начальною Командою Української Галицької Армії не призвели до об’єднання армій. Сталося зовсім небажане – незабаром, у лютому 1920 року УГА, цілковито втративши боєздатність через жахливі епідемії тифу й інших хвороб, перейшла на бік більшовиків, й іменувалася відтоді – Червона Українська Галицька Армія.

Місцеве населення симпатизувало Армії УНР й надавало їй всіляку допомогу. 1 січня 1920 року було звільнено від денікінців Умань. Це місто стало центром боротьби за державність України. Після звільнення Умані, у місті розпочалася активна просвітня, видавнича, агітаційна робота. Редакція часопису “Україна” видала 5 номерів газети загальною кількістю до 20 тис. примірників, було видруковано до 200 тис. відозв – “До інтелігенції України”, “Селяне” і “Офіцерам, козакам і солдатам Добровольчеської армії”, укладених і підписаних отаманом Ю. Тютюнником.

В Умані Армія УНР перепочила і реорганізувалася із партизанської у три регулярні дивізії: Запорозьку, Київську і Волинську, які станом на 1 січня 1920 року розташувалися по лінії Гайсин-Умань-Тальне-Торговиця-Звенигородка. 21 січня відбулася нарада командуючих дивізіями, на якій було вирішено припинити боротьбу проти білогвардійців і розпочати боротьбу проти Червоної армії. Головною підставою для цього рішення було переконання, що Добровольча армія більше нездатна на жодну серйозну акцію ані проти Дієвої Армії УНР, ані проти червоних.

Вже 21 січня 1920 року червоні частини, що стояли у с. Ступчинь на Звенигородщині, одержали наказ здійснювати наступ на південь у загальному

напрямку на Голованівськ-Ольвіопіль для ліквідації загонів Ю. Тютюнника. Дієва Армія УНР розділилася і різними напрямками пішла у зазначений район, щоб там знову з'єднатися. Південній групі (Запорозьці, 3 дивізії і штаб армії) ще довелося, прориваючись, мати бій з Добровольчою армією. Північна група (Волинська та Київська дивізії) зразу ж розпочала боротьбу проти частин Червоної армії.

Захоплення 2-7 лютого Волинською дивізією м. Канів і наступ у бік Переяслава та Києва занепокоїли більшовиків. Українці, що жили в Києві, чекали приходу українських військ. Після зайняття Черкас далеко по Лівобережжю піднялися чутки, що “українське військо вже до Дніпра дійшло”. Від Полтави, Чернігова, Харкова, Мелітополя, Луганська приходили посланці.

11 лютого 1920 року Північна група військ з'єдналась з Південною групою Армії УНР біля населеного пункту Медведівки на Чернігівщині. Командиром Запорозької дивізії призначили отамана А. Гулого-Гуленка. 17 лютого було звільнено Золотоношу. Але армія змушена була повернути на правий берег Дніпра. Переправившись, військо розбило табір у Холодному Яру. У Мотронинському монастирі відправили молебень за щасливий похід та панахиду по загиблих козаках.

Починається пересування Дієвої Армії УНР у західному напрямку одночасно різними дивізіями. Армія захоплює міста: Гайсин, Умань, Ольвіопіль та залізничний вузол Христинівка, знищуючи окупаційну владу, оперуючи в степах Херсонщини. 25 березня біля Тального відбувся бій Київської дивізії з більшовиками. Червоноармійці відступили в Майданецьке, але наступного дня, отримавши підкріплення, витіснили тютюнниківців. Незабаром, 7 квітня, отаман С. Заболотний звільнив Ананьїв. На допомогу йому Ю. Тютюнник відправив 400 бійців при двох гарматах. Тоді ж на бік тютюнниківців перейшов 3-й кавалерійський полк 3-ї Червоної Галицької бригади кількістю в 650 шабель. Після тяжких боїв козаки Київської дивізії захопили Вапнярку і Тульчин. У Тульчині українською армією були полонені штаби 41-ї, 45-ї та 46-ї дивізій 14-ї більшовицької армії.

16 квітня 1920 року у Вознесенську, завдавши поразки частинам 14-ї більшовицької армії, війська Дієвої Армії УНР захопили 28 гармат, 32 тис. гарматних набоїв, 48 кулеметів, 5 тис. рушниць та 2 млн. набоїв, 4 тис. возів з одягом, взуттям та іншим майном. Виконуючи наказ Головного Отамана, Дієва Армія УНР Зимового походу 5 травня 1920 року була передислокована у напрямку Ямполя для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана військ УНР. Вислані кінні відділи зустрілися з частинами полковника

О. Удовиченка. Учасники Зимового походу 6 травня 1920 року з'єдналися з іншими українськими частинами, які у союзі з поляками прямували на Київ.

Бойовий склад Дієвої Армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 року налічував: 4319 осіб, 2100 багнетів та 580 шабель, 81 кулемет, 12 гармат. Армія складалась із: Запорозької дивізії отамана А. Гулого-Гуленка, Волинської дивізії отамана Н. Никоніва, Київської дивізії отамана Ю. Тютюнника, Галицької кінної бригади отамана Е. Шепаровича, Окремого кінного полку полковника П. Чижевського, кінної сотні Штабу Армії.

За оцінками воєнних істориків, Перший Зимовий похід Армії УНР є найгероїчнішою сторінкою воєнного мистецтва періоду національно-визвольних змагань в Україні 1917-1921 років, під час якого українська армія вперше вдало застосувала партизанські методи боротьби з численними ворогами. Була здійснена головна найважливіша мета – збережена Армія Української Народної Республіки. Зимовий похід дав зразки характерної партизанської війни. За весь рейд по запіллю ворога було пройдено 2500 км, проведено понад 50 успішних боїв. Перший Зимовий похід сприяв поширенню селянських повстань в Україні, показав силу духу і жертвність вояків Армії УНР у боротьбі за державність. Усі учасники походу були нагороджені орденом Залізного Хреста. Пізніше в еміграції була створена Орденська рада рицарів Зимового походу.

Нині пам'ять про Перший Зимовий похід повертається в суспільну свідомість. З серпня 2019 року 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ Збройних Сил України носить почесне найменування “імені Лицарів Зимового походу”. Бригада отримала почесний прапор, центральним елементом якого є Залізний Хрест за Зимовий похід – одна з нагород часів Української визвольної війни 1917-1921 років та єдина бойова відзнака Армії УНР.

Тема 10. Депортація кримськотатарського народу – злочин тоталітарного радянського режиму

У сучасній Україні 18 травня відзначається День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. Цей пам'ятний день у наш час набирає особливої актуальності, адже з 2014 року АР Крим перебуває під окупацією Російської Федерації – держави, що на офіційному рівні звеличує Сталіна і його злочинний режим. Російська тимчасова окупація призвела до різкого зростання національної нетерпимості на півострові.

В умовах анексії АР Крим російська окупаційна влада не лише відверто пропагує політику сталінського режиму по відношенню до

кримськотатарського народу, а й знову активно впроваджує дискримінаційну політику стосовно нього. Ставиться під сумнів право кримськотатарського народу на можливість проживати на території АР Крим, проходять арешти активістів. З вуст російських політиків лунають заклики про здійснення повторного переселення кримськотатарського народу в Сибір та на Далекий Схід.

Невипадково один з сучасних лідерів кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв заявив, що у колах російської ФСБ і нині існують думки про потребу нової депортації кримських татар, як потенційно небезпечного для путінського режиму народу. Тому вкрай необхідно донести до суспільства правдиву інформацію про депортацію радянською владою цілого народу з його історичної Батьківщини та утиски кримських татар російською окупаційною владою сьогодні.

18 травня 1944 року комуністичний сталінський режим здійснив із залученням військовослужбовців Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР та оперативних працівників Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) СРСР один зі своїх найстрашніших злочинів – насильницьке виселення кримських татар з їхньої батьківщини до Середньої Азії та віддалених районів Радянської Росії. Ця акція супроводжувалася численними людськими жертвами, зламала долі сотень тисяч людей, змусила цілий народ десятиліттями жити далеко за межами своїх рідних земель. Кілька поколінь кримських татар виросло у вигнанні.

Плани з депортації кримських татар розроблялися радянською владою вже під час визволення Криму силами 4-го Українського фронту і Окремої Приморської армії від військ Німеччини та її союзників На шостий день після початку Кримської операції, 13 квітня 1944 року був підписаний спільний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берія та народного комісара державної безпеки СРСР Всеволода Меркулова “Про заходи щодо очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів”. Мова йшла насамперед про кримських татар, звинувачених у зраді Батьківщини та “пособництві на користь німецьких окупантів”. Для виконання завдання до Криму прибули 5 тисяч оперативних працівників НКВС і НКДБ СРСР, до таємної операції також залучили 20 тисяч бійців та офіцерів внутрішніх військ НКВС.

Ще до початку операції у період з 10 по 27 квітня 1944 року було заарештовано 49 членів мусульманських комітетів у Криму і виявлено 5806 “антирадянськи налаштованих осіб”. У середині травня їхня кількість зросла до 8521 особи.

Звинувачення у співпраці з Третім Рейхом стало підставою для депортації цілого народу, незважаючи на те, що представники кримських татар воювали в лавах Червоної Армії і брали участь у партизанському русі. У Постанові Державного комітету оборони СРСР № ГОКО-5859 від 11 травня 1944 року про виселення кримських татар було зазначено, що депортацію проводять тому, що в період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину, дезертирували з частин Червоної армії, які обороняли Крим, і переходили на бік противника.

Хоча слід згадати, що співпраця з нацистами в роки Другої світової війни мала місце серед усіх народів, що потрапили під окупацію, і найбільших масштабів вона досягла саме серед російського народу. Так, лише безпосередньо військову службу у лавах німецької армії у 1941 – 1945 роках відбували понад 400 тисяч росіян. Однак російський народ, на відміну від кримських татар, не зазнав масових примусових виселень – репресії торкнулися лише тих, хто безпосередньо співпрацював із нацистами.

Приймаючи рішення про депортацію цілого народу чомусь не приймалось до уваги, що до складу Червоної армії напередодні війни було призвано понад 5 тисяч кримських татар, а у період 1941 – 1945 років – ще близько 16 тисяч. Щонайменше семеро з них були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, а видатний льотчик-ас Амет-Хан Султан, який збив 30 німецьких літаків (із них 1 бомбардувальник – повітряним тараном), став двічі Героєм Радянського Союзу. За різними даними, від 17 до 25 тисяч кримських татар були учасниками партизанського і підпільного рухів. Понад 20 тисяч кримських татар були вивезені на примусові роботи до Німеччини, окупанти спалили 127 кримськотатарських сіл.

Досить цинічно вчинив сталінський режим з кримськими татарами, що воювали в частинах Червоної армії. Після демобілізації їх було піддано депортації. Так, щойно після перемоги над нацистською Німеччиною, у травні 1945 року з діючих частин Червоної армії було депортовано кілька тисяч кримських татар. Відомі винятки, коли окремих офіцерів з числа кримських татар не було вислано до місця депортації як спецпереселенців (наприклад, льотчики Амет-Хан Султан і Емір Усеїн Чалбаш), проте їм було заборонено жити в Криму. Усього за 1945 – 1946 роки в місця депортації було заслано 8995 кримських татар – ветеранів війни, зокрема 524 офіцери і 1392 сержанти. У 1952 році (після голоду 1945 року) тільки в Узбекистані налічувалося, за даними НКВС, 6057 учасників війни, багато з яких мали високі урядові нагороди.

Депортації було піддано навіть тих кримських татар, які евакуювалися з Криму до приходу німецьких військ у 1941 році і встигли повернутися з

евакуації за квітень-травень 1944 року – попри те, що вони не жили в окупації і не могли брати участь в колабораціоністських формуваннях. Також було депортовано всіх керівників та працівників Кримського обласного комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (з 1952 року стала називатися КПРС) на чолі з першим секретарем і Радою народних комісарів Кримської Автономної РСР. Це було пояснено тим, що на новому місці потрібні керівні працівники (з партії їх не було виключено).

Операція з депортації почалася рано вранці 18 травня 1944 року і закінчилася о 16-й годині 20 травня. Депортованим відводили від декількох хвилин до півгодини на збори, після чого їх на вантажівках транспортували до залізничних станцій. Звідти ешелони з ними відправляли до місць заслання. За спогадами очевидців, тих, хто чинив опір або не міг іти, часто розстрілювали на місці. У дорозі засланців годували рідко, а у деяких ешелонах вони отримали їжу вперше і востаннє на другому тижні шляху. Померлих ховали нашвидкуруч поруч із залізничним полотном або не ховали взагалі.

У телеграмі НКВС на ім'я Сталіна йшлося про те, що було виселено 183155 осіб (без урахування військових Червоної армії, яких було відправлено на спецпоселення після демобілізації 1945 року). За офіційними даними, в дорозі загинула 191 людина. Останній поїзд було розвантажено 8 червня 1944 року. Більшу частину було виселено до Узбекистану (151 136 осіб) та прилеглі райони Казахстану (4286 осіб) і Таджикистану, невеликі групи було відправлено в Марійську АРСР (8597 осіб) та в Костромську область. Значну частину кримських татар передали “для трудового використання” на шахтах, заводах і будовах, де більшість з них не мали елементарних умов для життя і праці.

За підрахунками сучасних дослідників, справжні людські втрати під час перевезення кримських татар на схід становили 7889 осіб. Значна кількість переселенців загинула в місцях висилки від голоду і хвороб у 1944 – 1946 роках. Оцінки кількості загиблих в цей період дуже різняться: від 15 – 25%, за даними різних радянських офіційних органів, до 46% за оцінками активістів кримськотатарського руху, які збирали відомості про загиблих в 1960-і роки. За даними Відділу спецпоселень Узбецької РСР, лише “за 6 місяців 1944, тобто з моменту прибуття в Узбецьку РСР і до кінця року померло 16 052 осіб (становить 10,6% від переселених)”. Загалом за перші два роки після депортації померли близько 45 тисяч кримських татар.

Протягом 12 років до 1956 року кримські татари мали статус спецпереселенців, що означав різні обмеження в правах, зокрема заборону на самовільний (без письмового дозволу спецкомендатури) перетин кордону спецпоселення і кримінальне покарання за його порушення. Відомі численні

випадки, коли людей засуджували до багаторічних (до 25 років) термінів таборів за те, що відвідували родичів у сусідніх селищах, територія яких належала до іншого спецпоселення.

Після депортації кримських татар в Криму двома указами від 1945 і 1948 років було перейменовано всі (за винятком Бахчисарая, Джанкою, Ішуні, Саків та Судака) поселення, назви яких мали кримськотатарське походження.

На відміну від деяких інших депортованих народів, що повернулися на батьківщину під час хрущовської “відлиги” кінця 1950-х років, кримських татар було позбавлено цього права надовго. У 1956 році Амет-Хан Султан (на той момент льотчик-випробувач Льотно-дослідницького інституту в Жуковському, лауреат Державної премії СРСР) та низка колишніх партійних працівників Кримської АРСР підписали лист до ЦК КПУ із проханням про реабілітацію кримських татар, однак результату це не принесло. Тільки 5 вересня 1967 року Указом Президії Верховної Ради СРСР № 493 було визнано, що “після звільнення у 1944 році Криму від нацистської окупації факти активної співпраці з німецькими загарбниками певної частини татар в Криму були безпідставно віднесені до всього татарського населення Криму”. І лише 14 листопада 1989 року Верховна Рада СРСР прийняла декларацію, в якій засудила депортацію кримських татар, визнала її незаконною і злочинною. Почалося масове повернення кримських татар на Батьківщину. Повернулося 260 – 270 тисяч осіб, що на початок російської анексії Криму становило 10 – 12% населення півострова.

Сучасна російська окупаційна влада “гідно” продовжує політику сталінського режиму по відношенню до кримськотатарського народу. У 2016 році так званим “судом Криму” Меджліс кримськотатарського народу був безпідставно визнаний екстремістською організацією. Його діяльність була заборонена на території АР Крим та Росії. Вже восьмий рік арештовуючи та знищуючи активістів окупаційна влада ставить під сумнів право кримськотатарського народу на можливість проживати на території АР Крим.

Не дивлячись на те, що Міжнародний суд ООН у Гаазі своїм рішенням (квітень 2017 року) зобов'язав Росію утриматися від обмежень кримських татар у представництві своїх інтересів та відновити Меджліс, керівництво Росії під різними приводами не бажає виконувати це рішення.

Україна і світ пам'ятають трагічні сторінки кримськотатарського народу. У 2013 році на екрани вийшов перший український художній фільм, присвячений темі депортації кримських татар – “Хайтарма” режисера Ахтема Сейтаблаєва. Головним героєм фільму є кримськотатарський льотчик-ас Амет-Хан Султан. 12 листопада 2015 року Верховна Рада України визнала депортацію з Криму у

1944 році геноцидом кримськотатарського народу і проголосила 18 травня Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

У травні 2016 року Національний банк України і Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим і міста Севастополя випустили в обіг срібну монету номіналом 10 гривень, присвячену пам'яті жертв геноциду кримських татар. Того ж дня Європарламент прийняв резолюцію, яка засуджує сучасні порушення прав кримських татар у АР Крим.

На 61-му пісенному конкурсі “Євробачення”, що проходив у 2016 році у столиці Швеції Стокгольмі, перемогла представниця України Джамала (Сусанна Джамаладінова) – українська співачка кримськотатарського походження. Вона виступала з композицією “1944”, що присвячена трагедії її рідного народу.

У серпні 2021 року була проведена Кримська платформа – ініційований Україною міжнародний координаційний механізм для повернення питання АР Крим до порядку денного міжнародної спільноти, захисту прав людини в Криму та сприяння деокупації півострова. На заході були присутні представники 47 країн та організацій. Учасники Кримської платформи засудили триваючі порушення (заякування журналістів, правозахисників та адвокатів) і зловживання та системні неправомірні обмеження прав людини і основних свобод, яких зазнають мешканці АР Крим, такі як право на мирні зібрання, право на свободу об'єднань та інші. Також учасники заходу засудили триваючу зміну демографічної структури на тимчасово окупованому півострові шляхом переселення російських громадян до АР Крим та перешкоджання правам і свободам судноплавства окупаційною владою.

Таким чином, масова депортація кримськотатарського населення Криму була неправомірною і злочинною акцією, коли покарання за співпрацю з окупантами окремих представників народу, було накладено на весь народ, в тому числі дітей, жінок, людей похилого віку і навіть на тих, хто самовіддано боровся з нацизмом у лавах Червоної армії і зробив свій внесок у перемогу над ним. Сьогодні кримські татари разом з усім українським народом зі зброєю в руках захищають незалежність і територіальну цілісність нашої держави, відстоюють власне право на існування. Якщо для нас важливе майбутнє АР Крим ми повинні пам'ятати його історію, його трагедію, щоб вона ніколи не повторилася знову.

**Тема 11. Перемога під Батогом – яскравий приклад
українсько-кримськотатарського військового співробітництва
(до 370-ї річниці битви)**

Україна і Крим історично пов'язані між собою спільним минулим. Війна і політика, економіка і культура, однакова ментальність воїнів – все це сприяло досить тісним козацько-кримським зв'язкам. Яскравим підтвердженням цього є схожі зачіски (гоління наголо голови і бороди), однакові елементи в одязі та озброєнні, подібність у тактиці ведення кінного бою та у виявах матеріальної культури. Тому й не дивно, що між кримцями й українцями часто були військові союзи. Кожного разу ці союзи мали свої особливості й перебіг, в них була своя історія взаємин. Ще на початку XVI століття між українськими козаками і кримськими татарами почали виникати тимчасові військові союзи. По різному вони склалися, час від часу були не щирими, але це не заважало їм співпрацювати. Безумовно, збройні конфлікти були, інтенсивність протистояння то посилювалася, то зменшувалася, часто вони мали тимчасовий характер. У XVII столітті військові союзи козаків і кримців також мали місце. Як один із прикладів в грудні 1624 року між Запорозькою Січчю і Кримським ханством було укладено угоду про взаємодопомогу. Козаки стали на бік хана Мухаммеда Герая III і його брата Шагіна Герая, які боролися з османами і проосманським угрупованням за владу в Криму.

Часто козаки спільно з Кримським ханством разом здійснювали походи на Московію. Співпраця кримських татар і запорожців яскраво проявилася у ході Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр.

Навесні 1648 року Богдан Хмельницький разом зі своїм старшим сином Тимошем вирушає до столиці Кримського ханства – Бахчисарая. Йому було вкрай необхідно заключити договір із кримськими татарами. Для перемоги у війні з польською шляхтою потрібна була нова тактика бою. Козаки потребували кінноти, якої не мали. Цей недолік і виправила домовленість з Кримом. Союз Хмельницького з татарами мав забезпечити військову перевагу над Польщею. Підтримка Криму суттєво підсилювала козаків у протистоянні з Річчю Посполитою, але татари стежили за тим, аби союзник не став занадто сильним. Хан реалізував власну політику в Центрально-Східній Європі балансує між супротивниками, щоб утримувати рівновагу. Йому нелегко було ухвалити рішення на користь гетьмана і об'єднати кримськотатарську кінноту із козаками, оскільки саме в цей час Туреччина вимагала кримських аскерів (солдат) для війни з Венецією. Хан Герай все ж відмовив турецькому

султанові й погодився надати допомогу козакам. Для поляків об'єднання татар і козаків обернулося військовою катастрофою.

Битві під Батогом передувало те, що у лютому – березні 1651 року поляки відновили бойові дії проти військ Б. Хмельницького. У боях під Берестечком, внаслідок втечі кримського хана, який полонив Б. Хмельницького, козаки зазнали тяжкої поразки, але основна частина війська була врятована. У червні-липні 1651 року литовські війська здійснили наступ на Київ, однак Б. Хмельницький зібравши військо зупинив наступ. А вже 18 вересня 1651 року було укладено Білоцерківський договір, за яким під владу гетьмана передавалося Київське воєводство, козакам дозволили жити лише в королівських володіннях, пани поверталися до своїх маєтків, козацький реєстр встановлювався у 20 тисяч, гетьману заборонялося зноситися з іншими державами, питання про унію не обговорювалося, Чигирин з округою залишався при гетьмані. Хмельницький отримав підтвердження своїх гетьманських повноважень і привілей на Чигирин, однак підпорядковувався владі великих коронних гетьманів, позбавлявся права на міжнародні та дипломатичні стосунки з іншими державами й зобов'язувався розірвати союз з Кримським ханством. Втім сейм навесні 1652 року було зірвано через вето, що наклав один із шляхтичів, внаслідок чого Річ Посполита не ратифікувала Білоцерківської угоди і злегковажила черговою загрозою з Чигирин. Жодна зі сторін не бажала виконувати умови укладеного миру, який як польські магнати, так і козацька старшина вважали тимчасовим і бажали відновлення війни.

Досягнені у визвольній війні здобутки опинилися під загрозою. На Наддніпрянщині, Чернігівщині і Полтавщині спалахнули великі селянські повстання, якими за погодженням з Хмельницьким керував наказний гетьман Степан Пободайло. У травні 1652 року повстала Київщина і Брацлавщина. Польсько-шляхетська залога на чолі з воєводою Адамом Киселем змушена була покинути Київ.

Протестували незадоволені складанням зменшеного реєстру козаки, більша частина з яких мала повернутися в підданство до панів. Річ Посполита прагнула знищити Гетьманщину як державу та поновити на її землях колишнє колоніальне становище. Білоцерківський договір був вимушеним компромісом, який ще менше влаштовував обидві сторони. В Україні ж почалася справжня селянська війна. Сейм Речі Посполитої не затвердив Білоцерківський договір, тому бойові дії відновилися.

Користуючись нагодою, у квітні Хмельницький оповістив своїм універсалом козацьку старшину про підготовку до нової війни. Формальним приводом до неї стала спроба польської армії на чолі з Мартином

Калиновським перешкодити походу до Молдови загону гетьманича Тимоша Хмельницького, який мав намір укласти шлюб із Розандою, дочкою молдавського господаря Василя Лупула. Шлюб сина Тимоша з дочкою молдавського господаря Василя Лупула Розандою мав легітимізувати право на владу в очах правлячих домів Європи.

Мартин Калиновський уже наприкінці 1651 року інформував Варшаву про плани Хмельницького щодо походу на Молдову для вінчання Тимоша й Розанди. Для Богдана Хмельницького розумним політичним рішенням в тодішньому складному міжнародному становищі був союз з Молдовою, що давало значні переваги, найважливішою з яких бачилося визнання незалежної козацької держави з боку сусіднього монаршого двору. Цьому вирішили завадити польські війська, які заблокували шлях козацькому загонові на Ясси. Командувач польської армії Мартин Калиновський оголосив про свій план розгромити козаків і татар поодинці, не давши їм можливості об'єднатися.

Наприкінці квітня 1652 року у Чигирині відбулася таємна нарада гетьмана Хмельницького зі старшинами, де було вирішено готуватися до воєнних дій із Польщею. За попередньою домовленістю кримський хан прислав до кордонів України татарські заони. Приводом до початку воєнних дій стало порушення молдавським господарем Василем Лупулом союзного договору.

Навесні 1652 року козацький загін вирушив до Молдови, щоб укласти династичний шлюб між Тимошем Хмельницьким і Розандою – донькою Василя Лупула й домогтися виконання умов українсько-молдавського договору. На заваді стало польське військо на чолі з М. Калиновським, який навесні 1652-го року звелів викопати “окопи” на Батозькому полі (нібито для убезпечення Речі Посполитої від набігів ординців і нападу козаків), намагаючись заблокувати шлях гетьманича Тимоша Хмельницького на Молдову. Сюди ж були підведені польські коронні війська. То був початок подій, які в польській літературі дістали назву “криваве сватання” та “батозька різанина”.

Польський уряд, дізнавшись про плани Т. Хмельницького зробити похід у Молдавію, наказав Мартину Калиновському розгромити козаків. Поблизу Батога на березі Південного Бугу, в долині недалеко від міста Ладижина він влаштував на шляху козацького загону Тимоша Хмельницького табір (чисельність якого за різними авторами налічувала від 20 до 50 тисяч війська (12 тисяч кінноти, 8 тисяч жовнірів, від 10 до 30 тисяч озброєних слуг та іноземні найманці). Недолуге керівництвом Калиновського військом призвело до того, що польський табір був надзвичайно погано підготований, й

атмосфера там панувала фатальна. Це призвело до паніки й подальшої поразки.

Богдану Хмельницькому стало відомо про польські наміри. Приславши увагу польського командування повідомленням про похід у Молдавію начебто невеликого загону козаків, він зібрав спільне військо чисельністю 30-40 тисяч (входили Чигиринський, Черкаський, Корсунський і Переяславський полки та близько 15-20 тисяч татарської кінноти під проводом Нуреддин-султана (Нуредином призначався другий спадкоємець хана).

Раптова поява 29 травня на лівому березі Бугу кримськотатарської кінноти і козаків для Калиновського виявилася повною несподіванкою, проте пробиватись до Брацлава чи Кам'янця він відмовився. Після прибуття основних сил Хмельницького до вечора 1 червня 1652 року польський табір був оточений. Козацькі і кримськотатарські зағони переправилися через Буг, непомітно підійшли до польського табору в урочищі Батіг між річками Буг та Соб. На північний захід від табору з'явився невеликий передовий татарський загін, який розмістився в селі Побірка. Польська кіннота першою здійснила напад на татар, вибивши їх, але потім підійшли більші татарські сили і змусили поляків відступити до початкових позицій. Кавалерійські дії тривали впродовж цілого дня. За ніч козаки зуміли щільно оточити ворожий табір з усіх боків. Із заходу підійшли головні сили козацького війська і вранці 2 червня почався вирішальний штурм.

3 півдня атакувала татарська кіннота, але перша атака була відбита та невдовзі загін Івана Богуна прорвав польську оборону. Козацьке військо після кількогодінного запеклого бою здолало опір противника, у таборі спалахнула пожежа і, користуючись сум'яттям, козаки й татари увірвались до нього. Серед жовнірів зчинилася паніка, частина кінноти намагалась втекти, переправившись через Буг. На що Калиновський наказав німецьким піхотинцям відкрити вогонь по утікачах. А козацька й татарська кіннота переслідувала втікачів, нищила або брала їх у полон. Заволодівши серединою табору, козаки пішли на приступ редутів, де закріпилися німці та до заходу сонця захопили їх. Армія Речі Посполитої була розгромлена вщент, сам Калиновський разом з сином Самуелем Єжи загинули. Також загинули комендант німецької піхоти Сигізмунд Пшиємський, брат майбутнього короля Яна III Собеського Марек та інші шляхтичі. Під Батогом поляки втратили до 8 тисяч вбитими (з них за різними оцінками від 3 до 5 тисяч крилатих гусарів), багато родовитої знаті і шляхтичів, до 7 тисяч слуг. Ще більше поляків потрапило у полон. У наступні два дні за наказом Хмельницького було розстріляно або обезголовлено близько 3,5 тисячі полонених, частину яких викупив у Нуреддин-султана за 50 тисяч талярів. Страти відбувались на очах у

інших полонених як помста Хмельницького за поразку під Берестечком. Врятувалося не більш як 1,5 тисячі польської кінноти. Точні втрати козаків та татар в цій битві невідомі.

Результатом битви стало те, що польські загарбники мушили спішно покинути територію Гетьманщини, де вони базувалися за умовами Білоцерківського мирного договору. Кордон знову проліг по ріці Случ, як і за умовами Зборівської угоди 1649 року. Переможна битва під Батогом, викликала повсюдні повстання козацької України проти шляхти – до початку липня на всіх землях України відновлюється діяльність козацьких органів влади. Після перемоги шляхтичі почали спішно втікати до Польщі – боялись помсти козаків, але Богдан Хмельницький не зміг піти на Варшаву через чуму, що лютувала на заході України.

Перемога козаків у цій битві і наступна облога фортеці у Кам'янці-Подільському змусили Василя Лупула виконати вимоги Богдана Хмельницького. Союз України з Молдавією було скріплено шлюбом Тимоша Хмельницького з Розандою Лупул, що відбувся в Яссах 31 серпня 1652 року.

Отже, переможна битва під Батогом, 370-річчя якої буде відзначатися у 2022 році, стала прикладом успішного українсько-кримськотатарського військового співробітництва.

Тема 12. Вплив військових традицій на становлення світогляду захисників України

В умовах триваючої військової агресії з боку Російської Федерації підвищуються вимоги до формування світогляду, стійкості до негативного інформаційно-психологічного впливу противника, мотивації та життєвих настанов особового складу, від ступеня сформованості яких залежить готовність українських військовослужбовців до виконання завдань за призначенням, особливо в екстремальних умовах бойової обстановки.

Одним зі шляхів формування в особового складу цілісного світогляду та чітких світоглядних ідеалів (“образу Батьківщини”, “образу захисника Батьківщини”, “образу війни”, “образу ворога”, “образу перемоги”), базових цінностей військової служби (вірності українському народу, військовій частині, безкорисливості служби, патріотизму, компетентності, хоробрості тощо) – є вивчення та підтримання військових традицій військовослужбовцями ЗС України.

Військові традиції – це стійкі специфічні форми відносин серед військовослужбовців, що історично сформувалися у збройних силах та

передаються від покоління до покоління у вигляді норм, правил поведінки, моральних настанов, смислів, духовних цінностей, уявлень, які пов'язані із виконанням бойових завдань, організацією військової служби та побуту. Військові традиції виконують функцію накопичення, зберігання та трансляції зазначених форм відносин серед військовослужбовців та їх легітимацію у середовищі військових шляхом посилення на сам факт їхнього існування у минулому, а також через сприйняття їх символічного змісту. Формою існування військових традицій є звичаї, обряди і ритуали та військова символіка.

Військові традиції об'єднують минуле і майбутнє українського війська, старші і молодші покоління військовослужбовців, інтегрують розрізнення індивідів у військово-професійну спільність. Національні військові традиції зберігають кращі військові досягнення, що забезпечували фізичне виживання та самозбереження українських воїнів, які жили протягом історії в умовах безперервних бойових дій. Тому, військові традиції – це своєрідні віковічні духовні устої збройних сил, що втілюють у собі кращі досягнення у сферах: цінностей, ідей, моралі, естетики, професійної діяльності та буденного життя, які через підтримання традицій стають невід'ємною частиною життя кожного військовослужбовця.

Однією зі специфічних характеристик військових традицій є їх нерозривний зв'язок з феноменом війни. У військових традиціях кристалізуються уявлення людей, що історично склалися, про війну, військовий обов'язок, а також про низку моральних, емоційно-почуттєвих і соціально-психологічних явищ, таких як патріотизм, героїзм, жертвність, мужність. Вони відображають значущий воєнно-історичний досвід народу, що формується під впливом багатьох чинників. Домінуючий вплив на військові традиції чинять історичні властивості “войовничості” народу, що закладають його своєрідне сприйняття і ставлення до війни. Історично накопичені і передаванні від покоління до покоління цінності і норми військової діяльності входять у систему військових традицій і стають одним з факторів мотивації поведінки військових.

Військові традиції є важливим чинником формування світогляду військовослужбовців. Світогляд – це сукупність поглядів, уявлень, знань, ідеалів, сподівань, емоцій та почуттів людини про світ, які визначають її ставлення до різноманітних явищ дійсності, життєву позицію, ціннісні орієнтири, а також визначають спосіб її мислення та норми діяльності. Складовими світогляду є: світовідчуття (емоційно-психологічний рівень), світосприйняття (сприйняття зовнішнього світу через призму внутрішнього світу, за допомогою своєї внутрішньої картини світу), світорозуміння

(пізнавально-інтелектуальний рівень, який включає смисли та ціннісні орієнтири), світовідношення (норми та способи діяльності). Військові традиції впливають на всі складові світогляду військовослужбовців.

Військові традиції впливають на формування, розвиток та відтворення духовних і професійних цінностей військовослужбовців. Військовослужбовці через виховання та підтримання військових традицій сприймають їх багатогранний символічний зміст на несвідомому рівні, через відчуття, переживання та емоції, які впливають на формування в їх свідомості ціннісних орієнтирів та якостей громадянина-патріота, захисника Батьківщини. Через підтримання військових традицій військовослужбовець засвоює духовні та професійні цінності військових, природно та непомітно для себе.

Військові традиції є соціокультурним механізмом, який надає військовослужбовцям символічну систему смислів та орієнтирів в їх діяльності. Уособлюючи в собі подвиги попередніх поколінь українських воїнів, такі традиції виступають потужним моральним орієнтиром для нинішнього покоління захисників Батьківщини. Тому військові традиції відіграють важливу роль у питанні підвищення патріотизму військовослужбовців та формування в них готовності до сумлінного виконання конституційного обов'язку по захисту Батьківщини за будь-яких умов.

Механізм дії військової традиції – це накопичення, збереження й трансляція досвіду, специфічних норм і цінностей, зразків постановки та розв'язання певних проблем військової діяльності. Кожне нове покоління військовослужбовців не просто сприймає і засвоює військову традицію у готовому вигляді, а здійснює власну її інтерпретацію й вибір. Військові традиції існують та передаються з покоління до покоління у формі звичаїв, обрядів, ритуалів, а також виражаються у військовій символіці.

Звичай – це усталений порядок, правила поведінки та побуту, які існують у професійній спільноті військових протягом тривалого часу. Це звичний порядок вітання, звернення командира до підлеглих і навпаки, відзначення свят, подій у військовій частині тощо. Звичаї пов'язані із забезпеченням виконання навчально-виховних, бойових завдань, організацією військової служби та побуту. Звичаї виражають традицію.

Обряд – це сукупність дій стереотипного характеру, які мають символічне значення. Термін “обряд” означає “навести лад”.

Ритуал – це усталена послідовність символічних дій, що визначена традицією. У первісному значенні термін “ритуал” означав зв'язок із сакральним (божественним, потойбічним). Тобто, ритуал відтворював сакральну дію. Утім наразі цей термін майже втратив свою сакральну

значущість і тому “обряд” і “ритуал” вживаються в однаковому значенні, як сукупність дій, що має символічне значення для людини.

Традиційні військові обряди та ритуали можна поділити на:

неформальні, які існують у формі звичаїв, що склалися протягом певного часу. До них належать: зустріч молодого поповнення; урочиста передача озброєння і військової техніки військовослужбовцями, які звільняються у запас, молодим воїнам; посвячення у танкісти, артилеристи, десантники, ракетники, моряки тощо; урочисті випуски курсантів (посвячення в офіцери) і слухачів вищих військових навчальних закладів; проводи звільнених у запас військовослужбовців; урочисті зустрічі воїнів- учасників ООС; проводи громадськістю військовослужбовців у зону бойових дій та інші. Неформальні військові обряди та ритуали переважають за кількістю і відіграють істотну роль у духовному житті військових підрозділів;

нормативно закріплені у Конституції України та законодавстві. До них належать: Військова присяга; статuti ЗС України, інші нормативно-правові акти – положення, настанови, порадики, інструкції, накази командирів (начальників). Наприклад, ритуали: прийняття Військової присяги; нагородження орденами і медалями, відзнаками, салюти тощо; несення бойового чергування; розводи варт; стройові огляди; винос Бойового Прапору; підйом і спуск Військово-морського прапору; почесні варти; урочисто-траурні поховання; спуск вінків на воду та інші.

Через широкий комплекс ритуалів і обрядів військовослужбовці регулярно долучаються до досвіду, що має символічне значення, через який загальноприйнятні моральні та специфічні військові установки проникають в індивідуальну свідомість військовослужбовця і перетворюються на особисті переживання та переконання. Засвоений ритуальний досвід мотивує на подальший вибір поведінки, стає засобом самовідчуття, самоаналізу та самооцінки діяльності. Тобто, військові ритуали та обряди допомагають ідентифікації військовослужбовців, їх інтеграції в бойову команду. До того ж, військові обряди та ритуали упорядковують суспільні стосунки у військовому середовищі та відіграють функцію соціального контролю.

Символ (знак) – це умовне позначення якого-небудь предмета, поняття, явища, що відтворює усталений образ, думку, ідею, або почуття. Тобто, символ – це предмет, поняття, який відсилає до іншого значення. Військова символіка існує: у знаках розрізнення видів, родів військ та служб, у знаках належності до певної частини, у нарукавних знаках; військових атрибутах (ордена та медалі, погони, відзнаки на погонах, армійські жетони, нагрудні знаки, шеврони та нашивки, гудзики тощо) та в окремих елементах форми одягу; а також як Бойові прапори, прапори видів Збройних Сил, заохочувальні

відзнаки Міністерства оборони для військовослужбовців та окремо для військових частин.

Розвиток української військової символіки розпочався незабаром після створення ЗС України, утім значно прискорився разом із початком військової агресії Російської Федерації проти України. Це пов'язано з кількома факторами. По-перше, військова символіка та форма одягу виконують функцію розрізнення військовослужбовців на полі бою. На початку війни 2014 року було важко розрізнити українського військовослужбовця від російського за зовнішнім виглядом, адже польова форма одягу нагадувала радянську, як і у військових Російської Федерації. Тому була розроблена нова зручна форма одягу для військовослужбовців ЗС України. Становлення військової символіки відбувається через повний розрив із радянською традицією символів. При цьому в сучасній військовій символіці відроджуються історичні традиції українського війська. Наприклад, при розробці нових погонів і знаків для ЗС України враховувалися традиції Запорізької Січі. Для погонів ЗС України взяті традиційні шеврони – кутом вгору, які використовувалися у системах знаків розпізнавання військових армії Української Народної Республіки та Української Галицької Армії. Зміни відбулися й у знаках категорій старшого та вищого офіцерського складу: на основі плетення погонів старших офіцерів УГА 1918 року та на основі орнаменту з петлиць генералів УГА 1919 року за мотивами народної вишивки. У ЗС України було введено новий головний убір – “мазепинку” і зимові головні убори сучасних українських офіцерів, які за своїми мотивами нагадують головні убори отаманів Запорізької Січі. На початку війни 2014 року військовослужбовці бригад і батальйонів ЗС України почали стихійно створювати власні нові емблеми, які у подальшому було затверджено відповідними наказами. Процес впровадження нової символіки в основному завершився протягом 2019 року.

Становлення сучасної військової символіки відбулося самобутньо – через розрив із радянськими військовими традиціями та через створення сучасної символіки і актуалізацію та відродження історичних традицій українського війська. Військова символіка уособлює славетні історичні та новітні традиції українського війська. Через використання військової символіки військовослужбовці образно долучаються до славетного історичного минулого українського війська, до когорти видатних військових діячів та героїв, які вели звитяжну боротьбу за свою землю, недоторканість кордонів України, її незалежність та свободу. Використання української військової символіки військовослужбовцями сучасності дозволяє їм відчути свою належність до чогось значущого, до чогось більшого, ніж є вони самі і усвідомити свою місію – захисника України. Тому військова символіка,

об'єднує військових в одну спільноту, надає сенсу їх професійній діяльності, а також сприяє формуванню в них почуття гордості за належність до ЗС України, які продовжують славетні традиції українського війська.

Тема 13. Героїчна оборона Луганського аеропорту (до 8-ї річниці оборони Луганського летовища)

Оборона Луганського аеропорту тривала 146 днів і стала прикладом мужності та стійкості української армії і добровольців. Влітку 2014 року тут були захоплені в полон російські кадрові військові. На той час це стало вагомим аргументом про справжню роль Російської Федерації, що почала агресію проти України.

Досвід конфліктів ХХ століття довів важливість утримання аеропортів. При будь-яких загостреннях в країні, а тим більше в умовах можливої гібридної війни, повітряні ворота відігравали й досі відіграють ключову роль для утримання ситуації під контролем.

До прикладу, під час “Празької весни” у 1968 році радянський пасажирський літак Ан-12 запросив екстрену посадку на празькому летовищі Рузіне. Насправді літак привіз десантників, які захопили аеропорт і влаштували повітряний коридор для прибуття сюди повітрям радянських окупаційних сил. Подібний сценарій Москва готувала і для України. Для бойовиків наявність в руках аеропорту була козирем для отримання з Росії бойової авіації.

Українські десантники тримали оборону Луганського міжнародного аеропорту з квітня по вересень 2014 року в цілковитому оточенні без наземного сполучення. Лише у липні українські війська пробрили дорогу до летовища, розблокувавши його. Проте, внаслідок серпневого наступу російських регулярних військ аеропорт повторно потрапив у оточення. Його будівлі були вщент зруйновані російською артилерією. У ніч на 1 вересня 2014 року українські захисники вийшли з руїн аеропорту.

Міжнародний аеропорт “Луганськ” розташований на південь від міста Луганська, на відстані 9 км від міської межі (мікрорайон Видний).

З початком ескалації проросійських виступів на сході України, коли 6 квітня 2014 року було захоплено Луганське управління СБУ, а 7 квітня – проголошено створення так званих “ДНР” та “ХНР”, заради недопущення захоплення аеропорту туди були перекинуті з'єднання аеромобільних військ ЗС України.

О 1:00 ночі 8 квітня десантники львівської 80-ї аеромобільної бригади отримали наказ взяти під охорону аеропорт. Одна аеромобільна рота (10 одиниць БТР-80) здійснила 400-кілометровий марш і о 13:00 того ж дня зайняла аеропорт. 11 червня 2014 року внаслідок бойових дій аеропорт був закритий.

14 червня 2014 року сталася одна з найстрашніших трагедій російсько-української війни. Під час конвою до Луганського аеропорту трьох транспортних літаків Іл-76 одному з них вдалося здійснити посадку, а другий за спроби сісти збили російські найманці – загинули 40 десантників 25-ї окремої Дніпропетровської повітряно-десантної бригади та 9 членів екіпажу. Третій літак змінив курс і повернувся назад, після чого авіасполучення з аеропортом було припинено.

Після припинення авіасполучення, станом на 14 червня 2014 року, в аеропорту перебувало 16 БТР-80, 7 БМД-2, 6 мінометів 120 калібру, 6 одиниць Зу-23-2, декілька ГАЗ-66 і 350-370 бійців особового складу. Українське угруповання військ перебувало в повному оточенні. Це були підрозділи 80-ї окремої аеромобільної бригади, інженерно-саперна рота, частина розвідувальної роти 1-ї окремої танкової бригади, зведена рота 25-ї окремої повітрянодесантної бригади.

6 липня 2014 року проросійські бойовики вперше обстріляли реактивними системами залпового вогню “Град” будівлю аеропорту і його захисників. В середині липня 2014 року командування сектору “А” вирішило розблокувати Луганський аеропорт. Пробиття коридору дозволяло забезпечити захисників аеропорту боєприпасами та продовольством, а також розширити контрольовану зону безпеки і в подальшому оточити місто Луганськ.

13 липня 2014 року о 4:00 ранку колона військ Збройних Сил України вийшла із населеного пункту Щастя і, подолавши 75 кілометрів, мала дістатися аеропорту.

Були сформовані два рейдових загони. Перший, під командуванням полковника Андрія Ковальчука, мав у своєму складі підрозділи 80-ї бригади, механізовану роту 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади і танкову роту 1-ї окремої танкової бригади. Другий рейдовий загін мав йти одразу за першим – це була 3-тя батальйонна тактична група 80-ї бригади під командуванням заступника командира бригади полковника Володимира Шворака. Маршрут прокладався польовими дорогами, спеціально уникаючи великих населених пунктів, які на той час контролювалися проросійськими угрупованнями. В авангарді сил, які мали пробити шлях, знаходився загін 8-го полку

спецпризначення. 24 спецпризначенці мали 3 БТР і були посилені двома танками.

Під час висування виявилось, що спланований у штабі маршрут колони пролягав через с. Сабівка з невеликою річкою. Через річку був наведений слабкий 5-тонний міст, що не витримав би ні танк, ні САУ. Було прийняте рішення наводити понтонний міст через річку. Інженери витратили близько 40 хвилин, проте так і не змогли навести переправу. Рейдовий загін простояв понад годину без руху й цього часу вистачило, щоб по позиціям українських сил бойовики завдали удар РСЗВ “Град”. Залп був неточним, ліг із перельотом, проте другий рейдовий загін на чолі з полковником Володимиром Швораком повернувся назад, маючи кількох чоловік пораненими. Перший загін продовжив виконувати завдання, змінивши маршрут і використавши інший міст.

Неподалік аеропорту, при переїзді через естакаду в районі с. Розкішне, колона потрапила у засідку. Бронетранспортер у голові колони був підбитий проросійськими силами й спалахнув, заблокувавши колону із 40 одиниць української техніки на автотрасі. Перші машини колони перебували на узвишші естакади над навколишнім рельєфом, але хвіст потрапив до улоговини між двох пагорбів. Колона годину стояла в ущелині, по ній вже почали пристрілювати міномет, поки за наказом полковника Андрія Ковальчука танк не скинув рештки бронетранспортера вбік, розблокувавши шлях колоні далі. Під час бою танк “Булат”, який був одним із перших машин колони, під керівництвом Олександра Мороза із навідником Федором Матюшею та спецпризначенцями, дістав два влучання. Від другого влучання він зайнявся. Палаючий танк продовжив рух у поле, механік-водій Сергій Дусь загинув. Колона після подолання естакади повернула праворуч і пішла далі, а двоє членів екіпажу покинули спалений танк та за вказівками полковника Анатолія Таранюка полями вийшли до аеропорту.

В бою загинули 4 артилеристи 80-ї бригади: вони були у вантажівці, яка вибухнула неподалік БТРа. Полковник Андрій Ковальчук дістав поранення руки.

Колона дісталася аеропорту вночі. А вже до ранку 14 липня 2014 року аеропорт зазнав сильного удару системами залпового вогню бойовиків і станом на 9.00 ранку переважна більшість автотехніки згоріла.

Ситуація в аеропорту стрімко погіршувалася, десантники опинилися у скрутному становищі. Проте 20 липня українські війська силами 24-ї окремої механізованої бригади та батальйону “Айдар” почали великий наступ під Луганськом, звільнивши низку населених пунктів – Георгіївку, Новосвітлівку, Хрящувате.

20 липня 2014 року група 8-го полку спецпризначення на двох “Уралах” під командуванням майора Олександра Петраківського забезпечувала проходження колони військової техніки Збройних Сил України та особового складу батальйону “Айдар” (*Довідково: на той час батальйон “Айдар” не входив до складу ЗС України*) до Луганського аеропорту. Перший “Урал”, із групою бійців чисельністю 14 осіб, під орудою майора Олександра Петраківського, потрапив у засідку. Вантажівку обстріляли з двох боків. Машина не зупинилася, бійці вели вогонь на ходу, промчавши крізь ворожий блокпост та завдавши втрат бойовикам. Проте у групі з’явилися втрати: Андрій Васишин зазнав смертельного поранення, був поранений кулеметник. Коли “Урал” зупинився, група зайняла кругову оборону, проте їх почали обстрілювати з міномета. Одна з мін влучила в кабінку автомобіля, уламками поранило значну частину бійців. Поранень в голову зазнав і командир групи майор Олександр Петраківський, проте продовжував керувати боєм. Під час бою зазнав поранення і Павло Ільчук, якого не змогли врятувати. Всього бій тривав 5 годин, до затиснутих вогнем спецпризначенців змогла прорватися група евакуації на БТР і “Уралі”.

16 серпня 2014 року під н.п. Красне відбувся бій, в якому на боці проросійських бойовиків виступили кадрові російські підрозділи. Бійці 80-ї окремої аеромобільної бригади помітили штурмову групу десантників в уніфікованій амуніції, що злагоджено рухались у бойових порядках за трьома бронетранспортерами. Зробивши запит на вогонь мінометної батареї 128-ї бригади, бійці коригували вогонь, вдало накривши 2 бронетранспортери. Противник відступив до лісу, але вогонь українських мінометів дістав їх і там.

Після цього позиції українських військ були визначені противником, по ним був завдано артилерійського удару із РСЗВ “Град”. Одна з ракет влучила у бліндаж, де загинули 9 десантників 80-ї бригади і танкіст 24-ї бригади.

17 серпня на одній з висот поранено Вадима Сухаревського, командира роти 80-ї окремої аеромобільної бригади.

Наприкінці серпня 2014 року проросійські сили спробували взяти штурмом український опорний пункт 128-ї бригади, що знаходився в семи кілометрах на схід від аеропорту неподалік н.п. Новоганнівка. Штурм зняли на відео бойовики батальйону “Заря” так званого “ЛНР”. Бронетранспортери, що були передані з 23-ї мотострілецької бригади збройних сил Російської Федерації, мали тактичне маркування бригади і типовий великий напис “ЛНР”. Під час контратаки українського танка було підбито 2 ворожі бронетранспортери.

На кінець серпня 2014 року в секторі “А” перебували 1,5 – 2 тис. українських військових. Безпосередньо аеропорт тримали близько 300 – 400 десантників, без артилерії.

В результаті наступу регулярних російських військ оперативна група захисників аеропорту потрапила в оточення. Під аеропортом діяли сили з'єднань 104-го десантно-штурмового полку, 136-ї мотострілецької бригади і 200-ї мотострілецької бригади збройних сил Російської Федерації. Підтримку їм надавали бійці 3-ї бригади спецпризначення РФ.

Свідчення українських десантників, зокрема Вадима Сухаревського, пізніше підтвердились аналізами ІнформНапалм та Bellingcat, що в боях за Луганський аеропорт 136-та мотострілецька бригада використовувала танки Т-90А. Підрозділи 200-ї мотострілецької бригади здійснювали штурм на танках Т-72Б3.

Остаточний штурм аеропорту відбувся 31 серпня 2014 року. В той день, з самого ранку, російська бронетехніка виїхала на злітну смугу, підійшла до залишків укріплень і терміналу аеропорту, слідом йшла піхота. Проте зачистку приміщень робити не наважувалися. З початку дня десантники втратили 13 чоловік загиблими. Андрій Ковальчук, командир 80-ї бригади, сам перебуваючи в аеропорту, зробив запит командуванню на завдання артилерійського удару по позиціям аеропорту, викликавши вогонь на себе. Завдяки роботі української артилерії, бронетехніка і жива сила противника відійшли.

Особливістю Луганського аеропорту була і його компактність. Після 2 місяців бомбардувань і бойових дій всі об'єкти на території летовища були стерті з лиця землі. Захищати вже не було що. Щоб вберегти людей, українські десантники отримали наказ організовано відійти.

У ніч на 1 вересня військові здійснили піший марш на 17 кілометрів, знищивши по дорозі до 10 одиниць ворожої техніки. До 3 вересня підрозділи сектору “А” після запеклих боїв у плановому порядку здійснили послідовний відхід із населених пунктів Хрящувате, Новосвітлівка, Лутугине, Георгіївка на рубіж оборони по берегу річки Сіверський Донець.

Коли українські військові відходили з Луганського аеропорту, він вже не міг виконувати своїх функцій. Злітна смуга була підірвана. Інфраструктура зруйнована.

Під час штурму аеропорту російські війська використали самохідні міномети великої потужності 2С4 “Тюльпан” калібру 240 мм. Ці важкі самохідні міномети завдали двох ударів по аеропорту. Вони зафіксовані на фото поряд із військовослужбовцями 15-ї мотострілецької бригади Російської Федерації, які позували біля колони з військовою технікою з написами “ЛНР”.

Подібні самохідні міномети здатні вести вогонь тактичними ядерними боеприпасами надмалої потужності.

До 2014 року словосполучення “Луганський аеропорт” було просто назвою повітряних воріт в Луганську. А після квітня 2014-го, коли спалахнула війна на сході України, ця назва стала символом мужності, героїзму, звитяги українських десантників. Бої за летовище забрали життя 29 оборонців, ще 49 військових загинули в збитому бойовиками літаку.

Героїчна оборона Луганського аеропорту вже увійшла до шкільних підручників новітньої історії України. На прикладі оборонців аеропорту виховується молоде покоління.

Луганський аеропорт поки що перебуває під окупацією... Але це тимчасово. Прийде час, коли український прапор знову буде майоріти над летовищем, на якому воїни-десантники золотими літерами вписали рядки в історію сучасної України.

Тема 14. Боротьба видатного гетьмана Івана Мазепи за утворення на українських землях незалежної держави (до 335-річчя обрання гетьманом І. Мазепи)

Іван Степанович Мазепа – видатна особистість свого часу, відомий меценат, культурний та військовий діяч, який у багатьох питаннях випередив свій час. Він був визначним державним діячем, який дбав не лише про економічну та військову могутність України, а й про її культуру, піднесення освіти, науки, мистецтва, зміцнення авторитету церкви. Саме Мазепа зробив реальні кроки для подолання Руїни й утвердження Козацької держави та майже 22 роки утримував булаву – найдовший термін, який будь-кому з гетьманів удалося бути при владі. Період його правління характеризувався відродженням гетьманської України, передусім Києва – її духовного центру, розвитком культури, а також піднесенням соціального та релігійного життя.

Іван Степанович Мазепа (Колединський) народився 20 (30) березня 1639 року у с. Мазепинці (сучасний Білоцерківський район, Київської області). Його сім'я належала до шляхетського роду Мазеп-Колединських герба Курч з Київщини.

Батько Івана – Адам Степан Мазепа був білоцерківським отаманом. Одразу після присяги царю у Переяславі в 1654 р. він разом зі своїми родичами, Трущинськими і Мокієвськими, здійснив безпрецедентну спробу закріпити елітне положення шляхти. Від імені української шляхти вони подали російським воєводам проєкт розподілу старих польських воєводств і

урядів. Факт сам по собі дуже показовий, який свідчить, що Мазепам зовсім не були чужі ідеї державності й участі в управлінні власною країною.

Мати Мазепи, в дівочтві Марина Мокієвська, була видатною особистістю та відіграла значну роль в його житті. Після смерті чоловіка вона стала черницею під ім'ям Марії Магдалини. Була ігуменею Київського Свято-Вознесенського монастиря та Глухівського Свято-Успенського Преображенського монастиря. До смерті у 1707 році підтримувала сина, брала участь у його політичних справах. Глибокий інтерес Івана Мазепи до православного богослов'я, величезні кошти, які він жертвував на будівництво православних церков і монастирів, мали серйозну сімейну традицію.

Гетьман здобув ґрунтовну освіту. Спочатку, він навчався в Києво-Могилянській академії за часів ректорства Л. Барановича та Й. Галятовського. Закінчив навчання в Академії за класом риторики. Згодом вивчав військову справу в Голландії у місті Девентері. Крім того, він був в Італії, Німеччині й Парижі та на півдні Франції. В цей період Мазепа закінчив курс філософії – вищий рівень у системі освіти того часу. Звідси – прекрасне знання мов, що вражало сучасників. Мазепа, окрім української, польської і, швидше за все, російської, вільно володів латиною, італійською та німецькою мовами. П. Орлик свідчив, що дуже добре Мазепа знав і татарську, якою в ті часи володіли багато хто з козацької старшини.

Крім того, Іван Мазепа мав ще ряд талантів та достоїнств: грав на музичних інструментах, захоплювався мистецтвом, колекціонував зброю та вправно нею володів. Широко відомі поетичні спроби гетьмана, зокрема його “Дума”, пісня про чайку-небогу, псалми і ряд інших поезій. “Дума” гетьмана Мазепи “Всі покою щиро прагнуть...” є цінним документальним зображенням становища України кінця XVII століття.

Закінчивши навчання, повернувся Іван Мазепа додому. Батько, який мріяв про велику кар'єру для свого сина, відрядив його до двору короля Речі Посполитої, великого князя литовського і руського Яна II Казимира. Іван став королівським пажем та зумів швидко завоювати прихильність короля.

Орієнтовно у 1669 році І. Мазепа повернувся додому. Після смерті батька успадкував посаду чернігівського підчашого. Наприкінці 1669 року він вступив на службу до гетьмана Петра Дорошенка, що стало “переломним моментом” у житті та діяльності майбутнього гетьмана, який відтоді цілковито віддав себе українській державній справі.

У Дорошенка І. Мазепа був спочатку ротмістром надвірної корогви, згодом виконував обов'язки генерального писаря. Брав участь у війні гетьмана, як союзника Османської імперії, проти Речі Посполитої. Дорошенко високо оцінив здібності Мазепи та доручав йому важливі дипломатичні місії.

У червні 1674 року Дорошенко відрядив Мазепу до Криму й Османської імперії. Під час подорожі Мазепа потрапив до рук запорожців під проводом І. Сірка, який під тиском московського уряду змушений був відіслати його у Батурин до гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича. Завдяки досвіду Мазепи у міжнародних справах та бездоганними манерам Самойлович призначив його військовим осавулом.

Починаючи з 1676 року, І. Мазепа практично щороку їздив з дипломатичними місіями до Москви. Виконуючи настанови гетьмана, переконував московських урядовців передати слобідські полки під управління Гетьманщини, не підписувати Вічного миру, який узаконював поділ України, ділився міркуваннями про економічні нововведення в автономії, давав поради, як краще організувати оборону Києва від ординців тощо.

Крім того, Мазепа відстоював інтереси українського православ'я в суперечках із верхівкою Московського патріархату. Так, ще за часів гетьманування Івана Самойловича, генеральному осавулу Івану Мазепі було доручено зайнятися організацією проведення церковного собору в липні 1685 року. За настановами з Москви українські духовні особи мали на ньому чітко заявити про відокремлення Київської кафедри від Константинопольського патріархату та обрати митрополитом місцевого архієрея. Незважаючи на такі орієнтири, собор сформулював неочікувані для господарів та московських урядовців рішення про розв'язання згаданих церковних проблем лише канонічним способом. Делегати одностайно обрали митрополитом луцького єпископа Гедеона Четвертинського, який як кандидат на цю духовну посаду не сподобався російським зверхникам. І. Мазепа брав активну участь у переговорах з церковної проблематики у Москві, Батурині, Києві, Чернігові. Він, як і гетьман, обстоював українські інтереси в питанні належності Київської митрополії.

Усупереч бажанням І. Мазепи та І. Самойловича, провідних діячів Гетьманщини надати Г. Четвертинському титул екзарха Константинопольського патріарха, Київську митрополію захопив Московський патріархат із допомогою російського уряду шляхом підкупу, маніпуляцій, шантажу, фальсифікацій та силового тиску.

Булава гетьмана Лівобережної України до рук Івана Мазепи потрапила 1687 року внаслідок чергової антигетьманської змови генеральної старшини, інспірованої фаворитом тодішньої московської правительки Софії, князем Васи́лієм Голіци́ним.

25 липня 1687 року на річці Коломак (тепер це Коломацький район Харківської області) між новообраним гетьманом України Іваном Мазепою й

козацькою старшиною, з одного боку, та московським керівництвом, з другого, було укладено Коломацькі статті.

Договір складався з 22 пунктів. В основу Коломацьких статей було покладено попередні українсько-московські договори, затверджені козацькими радами при обранні гетьманів Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича.

Нові пункти значно обмежували політичні права гетьмана та українського уряду. Гетьман не мав права без царського указу позбавляти старшину керівних посад, а старшина – скидати гетьмана. Козацька старшина зобов'язувалась наглядати і доносити на гетьмана царському уряду. Значно обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військовими землями. Гетьманському уряду заборонялось підтримувати дипломатичні відносини з іноземними державами. Гетьман зобов'язувався направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною. У гетьманській столиці – Батурині розміщувався полк московських стрільців. Коломацькі статті стали наступним кроком на шляху обмеження державних прав Гетьманщини.

Метою І. Мазепи було об'єднання козацьких земель Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя і Слобожанщини в складі єдиної Української держави під гетьманським регіментом, встановлення міцної автократичної гетьманської влади у державі європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою.

Внутрішня політика гетьмана Мазепи була безпосереднім продовженням політики гетьмана Самойловича та сприяла зміцненню козацької старшини, а саме: поліпшенню її економічної бази, соціального становища, перетворенню її на керівний стан Гетьманщини (провідну верству Козацько-Гетьманської держави. Формування еліти держави позначилося виникненням особливих категорій старшини – знатних (значних) товаришів та бунчукових товаришів, формалізацією процесу виборів на старшинські посади, зайняттям місць генеральної старшини та козацьких полковників прибічниками гетьмана, частина з яких була пов'язана з ним родинними зв'язками.

Українське господарство в добу Мазепи пережило піднесення. Розширилися торговельні зносини з Кримським ханством і Чорноморсько-Дунайськими країнами. Розквітла і внутрішня торгівля, зокрема торговельний обмін між північчю й півднем Гетьманщини, між Гетьманщиною і Запоріжжям та Слобожанщиною, між Лівобережжям і Правобережжям.

Розвиток торгівлі та промисловості за часів Івана Мазепи сприяв зростанню міст, зокрема його купецької верстви. Гетьман докладав зусилля для збереження за містами магдебурзького права. У зв'язку з цим відбувалися чималі зміни в соціально-економічному житті міст Гетьманщини.

Збільшувалася кількість населення, освоювалися запустілі та раніше не оброблювані землі, зростали вже існуючі та засновувалися нові населені пункти. Селянство в часи Івана Мазепи становило більшість населення України. Попри поширену думку, ніякого масового закріпачення селян у часи Мазепи не відбувалося. Впродовж правління гетьмана на підконтрольних йому землях не відбулося жодного повстання.

Важливим був вклад гетьмана у духовне життя України-Гетьманщини: за його гетьманування воно досягає особливого піднесення та розквіту, у всіх галузях української культури – в освіті, науці, літературі, мистецтві.

Мазепа був меценатом культурних починів і будов в Україні. Найбільш вражає розвиток образотворчого мистецтва, архітектури. У добу Мазепи відроджується Київ, як духовий центр України. Мазепинська доба створила свій власний стиль, який проявився в образотворчому мистецтві, літературі та в цілому у культурному житті гетьманської України. Це було українське бароко – близький родич західноєвропейського, глибоко національний стиль, який досяг свого розквіту за часів Мазепи, ще одна з розповсюджених назв цього стилю – “Мазепинське барокко”.

Чималі кошти спрямовувались на церковне та цивільне будівництво в Києві, Чернігові, Батурині, Переяславі, Глухові. Власним коштом гетьман збудував 12 нових храмів, ще 20 відреставрував, дарував церквам дорогоцінні речі (зокрема – Пересопницьке Євангеліє, на якому присягають президенти незалежної України. Так, для прикладу, гетьман особисто фінансував будівництво нових корпусів Києво-Могилянського колегіуму, який за його сприяння набув статусу академії, та Чернігівського колегіуму. На кошти Івана Мазепи проводився ремонт Софійського собору, реставрація Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенського собору та Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, відновлюються Кирилівська церква в Києві і Борисоглібський собор у Чернігові. Коштом гетьмана будувалися нові монументальні храми, деякі збереглися й до нашого часу. До них належать церква Всіх Святих на Економічній брамі Печерського монастиря, Миколаївський військовий собор, Богоявленський собор у Братському монастирі, Вознесенський собор в Переяславі, будується ряд церков у столиці гетьмана в Батурині. Загалом, за роки його правління було зведено понад 200 церков, з них 45 під безпосереднім патронатом. Мазепа у державних інтересах використовував значну культурну та політичну роль Церкви, контролював переміщення на вищих щаблях церковної ієрархії, відстоював інтереси українського православ'я при виникненні ідеологічних розбіжностей із верхівкою Московського патріархату.

Крім того, гетьман займався питаннями поліпшення боєздатності козацького війська шляхом зміни його структури. Військо мало бути скорочене, в його складі планувалося залишити козаків, які мали нести службу та підпомічників, котрі повинні були допомагати виборним козакам при спорядженні на службу. Найбільш мобільною частиною військових сил, з високим рівнем підготовки, якістю озброєння та спорядження стали наймані частини – охотницькі полки. Їх кількість зросла з 7 до 10 полків. Для оборони південних кордонів Мазепа побудував Новобогородицьку та Новосергіївську фортеці.

У Москві високо цінили особу гетьмана Мазепи. За свої успіхи й заслуги у Північній війні гетьман у 1700 році був нагороджений тодішнім найвищим орденом св. Андрія, а 1703 році отримав від Августа II найвищу тодішню польську відзнаку – орден “Білого Орла”. У 1707 році гетьману Мазепі царем Йосифом I надано титул “Князя Священної Римської Імперії”. Впродовж довгих років, завдяки особистому авторитету й зв’язкам, Мазепа зумів зберегти позитивне ставлення до себе Москви. У результаті реальний вплив гетьмана на українські справи був значно більшим, ніж це передбачали офіційні документи.

Так, всупереч забороні міжнародних дипломатичних зносин, яка була зафіксована в “Коломацьких статтях”, Мазепа підтримував відкриті чи таємні контакти з представниками влади всіх сусідніх політичних утворень, а саме: Туреччини, Кримського ханства, Білгородської орди, Валахії, Молдавського князівства, Корони Польської та Великого князівства Литовського.

У 1700 році Московське царство починає Північну війну проти Швеції за повноцінне представництво у Балтійському регіоні. Замість того, щоб захищати свою землю від поляків, татар і турків, що постійно спустошували українські землі, українських козаків змушують воювати зі шведами поза межами України. Через військові витрати були збільшені податки з України на утримання московського війська. Петро I посилював централізацію влади, а Україна ставала лише засобом для розширення і зміцнення Московської держави.

Іван Мазепа постійно переконувався, що ні корисна служба цареві, ні виконання договірних зобов’язань не дають можливості Україні існувати вільно. Московська держава активно “збирала землі”, все більше втручаючись політично і економічно в українські справи, дивлячись на Україну тільки як на джерело збагачення імперії, перекачування її багатств, умів і талантів, робочої сили та “гарматного м’яса” для завоювання все нових земель. Гетьман України добре знав про тенденцію московської політики щодо України. Намагання зупинити колонізацію України еволюційним шляхом ставало неможливо.

Північний сусід прагнув повного поглинання України, що зрештою означало занепад українства і позбавлення перспектив українського етнічного розвитку.

Постійні звернення Мазепи до Петра I щодо захисту України від польських та турецько-татарських нападів залишалися без реагування, що було прямим порушенням основних пунктів угод 1654 року. Крім того, розвиток політичної ситуації міг призвести до нового поділу українських земель між Річчю Посполитою і Московським царством в разі їх перемоги над Швецією або до втрати української державності при переході під польську зверхність у разі перемоги шведів. Отже, це давало формальну причину гетьману бути вільним від зобов'язань перед царем. За нормами європейського права, яке існувало на той час, якщо протектор порушив взяті на себе зобов'язання щодо васала (а це був саме той випадок – Петро I відмовився забезпечувати захист від зовнішнього ворога), васал міг змінити протектора, що й зробив Мазепа.

Остаточно переконавшись, що Петро I нищить основи козацької державності, гетьман України вирішив використати умови, створені Північною війною (1700–1721 рр.) для розв'язання проблем майбутнього України. Мазепа приймає історичне рішення перейти на бік шведів. Останні обіцяли Україні повну самостійність і рівноправність у міждержавних стосунках. Гетьман обґрунтовував таке рішення тим, що втручатися в українські справи зі сторони Швеції було б набагато важче, ніж з Москви.

Шведський вибір не був унікальний. Орієнтацію на союз зі Швецією вже мав Богдан Хмельницький, згодом такі ж плани були в Івана Виговського. І Мазепа зважаючи, що краще – підписати договір з польським королем Станіславом Лещинським чи Карлом XII, обрав зрештою шведів.

29-30 жовтня 1708 року було підписано договір між Мазепою та Карлом XII, згідно умов якого:

Україна, і землі до неї прилучені, мають бути вільними й незалежними;
король шведський зобов'язується оберігати їх від усіх ворогів;
зокрема, король має вислати туди негайно помічні війська, коли того буде вимагати потреба та коли цього будуть домагатися гетьман та його Стани (Генеральна Рада);
усе завойоване на території Московії, але колись належне “руському” (українському) народові, має бути повернене до Князівства українського;
Мазепа мав бути князем українським або гетьманом довічним;
після його смерті Генеральна Рада (“Стани”) мала обрати нового гетьмана;

король шведський не має права привласнювати собі ні титулу, ні герба Князівства Українського;

для забезпечення цієї угоди і в інтересах безпеки (шведського війська) на території України на весь час війни передаються шведам міста Стародуб, Мглин, Батурин, Гадяч і Полтава.

Проте свої плани та задуми гетьману не вдалось втілити у життя. Після поразки у Полтавській битві 8 липня (27 червня за старим стилем) 1709 року та подальшого відступу, 2 жовтня (21 вересня за старим стилем) 1709 року у с. Варниця поблизу м. Бендери гетьман І. Мазепа помер.

За розпорядженням царя Петра I московська православна церква 12 листопада 1708 року оголосила анафему Іванові Мазепі. У вересні 2018 року Вселенський патріархат повідомив, що ніколи не визнавав неканонічної анафемі, бо вона була накладена суто з політичних мотивів.

Сьогодні ми маємо бути вдячні гетьману І. Мазепі за те, що хоча формально свого часу його справа була програна, але по факту він заклав у душі українського суспільства дух боротьби за свободу. І хай через багато років, але Україна стала незалежною, тобто здійснилася та мрія, до якої прагнув гетьман і готував нас ще понад 300 років тому. Дбати про сучасну Українську державу, берегти її, щоб передати своїм нащадкам – це найкраща пам'ять про Мазепу і найкращий йому пам'ятник.

Тема 15. Розгром більшовицьких інтервентів союзницькою українсько-польською армією. “Диво на Віслі”

Кампанія 1920 року стала яскравим прикладом ефективної співпраці українських та польських військ. Допомога Армії Української Народної Республіки сприяла порятунку Польщі під час війни з більшовицькими загарбниками. Українські військові, виявивши героїзм, мужність і стійкість в боях із переважаючими силами ворога, пліч-о-пліч із польськими союзниками вистояли і не дозволили “червоним” прорватися вглиб Європи для поширення так званої “світової комуністичної революції”, а фактично – для розширення Російської імперії в її новому (більшовицькому) форматі.

Українсько-польський військово-політичний союз було оформлено в квітні 1920 року. Спочатку 21 квітня сторони уклали політичну, а 24 квітня – військову конвенцію. В історію ці два документи ввійшли під назвою “Варшавська угода Пілсудського і Петлюри”, хоча обидва лідери держав не брали безпосередньої участі в їхньому підписанні. Документи визначали такі основні положення:

Польща визнавала незалежність Української Народної Республіки та офіційно оголошувала про це;

УНР визнавала за Польщею всю територію Західно-Української Народної Республіки (Східну Галичину), а також частину своєї території – Західну Волинь без Острозького та східної частини Кременецького повітів;

Польща відмовлялася від будь-яких претензій на Правобережну Україну, якою володіла до 1772 року;

Польща зобов'язалася розпочати наступ на більшовиків із метою визволення Правобережної України, а після перемоги – відвести війська на свою територію, повністю передавши визволені землі під контроль УНР;

Польща зобов'язалася озброювати та забезпечувати всім необхідним Армію УНР, яка спільно з Військом Польським братиме участь у боях на Правобережжі;

Українська сторона зобов'язалася забезпечувати Військо Польське продуктами харчування і фуражем під час операцій на Правобережжі.

25 квітня 1920 року почався спільний визвольний похід українських і польських військ на Правобережжя. Він призвів до швидкого визволення Коростеня, Житомира, Бердичева, Козятина, Білої Церкви, Брацлава, Тульчина, Ямполья. Найвищою точкою операції стало визволення Києва 6-7 травня. Завдяки підтримці польської сторони, чисельність Армії УНР за кілька місяців зросла з 5 до 40 тисяч військових. Українці отримали озброєння, обмундирування, військову техніку (навіть бойові літаки). Велися переговори про передання танків, які Польща отримала від своїх союзників – країн Антанти. Але суттєвою проблемою протягом усієї кампанії 1920 року була нестача боєприпасів до гвинтівок, кулеметів і гармат, що змушувало Головного Отамана Симона Петлюру неодноразово видавати накази з вимогою ощадливо ставитися до набоїв.

Проте вже в останні дні травня 1920 року почався більшовицький контрнаступ – 1-ша Кінна армія Семена Будьонного прорвала польський фронт і почала стрімкий наступ на захід. Польським та українським військам вдалося запобігти оточенню та розгрому, однак вони були змушені відступати. В цих боях особливо відзначилася 6-та стрілецька дивізія Армії УНР під командуванням полковника Марка Безручка. 23 червня поблизу села Рудня (колишня назва Рудня-Кованка) (нині Кованка Житомирської області) українські військові розгромили 73-ю бригаду 25-ї стрілецької дивізії Червоної Армії. За словами учасника бою хорунжого Петра Самутіна, “більшовики позалишали свої шинелі, гармати з набоями, покидали всі кулемети... Командир бригади ледве зібрав 40 чоловік... в 10-12 верстах від місця бою”. Перемога українців дала змогу польським союзникам організовано відійти на

укріплені позиції за річкою Уборть. Протягом наступних двох тижнів дивізія Безручка героїчно боронила ці рубежі, завдавши великих втрат 25-й і 58-й дивізіям противника.

Однак у серпні становище Польщі стало критичним. Західний фронт Червоної Армії під командуванням Михайла Тухачевського вийшов на підступи до Варшави, через що почалася евакуація польських державних і військових установ у Лодзь та Познань. Південно-Західний фронт Олександра Єгорова вступив на терени Галичини й підійшов до стін Львова.

Кульмінацією всієї військової кампанії стала Варшавська битва. Тут польські війська під командуванням Юзефа Галлера (армія якого за рік до того відіграла вирішальну роль в польсько-українській війні) спочатку зупинили наступ противника, а 16 серпня самі перейшли в контрнаступ. Маневрена група (5 піхотних дивізій та 1 кавалерійська бригада) під орудою керівника Польської держави Юзефа Пілсудського завдала флангового удару, прорвала позиції “червоних” і вийшла в тил Західного фронту. Загальні втрати більшовиків у Варшавській битві становили 25 тисяч убитими, пораненими й зниклими безвісті, 60-70 тисяч потрапили в полон, ще 45 тисяч відступили на територію Німеччини (Східна Пруссія) і були інтерновані до завершення війни. Поляки захопили багаті трофеї. Завдяки цій перемозі стратегічна ініціатива знову перейшла до поляків, які ліквідували смертельну загрозу своїй незалежності, знову перейшли в наступ і почали просування в Україну.

Проте цей успіх був би, вочевидь, неможливим, якби радянським військам Південно-Західного фронту вдалося би взяти Львів, Замостя та вийти до Варшави разом із частинами Західного фронту. Однак і тут вони зазнали невдачі, в чому була величезна заслуга Дієвої Армії УНР.

Основні сили українських військ тримали оборону від більшовиків на південному березі Дністра від Галича до румунського кордону. Їм вдалося відтягнути на себе частину сил противника. Водночас, польські війська стримали ворожий наступ під Львовом. Але 1-ша Кінна армія Будьонного спробувала здійснити удар на Замостя, Краснистав і далі на Люблін, аби вийти в тил угрупованню поляків, яке переслідувало розбиті війська Західного фронту.

На шляху “червоної” кінноти опинилося Замостя, для оборони якого союзники сформували збірну групу. До її складу ввійшли 2 польські етапні батальйони, вартовий батальйон та частина сил 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР. Командування над всіма сконцентрованими в Замості частинами прийняв начальник української дивізії Марко Безручко. Його заступником був начальник штабу 6-ї стрілецької дивізії полковник Всеволод Змієнко.

Загальна чисельність українсько-польських сил у Замості становила близько 3,4 тисяч бійців при 12 гарматах і 40 кулеметах. Їм протистояли 13 тисяч червоноармійців 1-ї кінної армії Семена Будьонного при 72 гарматах і майже 400 кулеметах. Тобто, ворог мав величезну перевагу: в живій силі – майже в 4 рази, в артилерії – в 6 разів, у кулеметах – в 10 разів.

Протягом двох діб гарнізон давав відсіч усім атакам ворога і робив успішні нічні вилазки. 31 серпня кінна армія Будьонного припинила облогу Замостя і почала відступ через наближення з півдня і півночі польських військ. Лише ціною тяжких втрат і швидкого відступу “червоній” кінноті вдалося уникнути оточення. За цю перемогу Марка Безручка і Всеволода Змієнка 5 жовтня підвищили до рангу генерал-хорунжих Армії УНР.

У вересні-жовтні 1920 року польські та українські війська відновили наступ на Поділлі та Волині. Однак вже 12 жовтня в столиці Латвії – Ризі – Польща уклала перемир'я з більшовицькою Росією та її сателітом – більшовицькою Україною. Польські дипломати заявили, що не мають зобов'язань перед УНР, оскільки Варшавські конвенції квітня 1920 року так і не були ратифіковані польським парламентом. Лідер Польської держави Юзеф Пілсудський був налаштований далі підтримувати УНР у боротьбі з “червоними”, але нічого не міг вдіяти проти позиції більшості в Сеймі. 18 жовтня він звернувся до українських військ із прощальним листом, де містилися такі слова: “Наша армія пам'ятає криваві бої, в яких українські війська постійно брали участь як у дні перемог, так і в години випробувань. Спільно пролита кров і братські могили заклали наріжний камінь взаємного порозуміння і дружби наших народів”.

Фактичний вихід Польщі з війни мав тяжкі наслідки для Української Народної Республіки. Її військо опинилося на фронті сам-на-сам зі значно потужнішими силами ворога. Після запеклих боїв, 21 листопада 1920 року Армія УНР була змушена відступити за річку Збруч, де була інтернована поляками. А 18 березня 1921 року Польща підписала Ризький мир, за яким підтверджувалися її права на Східну Галичину й Західну Волинь. Переважна частина території України залишилася під контролем більшовиків і невдовзі увійшла до складу СРСР. Для Української Народної Республіки не знайшлося місця на політичній мапі світу.

Попри все, героїчна кампанія 1920 року золотими літерами вписана в історію Українського війська. Вона засвідчила, що українці не здавалися навіть у найтяжчих ситуаціях, ба більше, з готовністю приходили на допомогу сусіднім країнам проти спільного ворога – більшовицько-російського імперіалізму.

Тема 16. Подвиги Героїв завжди будуть у нашій пам'яті! (до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України)

Сьогодні героїзація українського війська має велике значення для суспільства та необхідна для того, щоб дати гідний приклад юному поколінню, яке прийде на зміну нинішнім захисникам. Героїзація армії та вшанування пам'яті загиблих захисників в суспільній свідомості спонукають до формування образу українського воїна як мужнього і хороброго захисника, а армії – як кузні національної еліти. Варто не забувати і з повагою відноситися до живих ветеранів війни. Все це сприятиме тому, щоб до війська йшли найкращі та вмотивовані громадяни нашої держави.

Героїзм – це здатність до здійснення подвигу і самопожертви, подолання всіх перешкод і проблем. Він вимагає від людини стійкості, відваги, особистої мужності і готовності віддати своє життя в разі необхідності.

За влучним висловом відомого українського поета та прозаїка Івана Багряного: “Що таке героїзм! Героїзм – це велич, поезія, краса. Героїзм – це раптовий, величний, запаморочливий для інших вчинок, це блиск раптової відваги, що захоплює людські серця виконанням неможливого. Це короткотривала напруга для досягнення ефекту в свідомості, що він потім буде помножений і розписаний у всі кольори веселки людською фантазією”.

Власне військовий героїзм багатогранний і пов'язаний з найбільш складними і небезпечними ситуаціями, які вимагають величезних вольових зусиль, високої військової майстерності, здатності швидко прийняти єдине правильне рішення.

Боротьба українського народу за незалежність тривала багато століть. Національна пам'ять українців зберігає спомини про подвиги та жертвність наших пращурів на цьому важкому, політому українською кров'ю шляху, що лише наприкінці ХХ ст. призвів до проголошення незалежності України і створення власної самостійної держави.

Воїни Русі-України, лицарі Костянтина Острозького, козаки Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, воїни Дієвої Армії Української Народної Республіки та Галицької Армії Західноукраїнської Народної Республіки, солдати Антигітлерівської коаліції часів Другої світової війни, вояки Української Повстанської Армії протягом століть мужньо билися із ворогами України у тисячах битв та боїв, здобували героїчні перемоги і віддавали свої життя за українську землю.

Історія циклічна, і боротьба з колоніальною державою вже тягнеться віками. Орша, Конотоп, Крути, Вапнярка, Гурби, Савур-Могила, Донецький

та Луганський аеропорти, Іловайськ та Дебальцево – у цих та сотнях інших боїв українське вояцтво самовіддано, не шкодуючи себе та знищуючи ворогів, боронило Україну від одного і того ж агресора. Спливають століття, але ворог України – той самий: Московія, Російська імперія, Радянська Росія, Російська Федерація.

21 листопада 2013 року в Києві зібрався Євромайдан. Ним розпочалась Революція Гідності з головною вимогою повернути Україну до європейського шляху розвитку і підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, від чого відмовився тодішній Президент України Віктор Янукович. Трагічною ціною протистояння на майдані стала Небесна Сотня – 107 загиблих героїв, різних за віком, статтю, освітою, з різних куточків України та із-за кордону. Наляканий Віктор Янукович втік до Росії, звідки закликав Володимира Путіна здійснити військове вторгнення в Україну для відновлення його влади.

Російська Федерація скористалася тимчасовим вакуумом влади в Україні та перейшла до активних агресивних дій з використанням так званих “зелених чоловічків” (російських військовослужбовців без знаків розрізнення), які масово використовувались для захоплення адміністративних будівель та військових частин в АР Крим.

Спланована збройна агресія Росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції Збройних Сил РФ із захоплення частини території України – Кримського півострова. Незаконна окупація АР Крим та м. Севастополь стала лише першим кроком РФ, спрямованим на підрич незалежності і суверенітету України. Це визнали і міжнародні суди, зокрема, Європейський суд з прав людини.

У березні – квітні 2014 року російські спецслужби залучаючи своїх диверсантів почали розхитувати ситуацію в південних та східних областях України, організовуючи антиукраїнські мітинги та спроби утворити на цих територіях квазідержаву під назвою “Новоросія”. У відповідь патріотичні українські сили чинили спротив масовими акціями з метою збереження територіальної цілісності держави.

Повній реалізації цих планів вдалося перешкодити, але російські регулярні війська та керовані РФ незаконні збройні формування окупували окремі райони Донецької та Луганської областей України.

Після проголошення так званих “народних республік” на Донеччину та Луганщину безперешкодно і масово прибували не тільки загони російських диверсантів, а й військова техніка зі зброєю. Проте план на повторення швидкого “кримського сценарію” дав збій. Боездатні частини Збройних Сил України, Національної гвардії і добровольчих формувань зламали загарбницькі наміри агресора.

Станом на сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим (26 081 км²), м. Севастополь (864 км²), частина Донецької та Луганської областей (16799 км²) – всього 43744 км², що складає 7,2% території України. На сході непідконтрольною Уряду України залишається ділянка українсько-російського державного кордону протяжністю близько 400 км. На окупованих територіях панує страх та терор, окупаційна влада діє репресивними методами і залякуваннями, системно і масово порушує права і свободи населення.

Активну фазу збройної агресії Росії проти України вдалося зупинити завдяки мужності українського народу, який став на захист своєї Батьківщини. Окремою сторінкою цієї запеклої боротьби стали бої із російським агресором наприкінці літа 2014 року.

Їх трагічним та героїчним символом, але водночас і прикладом нездоланності воїнського духу українців став Іловайськ, де українські воїни – військовослужбовці та добровольці – опинилися сам на сам із підступним та нещадним ворогом.

Саме там знову проявився генетичний код української нації – нації героїв. Під пекучим сонцем, з Україною в серці, згадавши звитягу прашурів, українці з гаслом “Свобода або смерть!” билися до останнього, гинули, але перемагали ворога своєю стійкістю і непохитністю, навіть коли потрапляли в полон.

Український народ завжди з шаною ставився до своїх героїв і мав свою традицію їх поховання і вшанування їхньої пам’яті. На великих просторах України в кожному регіоні були свої особливості поховань і проведення тризни, створювалися свої звичаї вшанування загиблих захисників українського народу та країни.

Вперше на державному рівні темою вшанування пам’яті полеглих захисників України почали опікуватись урядові установи Української Народної Республіки. Всі спроби закласти підвалини такої політики на українських землях (1917 – 1920 рр.), наприклад, спорудити на честь Героїв Крут окремий монумент у Києві, зазнавали невдачі. Через постійну загрозу самому існуванню незалежної України, до питання обліку поховань українських воїнів та до увічнення їхніх подвигів повернулись лише після 1920 року – на західних українських землях та в еміграції.

Так, у 1920 році, стараннями генерала Марка Безручка та групи українських старшин у Варшаві було засновано Українське військово-історичне товариство, що розпочало збір матеріалів з історії Визвольних змагань. Міністерство сповідань та особисто Іван Огієнко розробили проєкт “Синодика Славних Лицарів Українських” – спеціальних пам’яток для

українських православних парафій на Західній Україні та в еміграції, в яких були записані короткі відомості про полеглих козаків та старшин Армії УНР.

Протягом 1920-х років на сторінках українських видань регулярно з'являлися публікації на тему збереження українських військових цвинтарів та окремих могил, в яких, зокрема, наголошувалося про необхідність встановлення більш довговічних надгробних пам'ятників на могилах героїв, а також меморіальних табличок на надгробних хрестах. У 1921 році львівська друкарня "Діло" видала брошуру сотника Армії УНР Михайла Обідного "В обороні могил полеглих лицарів". Брошура стала першою серйозною працею на тему увічнення пам'яті полеглих українських героїв. Михайло Обідний вперше запропонував запровадити єдиний день вшанування полеглих захисників України – 22 травня ("на Святого Миколая"). Ця пропозиція прозвучала ще задовго до появи Свята Героїв. Цей день він запропонував назвати "Днем полеглих".

У березні 1927 року у Львові виникає Українське товариство охорони воєнних могил, яке діяло протягом міжвоєнного періоду (1927-1939 рр.) на території всієї Галичини та навіть за її межами.

Діяльність Українського військово-історичного товариства, Товариства охорони воєнних могил, праця сотника Армії УНР Михайла Обідного є не лише прикладом для роботи сучасних державних інституцій, – їх доробок став фундаментом для формування державної політики у сфері увічнення пам'яті та героїзації загиблих захисників України.

Народжене Крутами молоде покоління патріотів продовжило славу борців за Українську незалежну державу, своєю відданістю Батьківщині та сміливістю доказало, що народились нові герої, вірні сини України, які не змирились із своїм рабським становищем, що козацька кров пульсує в їхніх жилах, що Шевченкове "борітеся – поборете!" і Франкове "лиш борися – не корися, краще впадь, але не зрадь" ще із шкільної лави глибоко запали в їх душі, стали девізом всього їхнього життя, гартували їхню волю до боротьби. Тож коли настав час – влилися в ряди борців УПА, "щоб не було запізно". Вони добровільно і свідомо стали до цієї боротьби не ради слави, а ради обов'язку перед своєю Батьківщиною.

У роки Другої світової війни вояки Української повстанської армії брали до рук зброю, аби захистити українців від обох тоталітарних режимів – нацистського та комуністичного. Головною метою їх боротьби було відновлення української державності.

За звичаєм, що існував ще за давніх часів, загиблих воїнів-героїв, які загинули на полях битв ховали в курганах та братських могилах віддаючи їм шану та повагу за саможертвність. Цей звичай зберігся не тільки на Західних

землях нашої держави, а і по всій Україні, що яскраво та масово відображається як пам'ять про вояків Української Повстанської Армії, що загинули в боях з комуністичним та нацистським режимом. Тому в кожному населеному пункті західної та центральної України є кургани та могили захоронень вояків УПА, що засвідчують жертвність українців у боротьбі з тоталітарними режимами за волю та незалежність України, яких пам'ятають та вшановують під час пам'ятних дат, державних та релігійних свят.

Саме тоді, несподіваним і трагічним чином виявилось, що, незважаючи на швидку, навіть прискорену зміну цінностей, ідеалів, пріоритетів, життєвих колізій і перспектив, в українському суспільстві, суспільній думці весь час перебували у певному русі, до певного часу приховані, могутні тенденції морального, патріотичного, громадянського характеру, які у скрутну годину вибухнули і продовжують проявлятися як героїчне, породжуючи нових і нових героїв.

Протягом вже понад 100 років синьо-жовтий український прапор є не просто символом нашого народу. Саме під ним у 1917–1921 роках пройшла Українська революція. Синьо-жовтий прапор був символом боротьби та нескореності для багатьох поколінь українців, і саме таким символом він став і для українських бійців під час збройної агресії РФ. Він завжди майорить над блокпостами, технікою та човнами українських Збройних Сил та інших військових формувань. Неодноразово легендарні кіборги Донецького аеропорту вивішували синьо-жовтий стяг на будівлі терміналу та вежі, при цьому ризикуючи власним життям. Це той символ, який об'єднує українців.

Герой – це видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді. Наші герої, народжені вибухом самосвідомості, самоідентифікації, обуренням і нетерпимістю до поведінки і дій власних можновладців, а найбільше – неприпустимими, підступними діями ворожої держави, яка розпочала проти нас несправедну, загарбницьку, брехливу війну.

Від 2014 року уособленням захисників України стали Герої Небесної Сотні, вірні присязі військові з анексованого Кримського півострова, герої кіборги, учасники Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на сході України, герої медики, герої волонтери, герої, що сидять нині у російських казематах. Цей список можна продовжувати і далі.

Історія оборони Донецького аеропорту внесла у військову історію України велику кількість фактів героїчних вчинків наших військових. Однак першим, хто був відзначений відзнакою “Народний Герой” та удостоєний високого звання “Герой України” (посмертно), став кулеметник 90-го окремого десантного штурмового батальйону “Житомир”

81-ї десантно-штурмової бригади киянин Ігор Брановицький.

Герой України І.Брановицький (псевдо “Натрій”) був у складі останньої ротації десантників, які зайшли в Донецький аеропорт. На той час бойовики змогли зайняти практично всі позиції і настирливо штурмували захисників. Після підриву будівлі терміналу, наші воїни хто залишився в живих потрапили в полон до рук найбільш жорстокого та кровавого польового командира терористів – росіянина Павлова за прізвиськом “Моторола”.

Полонених били й катували протягом 6-7 годин підряд. Найбільше дісталось Ігорю, який зізнався, що він – кулеметник (хоча останні дні в терміналі займався пораненими): його побили до такого стану, що він не міг піднятися. Бойовики “Мотороли” в останніх боях понесли найбільші втрати від вогню кулеметника, тому всю свою злість вимістили саме на Брановицькому. В якийсь момент хтось із бойовиків таки викликав йому лікаря, але “Моторола” вирішив, що медична допомога бранцю вже не потрібна і застрелив його двома пострілами в скроню. Це не єдине вбивство полонених військових, скоєне бойовиками під час війни, але воно, стало тією останньою краплею, яка запустила ефект доміно: після його оприлюднення стала з’являтися інформація й про інші катування й розстріли українських патріотів – героїв.

Наші воїни навіть у безнадійних умовах робили все, аби до кінця виконати військовий обов’язок. Так, перебуваючи в епіцентрі подій під Іловайськом, після вторгнення російських військ, начальник бронетанкового управління оперативного командування “Південь” Герой України полковник Євген Сидоренко зайняв місце в захопленому російському танку Т72Б3 та, проявляючи небачену мужність, упродовж цілої доби вів нерівний бій з окупантами, знищивши декілька ворожих броньованих машин. Перебуваючи в авангарді, Євген Сидоренко пробив шлях на вихід для колони українських військ з оточення. Після знищення ворогом машини полковника, він з пораненими членами екіпажу та зброєю в руках зумів вийти з ворожого оточення.

Приголомшливі героїзм та самопожертва українських воїнів, які зупинили російський наступ не повинні залишитися забутими і не мають повторитися знову.

Героїчну сторінку у боротьбі з російським окупантом на сході України, було вписано екіпажем танка, яким командував командир танкової роти танкового батальйону 93-ї окремої механізованої бригади оперативного командування “Південь” капітан Олександр Лавренко, 21 липня 2014 року він вів бій за населений пункт Піски в передмісті Донецька. Крім командира, до екіпажу входили військовослужбовці за призовом по мобілізації – навідник 1-

го танкового взводу 1-ї танкової роти танкового батальйону молодший сержант Олександр Вохромєєв та механік-водій 3-го танкового взводу солдат Андрій Кулягін.

Після отримання бойового наказу екіпаж танка капітана Лавренка в голові колони вийшов на блокпост терористів та потрапив у засідку. Зав'язався бій. На блокпосту перебували два танки і кулеметні розрахунки, за блокпостом – мінометна батарея та снайперські позиції бойовиків.

Противник вів прицільний вогонь з танків та мінометів. Прямим пострілом із танка капітана Лавренка було вражено один із танків противника, потім знешкоджено інший. Наступними влучними пострілами знищено кулеметні розрахунки та два автобуси терористів. Екіпаж артилерійсько-кулеметним вогнем знищив близько ста чоловік піхоти, які прибули на допомогу з міста Донецька ще на трьох автобусах.

Захопивши блокпост противника, бойовий екіпаж вогнем танкової гармати і кулемета прикривав дії механізованого підрозділу та евакуаційної групи. Під час бою, отримавши інформацію про початок контратаки терористів, капітан Олександр Лавренко першим висунув свою бойову машину на ймовірний рубіж атаки та знищив дві мінометні обслуги терористів. Ухиляючись від вогню противника, бойова машина натрапила на потужний фугас, внаслідок його вибуху члени екіпажу танка, солдати Вохромєєв та Кулягін, загинули.

Будучи важкопораненим, командир не здався ворогу та не допустив захоплення бойової машини противником. Щоб не потрапити в полон вже в останній момент життя, підірвав гранату та знищив ще кількох сепаратистів. Своім вчинком Лавренко і його екіпаж врятували життя близько 40 осіб.

Загиблих членів екіпажу відзначили орденом “За мужність” III ступеня. Звання Герой України (посмертно) капітану Олександру Лавренку було присвоєно у вересні 2016 року, в День танкіста, а 14 жовтня в Києві, вдові загиблого танкіста Олександра Лавренка – Світлані, яка приїхала до столиці разом з дочкою, Президент України вручив орден “Золота зірка”.

З початку проведення Антитерористичної операції (АТО) та операції Об'єднаних сил (ООС) нагороджено державними нагородами України понад 200 тис. військовослужбовців та працівників ЗС України (з них понад 2 тис. – посмертно). Високого звання Герой України удостоєно 56 військовослужбовців Збройних Сил (з них 37 – посмертно).

За весь час проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил статус учасника бойових дій отримали більш як 400 тис. осіб.

Загибель, або поранення українських військовослужбовців та добровольців викликають у нас біль і справедливу ненависть до окупанта.

Пам'ять... Важлива... Завжди... Війна загострює почуття... З 2014 року особливо. Нового змісту набули слова “Слава Україні – Героям Слава”. Це шана найкращим, які віддали життя заради своєї Батьківщини. Загиблі Герої – наша гордість і пам'ять про них має бути завжди. Це засвідчує їх справжній патріотичний подвиг.

14 жовтня 2018 року на території Міністерства оборони України було відкрито Меморіальний комплекс “Зала пам'яті” із Дзвоном пам'яті, Книгою пам'яті та Залою пам'яті. Тут щоранку відбуваються церемонії вшанування пам'яті загиблих військовослужбовців Збройних Сил України, а з серпня 2019 року – також і інших силових структур. Найдовше Дзвін Пам'яті б'є у день Іловайської трагедії 29 серпня – 223 рази. Один удар за кожним полеглим.

Ще одним знаковим місцем вшанування пам'яті полеглих захисників України, яке відвідують як пересічні українці, так і високопоставлені іноземні гості та делегації, стала Стіна пам'яті полеглих за Україну – мур Свято-Михайлівського монастиря Православної Церкви України в Києві, яку було створено на волонтерських засадах. Віддаючи данину пам'яті полеглим ми повинні усвідомлювати – війна з ненависним ворогом триває.

В українському суспільстві присутня традиція покладання квітів або вінків до могил полеглих героїв при відвідуванні кладовища з нагоди пам'ятних дат. Також останнім часом люди ставлять на могилах лампадки, все це є проявом пам'яті, любові та жалю за загиблими героями.

На підтримку ініціатив громадськості та з метою гідного вшанування пам'яті військовослужбовців і учасників добровольчих формувань, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, увічнення їх героїзму, зміцнення патріотичного духу у суспільстві було підписано Указ Президента України від 23.08.2019 року № 621 “Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України”, де офіційно зазначається: “Установити в Україні День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, який відзначати щорічно 29 серпня.”

Відзначення Дня пам'яті захисників України саме 29 серпня обрано не випадково, бо саме в цей день у 2014 році, в ході збройної агресії РФ та її відсічі під Іловайськом, проявився масовий героїзм добровольців і військових, та загинула найбільша кількість українських воїнів. Ті трагічні події збройного протистояння розгорталися на сході України, саме на полях соняхів, які вже поспіли. І саме під цими соняхами сотні захисників України в боротьбі з ворогом поклали своє життя на вівтар свободи та незалежності нашої країни. Саме тому у цей день українці одягають на свій одяг імпровізований знак

соняха – символ пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, і тим самим демонструючи загиблим свою шану та повагу.

У цей день по всій Україні проводиться Всеукраїнська акція “Сонях пам'яті” та інші заходи вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Цим заходом передбачається щороку, 29 серпня, на могилах захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України встановлення Державного прапора, до заходів з вшанування пам'яті загиблих героїв залучаються представники органів державної влади та місцевого самоврядування, ветеранських та молодіжних громадських організацій, ветерани та військовослужбовці, а також активні громадські діячі.

Майже у всіх куточках України, зараз можна зустріти пам'ятник чи меморіальну дошку, які відкриті в знак пам'яті загиблим захисникам нашої держави під час війни на сході України.

Разом з тим, на території України вже налічується більше 4000 поховань учасників Антитерористичної операції та операції Об'єднаних Сил, майже у кожному обласному центрі та місті обласного підпорядкування створено сектори військових поховань. Тому необхідно проводити заходи щодо упорядкування пам'ятників, пам'ятних знаків, секторів військових поховань, місць поховань захисників України із залученням представників ветеранських та молодіжних громадських організацій, а також активних громадян. Проведення таких заходів у свою чергу сприятиме формуванню шанобливого ставлення до пам'ятних знаків та місць поховання захисників України, та усвідомленню українським суспільством ціни незалежності.

Однією із традиційних та водночас емоційних форм вшанування пам'яті полеглих за Україну є **хвилина мовчання**. Загальнонаціональна хвилина мовчання шляхом зупинення на цей час роботи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, руху громадського та приватного транспорту, з подаванням відповідних звукових сигналів є об'єднуючим чинником всього українського народу у скорботі та глибокій повазі до полеглих захисників України. Тому у цей час, де б ви не були – на центральних площах чи на кладовищах, під час роботи чи подорожі – рекомендується за можливості припинити будь-які роботи, зупинити транспортні засоби на узбіччі дотримуючись правил дорожнього руху, здійснювати режим мовчання в ефірі теле- та радіоканалів, під час стріму на онлайн- платформах, щоб віддати дань тим, хто загинув за

Україну, та висловити підтримку їхнім сім'ям, рідним та близьким, побратимам по зброї.

Отже, героїзм та жертвність українських воїнів та добровольців зруйнували міф про непереможність російської армії. Звитяга українського вояцтва під час збройної агресії РФ дала країні нових героїв – чоловіків та жінок української армії та силових структур, що воюють на сході нашої держави.

Віра у краще майбутнє України і нестримне бажання бути схожими на тих, хто зараз захищає суверенітет, свободу і цілісність нашої держави, допоможуть кожному українцю та молодому поколінню відчутти гордість за наших захисників Вітчизни. На прикладах героїчних вчинків воїнів АТО (ООС) навчитися шанобливому ставленню до Батьківщини та її оборонців, а також зрозуміти, що Україна у нас єдина, неподільна і миролюбна держава.

Тема 17. Генерал-дисидент Петро Григоренко – яскрава постать у боротьбі з радянським тоталітарним режимом

У жовтні 2021 року відзначатиметься 114-річниця від дня народження генерала Петра Григоровича Григоренка – бойового офіцера, одного з лідерів громадського опору радянській тоталітарній машині у 60-70 роках ХХ століття.

Життєвий шлях цієї людини має два діаметрально протилежні періоди. Перший – свята віра у комуністичну ідеологію, служіння їй. У цей період Петро Григоренко служив у армії, захищав свою країну від нападників, став радянським генералом, викладав у військовій академії. Однак у другий період свого життя у результаті напружених роздумів і спостережень за реаліями радянської дійсності він переосмислив все бачене та став запеклим опозиціонером комуністичного режиму, свідомо втративши набуте: військове звання, пільги, почесні.

Петро Григорович Григоренко народився 16 жовтня 1907 року у селянській родині в українському селі Борисівка Бердянського повіту Таврійської губернії (зараз Приморський район Запорізької області). Він був нащадком запорізьких козаків, але так склалося, що більша частина його життя минула за межами України. Григоренко, як і частина українців, ще в юності спокусився гаслами комунізму. Одним із перших у рідному селі вступив до комсомолу, а згодом – до партії більшовиків. Працював на підприємствах Донбасу, у трудовій школі та дитячому містечку для неповнолітніх правопорушників. У 1929-1931 роках навчався у Харківському

технологічному інституті, а згодом перевівся до Московської військово-інженерної академії, яку закінчив з відзнакою у 1934 році.

Був направлений в Академію Генерального штабу і там навчався блискуче. Далі – служба на Далекому Сході (1939-1943 роки), участь в боях з японцями на річці Халхін-Гол. А 1943 року знов опинився на Україні, воював за вигнання гітлерівських окупантів із загарбаних земель.

Після війни проходив службу у Військовій академії імені Фрунзе у Москві. У 1949 році Григоренко стає кандидатом військових наук і розпочинає роботу над докторською дисертацією. Де б не служив, де б не працював Петро Григорович – скрізь виявляв пречудові здібності, справжній талант науковця й організатора. Не дивно відтак, що був призначений керівником першого в СРСР факультету військової кібернетики. Від 1956 року Петро Григоренко – генерал-майор.

За зразкове виконання поставлених завдань та проявлені при цьому мужність і героїзм у період війни та подальшій службі Петра Григоровича Григоренка було нагороджено 5 орденами та 6 медалями. Серед них: орден Леніна, 2 ордени Червоного Прапора, орден Вітчизняної війни I ступеня, орден Червоної Зірки, медаль “За бойові заслуги”.

І чого йому ще бракувало, що завадило продовжити кар’єру? Совість. Сумління офіцерське й людське. Успадковані від предків чесність і порядність.

Григоренко виявився не дуже “стандартним” радянським генералом – щиро повірив у проголошену ХХ з’їздом КПРС “десталінізацію”. На районній партконференції у Москві у вересні 1961 року він закликав не допустити нового культу особи і зробити вибори партійних керівників справді демократичними. Однак просто-таки у залі проведення конференції його позбавили мандата, невдовзі він одержав сувору партійну догану, а через 4 місяці був переведений з Москви до міста Уссурійська на Далекому Сході.

Починається інший, кардинально новий період його життя, повний боротьби та страждань. Згодом він писав у своїх спогадах: “У моїй душі царював розлад. Мені важко було мовчки терпіти лицемірство правителів та одночасно я розумів, що виступ буде коштувати мені способу життя, який цілком мене влаштовував”.

Влітку 1963 року, проаналізувавши ідейно-теоретичну роботу в компартії, він зміцнюється “у думці, що з керівництвом КПРС треба вступати в боротьбу, а не намагатись умилювати його вірнопідданськими проханнями”. Продовжуючи вірити у ідеали комунізму, Григоренко створює “Союз боротьби за відродження ленінізму”. Однак був викритий так званими “компетентними органами” і 2 лютого 1964 року його затримали у

Хабаровську та на літаку доставили до Москви. Згодом виключили з партії, позбавили генеральського звання, бойових нагород і пенсії, а на довершення до всього визнали неосудним та ув'язнили до спеціальної психіатричної лікарні.

Лише після відставки Микити Хрущова з посад першого секретаря ЦК КПРС і Голови Ради міністрів СРСР Григоренка у квітні 1965 року виписали із лікарні як такого, що одужав. Щоб якось прожити, він працював ким доведеться – сторожем, екскурсоводом, вантажником у магазинах, майстром у будівельному управлінні.

У цей час Петро Григорович встановлює зв'язки з російськими дисидентами та українською опозицією та остаточно переходить до протистояння всій системі влади. Він починає захищати право кримських татар, яких депортували з Криму у 1944 році, щодо їх повернення на батьківщину. Так генерал став дисидентом і одним із засновників правозахисного руху.

Як науковець Петро Григорович зайнявся розвінчуванням радянських міфів. У 1967 році написав історико-публіцистичну працю “Приховування історичної правди – злочин перед народом!”. Він був першим, який вказав на те, що колосальні поразки СРСР у перший період радянсько-німецької війни були обумовлені не лише тотальним винищенням перед війною військових кадрів, а й головним чином тому, що СРСР готувався до наступальної війни, нехтуючи обороною. Прочитавши цю роботу можна розвінчати ряд сучасних російських міфів про німецько-радянську війну та винуватців поразок у її перший період.

Під час “празької весни” Петро Григоренко підтримав демократичні перетворення у Чехословаччині. Він був одним із авторів відкритого листа “До членів Комуністичної партії Чехословаччини, до всього чехословацького народу”, у якому віталися зміни, що відбувалися в цій країні.

Довідково:

“Празька весна” – період політичної лібералізації та суспільно-політичних реформ у Чехословаччині у січні-серпні 1968 року, спрямованих на побудову “соціалізму з людським обличчям”. Закінчився введенням в країну 21 серпня 1968 року радянських військ і військ країн-членів Організації Варшавського Договору.

Передбачаючи можливі дії СРСР щодо керівництва Чехословаччини, Петро Григоренко написав листа першому секретарю Центрального Комітету Комуністичної партії Чехословаччини Олександрю Дубчеку з порадами щодо можливої оборони країни у випадку радянської інтервенції і передав його в чехословацьке посольство в Москві. Як і передбачав Петро Григорович, до

цієї країни було введено контингент радянських військ та їх союзників. У зв'язку з цим він виступив проти окупації Чехословаччини і закликав громадян СРСР домагатися виведення військ із цієї держави.

На початку 1969 року над Григоренком згущувалися хмари. В інформації голови КДБ СРСР Юрія Андропова до ЦК КПРС від 7 квітня 1969 року пропонувалося притягнути Петра Григоровича до кримінальної відповідальності – за численні прояви антирадянської діяльності. Серед таких називали “активну участь у підготованні та розповсюдженні підбурливих матеріалів щодо так званого кримськотатарського питання”. 7 травня 1970 року Григоренка заарештували та на підставі ухвали суду 26 травня 1970 року помістили в психіатричну лікарню спеціального типу у м. Черняхівську Калінінградської області.

Лише під тиском широкої кампанії протестів у всьому світі у 1974 році Петра Григоренка нарешті звільнили. Загалом він провів у спеціальних психлікарнях понад 5 років. Здоров'я його було сильно підірване, але він був сповнений енергії.

У травні 1976 року Григоренко став співзасновником Московської Гельсінкської групи за дотримання прав людини. Коли ж у листопаді того ж року в Києві була створена Українська Гельсінкська група, він став її представником у Москві, забезпечуючи зв'язок українських правозахисників із Заходом (як відомо, у Києві тоді не було ані західних дипломатичних представництв, ані закордонних кореспондентів).

Петро Григоренко, як ніхто інший, підняв питання про національне пригноблення в СРСР. Він виступав на захист євреїв, месхів, вірмен, німців Поволжя, чеченців та багатьох інших. Безкомпромісна боротьба за право корінних мешканців Криму жити на рідній землі зробили його не тільки героєм волелюбного кримськотатарського народу, але й символом боротьби за справжню рівноправність народів.

В очах КДБ СРСР колишній переконаний інтернаціоналіст Григоренко став буржуазним націоналістом, який підривав основи “національного рівноправ'я в СРСР”. Тому у січні 1976 року з ним провели попереджувально-профілактичну бесіду. Однак, як повідомляли агенти КДБ, “після звільнення з лікарні Григоренко відновив зв'язки з академіком Сахаровим та іншими учасниками антигромадської діяльності. Спільно з ними брав участь у провокаційних збіговиськах, підготованні та передаванні за кордон наклепницької інформації про нібито порушення прав людини в Радянському Союзі, зокрема й у так званому “кримськотатарському питанні”.

Великою мірою завдяки особисто Григоренку український правозахисний рух вийшов на міжнародну арену.

У 1977 році у Петра Григоровича загострилися хвороби, отримані на фронті та у спеціальних психлікарнях. Він потребував невідкладної хірургічної операції, але, мабуть, не наважився робити її у радянській лікарні. Йому разом із дружиною та сином дозволили виїхати до США для лікування. Перші тижні свого перебування в Америці Григоренко мешкав у квартирі, яку для нього винайняли кримські татари. Це говорить про повагу до цієї людини, яка ціною власного життя і здоров'я намагалася захищати цей народ. Невдовзі після прибуття до США Григоренко був позбавлений радянського громадянства, але американський уряд надав йому політичний притулок.

За кордоном він активно долучився до громадського життя. Читав в університетах лекції з прав людини, брав участь у різних міжнародних форумах. Яскравим свідченням авторитету цієї людини навіть серед керівників держав свідчать його зустрічі з головами урядів, зокрема президентами США Джиммі Картером і Рональдом Рейганом, прем'єр-міністром Великої Британії Маргарет Тетчер і багатьма іншими. Його статті публікувалися у провідних засобах масової інформації демократичних країн. Однак туга за Батьківщиною не відпускала його.

У 70-80 роках ХХ століття Петро Григоренко був найпопулярнішим у світі українцем. Він представляв Україну з найкращого боку, бо сам був людиною найвищих моральних чеснот і самовідданого громадянського служіння. Його безстрашність і почуття гідності запалювали інших людей.

Генерал разом зі своїми земляками в діаспорі закладав фундамент відродження незалежної та демократичної України. Опинившись у вигнанні, він створив і очолив Закордонне представництво Української Гельсінкської групи, яке фактично стало неофіційним посольством незалежної України ще задовго до її появи на політичній мапі світу.

Петро Григоренко – автор 84 наукових праць (з них – 8 фундаментальних) із військової історії, військово-технічних та правозахисних питань, кібернетики. Його мемуари “У підпіллі можна зустріти лише щурів” (1981 рік) перекладені багатьма мовами.

Помер він у США в лютому 1987 року, залишаючись відданим своїм ідеалам і переконаним у неодмінному торжестві добра та справедливості. Усе його життя – це жертвна праця, приклад боротьби за волю свого та інших народів. Навіть своєю смертю Петру Григоровичу Григоренку вдалося об'єднати людей з різними поглядами. На похороні були українці та росіяни, вірмени і євреї, кримські татари й корінні американці, християни різних конфесій, іудеї та мусульмани. Похований генерал Григоренко Петро Григорович на українському цвинтарі св. Андрія в Баунд-Бруку під Нью-Йорком.

З 1990 року книги і статті Петра Григоренка друкуються на Батьківщині. У листопаді 1991-го року медична комісія, створена з ініціативи Головної військової прокуратури СРСР, провела посмертну психіатричну експертизу і визнала Григоренка здоровим. Указом президента Російської Федерації Бориса Єльцина він посмертно був відновлений у званні генерал-майора.

У 1997 році нагороджений (посмертно) відзнакою Президента України – орденом “За мужність” I ступеня. Його ім’ям названий проспект у Києві і декілька вулиць у АР Крим. За ініціативи Меджлісу кримськотатарського народу та за сприяння Народного Руху України генералу Григоренку у 1999 році в Сімферополі було урочисто відкрито пам’ятник.

Григоренко Петро Григорович пройшов духовну еволюцію в дуже складних умовах: від сталініста, більшовика – до прихильника демократії, прав особистості, прав нації, права України на незалежність.

Усе життя його – боротьба за волю народів, усе життя – жертвна праця. Сказано: служити народові – це значить служити Богові. Він сам узяв на себе тягар – гідно проніс його до кінця, не схибив, не збочив, не зрадив!

Тема 18. Переможна битва русько-литовського війська на Синіх Водах (до 660-річчя битви)

З набуттям незалежності в суспільстві збільшилася зацікавленість до історії України, а особливо до маловідомих її сторінок. Серед славних сторінок воєнної історії українського народу, мало відомих широкому загалу, особливе місце посідає битва на Синіх Водах 1362 року. Тоді вперше були розгромлені ординські війська, з-під влади татар звільнилися великі території.

Хоча точна дата і місце проведення Синьоводської битви невідомі, але як вважає більшість істориків, вона відбулася вірогідно між 24 вересня – 25 грудня 1362 року на річці Сині Води між литовсько-руським військом Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича (1345-1377) та золотоординськими татарськими військами, які очолювали три татарські князі – Бек-Ходжі, Кутлу-Бугою і Дмитрієм (християнин, правитель князівства Феодоро), що керували Подільською землею. Військо князя Ольгерда, який особисто брав участь у битві, складалося не тільки з його лицарів, а й із загонів боярства Київщини та Чернігівщини, відділів Любарта з Волині та князів Коріатовичів з Поділля.

Збереглися тільки декілька літописних звісток про битву. Уперше вона згадується в літописній оповіді “Про Поділля”, датованій початком 1430-х років, автор якої залишився невідомим. Рогозький літопис, складений в

остаточній редакції восени 1396 року, повідомляє про битву на Синій воді. Про ті ж події, але дещо в скороченому вигляді повідомляється в Никонівському літописному зводі кінця 1520-х років. І, нарешті, Густинський літопис повідомляє вже більш докладно про те, що літа 6870 (за сучасним літочисленням 1362 року) князь Ольгерд переміг трьох царьків татарських з їх ордами - Котлубаха, Качзея, Дмитра, і визволив від їх влади Поділля, а потім посадив на князівство у Києві свого сина Володимира.

Згідно хроніки Биховця (один із списків так званого Литовського літопису XVI ст., який близько 1840 року був власністю О. Биховця), битва відбулася в 1351 р., “коли князь Ольгерд, зібравши свої сили литовські, пішов і побив татар на Синіх Водах – трьох братів – Хачибєя, Кутлубугу і Дмитрія – трьох правителів Кримської, Перекопської і Ямбалуцької орд, від яких на Поділлі були призначені отамани, котрі відали всіма прибутками”.

Володимир Антонович у “Нарисі історії Великого князівства Литовського до середини XV ст.” зазначив, що “1362 р. Ольгерд здобув рішучу перемогу над трьома татарськими князями: Кутлубугою, Хаджибеем і Дмитром на берегах ріки Сині Води. Залишки розбитої ним Орди відійшли частково в Крим, а частково на Добруджу – і Поділля перейшло під владу Литовців”. Антоновича підтримали Михайло Ясинський у праці “Статутні земські грамоти Литовсько-Руської держави” і Федір Леонтович у праці “Нариси з історії литовсько-руського права. Утворення Литовської держави”. Іншу думку щодо дати Синьоводської битви мав Матвій Любавський, котрий у розвідках “Обласний поділ і місцеве управління Литовсько-Руської держави до часу видання першого Литовського статуту” і “Нариси історії Литовсько-Руської держави до Люблінської унії включно” указав, що великий князь Ольгерд побив на Синій Воді татарських ханів 1363 р. Михайло Грушевський теж вважав, що битва відбулася 1363 року, про що він писав у четвертому томі “Історії України- Руси”.

У першій половині XIV ст. внаслідок гострих внутрішніх суперечностей Королівство Русь, єдиний на той час відносно незалежний спадкоємець земель Русі, почав поступово занепадати. Цим негайно скористалися сусідні держави, під ударами яких перше українське королівство (Данило Галицький був коронований у 1253 році) припинило своє існування, а галицькі і волинські землі внаслідок безвладдя, що утворилося після загибелі останнього правителя держави Юрія II, стали легкою здобиччю сусідніх Литви, Польщі, Угорщини та Молдавії. У той же час Київ, який залишався важливим державно-політичним осередком на території Русі, з XII ст. став об’єктом постійної боротьби і чвар між князями, що, у свою чергу, поряд із ослабленням Києва внаслідок розорення земель після взяття його у 1240 році монголо-

татарськими ордами, сприяло здійсненню литовської експансії українських земель.

Чисельність військ в ординському війську, за приблизними оціночними даними, нараховувало близько 25 тисяч воїнів, стільки ж було в складі війська князя Ольгерда. Сильною стороною армії Великого князівства Литовського була наявність постійного кінного війська, служба в якому була обов'язковою для кожного феодала-землевласника. Тому ординці не змогли скористатися своєю перевагою – численною кіннотою, оскільки литовці мали як легку, так і важкоозброєну, на кшталт лицарської, кінноту.

Стратегічно для нанесення удару великий князь литовський Ольгерд обрав надзвичайно вигідний момент – Золота Орда значно була послаблена феодалними усобицями. Тільки за один 1361 рік на золотоординському престолі змінилося п'ять ханів. У результаті Золота Орда розкололася на два табори. У той же час орда кримського хана Мамаю, який виступив проти претендентів на ханський престол у Сараї, чий володіння лежали між Дніпром і Доном, вирушила з Криму. Таким чином, у боротьбі із золотою Ордою литовський князь, українські бояри й кримський хан стали союзниками. З допомогою місцевої знаті русько-литовські війська швидко визволили територію колишнього Чернігово-Сіверського князівства з містами Чернігів, Новгород-Сіверський, Путивль, Курськ. За однією з історичних версій, на зворотньому шляху були звільнені землі Переяславщини. У цей час на Правобережжя увійшли війська трьох татарських ханів: Кутлубуги-хана, Хаджибея-хана й Дмитра-хана, які підтримували Польщу в її протистоянні з Литвою.

На сьогодні існують дві версії місця проведення Синьоводської битви. За однією з них вона відбулася на річці Синюха, лівій притоці Південного Бугу, поблизу замку Сині Води (тепер смт. Торговиця Ново-Архангельського району Кіровоградської обл.), за іншою битва відбулася на Поділлі на р. Снивода (Сниводь), що плине значно далі на північ, на прикордонні Волині, Київщини і Поділля в урочищі Лозна – Воронівці – Уланів поблизу сучасного м. Хмільник на Вінниччині, де залишилися старовинні могили-поховання, які мають назви “Руська”, “Литовська” і “Татарська”. Загалом визначення точного місця битви, або хоча б району її проведення – це питання часу. Головне, що ця битва відбулася й мала в подальшому величезне геополітичне та історичне значення, визначивши подальший напрямок розвитку тогочасного суспільства.

Досить докладно описує Синьоводську битву Мацей Стрийковський у своїй хроніці: “Ольгерд, уклавши на два роки угоду про мир з пруськими і ліфляндськими хрестоносцями, виправився у похід в Дикі Поля проти татар. З ним вирушили також чотири його племінники, сини новгородського князя

Коріата, княжичі Олександр, Костянтин, Юрій та Федір. І коли вони, минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води, то побачили в полі велику татарську орду з трьома царками, поділену на три загони. Один загін вів султан Кутлубах, другий очолював Качибей-Керей, а третім командував султан Дімейтер. Ольгерд, побачивши, що татари готові до бою, вишикував своїх у шість вигнутих загонів, по-різному їх з боків та на чоло розсадивши, так щоб татари, як задумали, не могли їх оточити у звичайних сутичках та заподіяти шкоди стрілами. Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом з луків, сточили кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А Литва з русинами враз з шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини..., а інші, особливо новгородці з Коріатовичами, з самострілів з стрілами наскочили з боків й довгими списами скидали їх із сідел, наче вітер снопи в бурю. Не змігши довше витримати лобового натиску литви, татари почали мішатися та перелякані тікати в розлогі поля. На побоїщі залишилися вбиті три їхні царьки: Кутлубах, Качибей (від імені якого назване Качибейським солоне озеро в Диких Полях по дорозі як йти до Очакова) і султан Дімейтер, та разом з ними дуже багато мурз й уланів. Також скрізь по полях і в ріках лежало повно татарських трупів”.

Виходячи з даного опису, стає зрозумілим, що наступ першими розпочали ординці, прагнучи розсікти центр війська Ольгерда. Проте їх спроба виявилася невдалою, оскільки військо розступалося й пропустило кінноту, обстрілюючи її з боків, ведучи перехресний вогонь з флангів та змусили ординців зупинитися. Татари, зазнавши значних втрат від стріл з луків та арбалетів полків під командуванням братів Коріатовичів, прийняли фронтальний бій, в результаті якого кіннота литовського князя взяла верх над татарською кіннотою, захисне озброєння якої поступалося міцності обладунків литовсько-руських вершників. Правильно обравши момент, Ольгерд спрямував литовсько-руські полки в наступ з метою оточити військо ханів і знищити його. Ординці не витримали натиску з фронту й флангового вогню і почали відступати. Битва завершилася переслідуванням військами Ольгерда залишків орди.

Отже, литовський князь застосував досить нову тактику для боротьби з кіннотою татар і їм не вдалося завдати відчутних втрат війську Ольгерда стрілами, а також здійснити маневр охоплення. У підсумку війська князя Ольгерда ще тривалий час переслідували противника, який рятувався втечею, і остаточно розбили його.

Таким чином, під час Синьоводської битви спільними зусиллями литовців, українців (становили значну частину військ Ольгерда) та білорусів було завдано

нищівної поразки потужному ординському війську. Визволена спільними зусиллями Русь-Україна об'єдналася з Литвою в одній державі на досить рівних засадах. Самі литовці свою державу називали Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським, що найповніше відповідало національному й територіальному складу нової держави. У складі було відновлено адміністративно-територіальний устрій, типовий для його попередниці Русі. Події 1362 року сприяли визволенню населення Центральної України від обтяжливої регулярної данини і безпосереднього політичного контролю Ординської держави, територіальні володіння якої внаслідок подій 1362 року були відсунуті у північно-західному регіоні Причорномор'я до прибережної зони у пониззі Дністра і Південного Бугу, а на Дніпрі – до його порогів.

Загалом, перемога литовсько-руського війська в Синьоводській битві задовго до Куликовської битви 1380 року (якою вихваляються росіяни) підірвала могутність Золотої Орди й поклала початок звільненню східнослов'янських народів від ординського панування. Перемога сприяла поступовому приєднанню до складу Литовської держави Київщини, Переяславщини та Поділля й далі на південь земель Причорномор'я до нижньої течії Дністра і Південного Бугу, а на Дніпрі – до його порогів. Відбулося закріплення нових земель – Київської, Волинської, більшої частини Подільської та Чернігово-Сіверської під владою литовських князів. За межами союзницької держави опинилися тільки окремі регіони – Галичина в складі Польщі, Північна Буковина – Молдавського князівства, Закарпаття – Угорщини. Крим перетворився на окремий татарський улус, який щодалі більше віддалявся від Золотої Орди.

У політичному аспекті битва на Синіх Водах стала вище, ніж битва на Куликовому полі 1380 року. Ще ціле століття землі Московського князівства перебували під владою Золотої Орди. Литовці ж витіснили ординців за межі приєднаних земель безповоротно. У цілому, перемога Ольгерда була лише початком подальшого просування Великого князівства Литовського на південні землі й виходу до Причорномор'я. Битва на Синіх Водах стала по суті поворотною в історії України.

Тема 19. Постать Пилипа Орлика в українській історії (до 350-річчя від дня народження)

Крок за кроком відроджується історична пам'ять про визначного державного і культурного діяча козацької доби, довголітнього гетьмана України в еміграції, гідного наступника Богдана Хмельницького та Івана

Мазепи – Пилипа Орлика.

Варто відзначити той факт, що один із найбільших патріотів України свого часу не був за походженням етнічним українцем. Його дід мав чеське походження, батько вважав себе “політичним поляком”, а мати походила з литовсько-білоруської родини. Та й сам майбутній український гетьман народився й певний час проживав на білоруських землях Великого князівства Литовського.

Як опинилися представники відомої у Європі родини баронів Орликів у білоруській Касуті? Можна припустити, що родина Орликів переселилась до Касуті після того як територією Чехії пройшли жорстокі бої і справжні погроми у ході Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. Очевидно, що саме тоді один із пращурів П. Орлика змушений був покинути Моравію, що знаходилася в Чехії, й на запрошення однієї із місцевих шляхетських родин переїхати до Великого князівства Литовського. Можливо, що Орликів до Литви запросив вітебський воєвода М. Сапега.

Пилип Орлик народився 11 (22) жовтня 1672 року в селі Касута Ошмянського повіту Віленського воєводства Великого князівства Литовського (нині Віленський район, Мінська область, Білорусія) у шляхетній чесько-білорусько-литовській родині.

З огляду на майнові проблеми, на початку 90-х років XVII ст. мати П. Орлика Ірина Малаховська продала свої маєтності у Білорусі й переїхала із сином до Києва. Тут П. Орлик вступив до філософського класу Києво-Могилянської академії, яку закінчив у 1694 р. У стінах цього відомого на всю Європу навчального закладу майбутній гетьман виявив особливий хист до іноземних мов, богословських наук, історії, логіки, риторики й особливо поезики. Саме тоді він навчився досить гарно віршувати, що невдовзі стало йому в пригоді.

Уже в 1695 р. П. Орлик опублікував латиномовний панегірик “Алцід Російський тріумфальним лавром укоронований” на честь військових перемог гетьмана І. Мазепи. Ще в одному своєму поетичному творі під назвою “Гіпомен Сарматський” (“Сарматський лев”) П. Орлик романтизував перемоги цього українського полководця над Османською імперією і Кримським ханством. Також відомо, що до літературного доробку П. Орлика належали й інші поезії, зокрема, твір під назвою “Церква тріумфальної мудрості Божої” на честь київського митрополита Варлама Ясинського. Окрім того, серед його поезій були також вірші на пошану миргородського полковника Данила Апостола та шведського короля Карла XII Густава. Поетичні твори вихованця Києво-Могилянської академії по праву належать до кращих зразків епохи Високого Бароко й складають “золотий фонд” української літератури.

Знайомство із багатьма представниками тогочасної української еліти, а також одруження з донькою полтавського полковника Павла Герцика Ганною у 1698 році, сприяли тому, що П. Орлик стрімко просувався шаблями службової кар'єри. Він залишив працю писаря в консисторії Київської митрополії й перейшов на службу до Генеральної військової канцелярії, яка знаходилася в м. Батурині. У Генеральній військовій канцелярії П. Орлик спочатку зайняв посаду рядового канцеляриста, а невдовзі, завдяки власним здібностям, зокрема доброму володінню п'ятьма іноземними мовами, став старшим канцеляристом (реєнтом). А згодом – і керуючим справами Генеральної канцелярії Війська Запорозького.

Захоплення П. Орлика європейською літературою (відомо, що в його батуринському будинку знаходилась велика бібліотека) зблизило його з І. Мазепою. 1702 року гетьман стає хрещеним батьком другої дитини Пилипа і Ганни Орликів – Григорія. Природний поетичний талант, ерудиція, освіта високого європейського кшталту за короткий проміжок часу допомогли П. Орлику стати знаним політиком свого часу й зайняти місце “правої руки” гетьмана І. Мазепи. На початку 1708 року обійняв посаду генерального писаря.

Щоб зрозуміти ті великі повноваження, які були покладені на генерального писаря, спочатку слід пояснити, які функції у структурі козацької держави виконувала Генеральна військова канцелярія. По суті, вона була таким собі Кабінетом Міністрів, до повноважень якого належали цивільні та військові справи загальноукраїнського значення, а також проведення зовнішньої політики гетьманату.

Ця установа під керівництвом гетьмана та управлінням генерального писаря здійснювала управління козацькою державою, розсилаючи універсали та листи через полкові канцелярії. Саме у Генеральній військовій канцелярії формувалися посольства до інших країн та складалися листи до іноземних правителів. Центральне місце у канцелярії відводилося генеральному писарю, якого за кордоном досить часто називали канцлером чи секретарем. На нього покладалися обов'язки не лише голови канцелярії та довіреної особи гетьмана, але й “міністра закордонних справ”.

Свідченням того, що П. Орлик був “правою рукою” І. Мазепи, є факт посвячення його у найпотаємніші справи гетьмана. Зокрема, саме П. Орлик протягом 1706-1707 рр. шифрував таємні листи до княгині Анни Дольської, яка виступала посередником у стосунках українського уряду та польського короля С. Лещинського. Згідно з обов'язками генерального писаря, П. Орлик брав участь у всіх козацьких радах, де не лише занотовував хід подій, а й активно підтримував політику гетьмана. Саме П. Орлику восени 1708 року

гетьман І. Мазепа доручив скласти інструкцію латинською мовою для свого посланця до шведського короля Карла XII Густава з пропозицією переходу під його зверхність.

Після Полтавської катастрофи 1709 року П. Орлик разом з І. Мазепою та Карлом XII Густавом відступив до Бендерської фортеці, що належала Османській імперії (до м. Бендер також емігрувало близько 4 500 козаків). Через півроку по смерті Івана Мазепи (5 квітня 1710 року) на козацькій раді поблизу турецької фортеці Бендери у Молдавії, генерального писаря П. Орлика обрали гетьманом (в еміграції) Війська Запорозького “обох сторін” Дніпра.

10 травня 1710 року Карл XII Густав надав гетьману гарантійний документ, яким не лише підтверджував права і повноваження гетьмана та провідного стану держави – козацтва, але й гарантував незалежність України та непорушність її кордонів. Даним актом законодавчо закріплювалася незалежність козацької України від Московії, що, згідно із тогочасними політико-культурними уявленнями, забезпечувалося й гарантувалося монархом Шведського королівства.

Окремою сторінкою біографії П. Орлика є творення ним у 1710 році, задовго до світових конституцій нового часу, першого вітчизняного політико-правового акту конституційного характеру – “Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького”. Цей документ став тоді основним законом ранньомодерної Української держави та в окремих своїх положеннях на багато десятиліть випередив політичну і правову думку європейського й американського континентів. Цей акт конституційного характеру не лише підсумував державно-політичний та суспільний розвиток України від часів Б. Хмельницького, але й накреслив основні напрями існування козацької держави в майбутньому. Одним із головних постулатів політичної програми П. Орлика стало утворення “незалежної Української Речі Посполитої (республіки)”, кордони якої мали б охоплювати Лівобережну, Правобережну та Слобідську Україну, а також землі Війська Донського. У ній зазначався розподіл влади на три гілки (законодавчу, виконавчу, судову) та зобов’язання гетьмана боротися за життя козацтва та православної віри.

У 2021 році до м. Києва із Швеції, у тимчасове експонування до святкування 30-річчя незалежності України, привезли рукопис скороченої версії Конституції П. Орлика латиною. Серед істориків різних країн вона дістала такі назви: Конституція Пилипа Орлика, Бендерська конституція, Козацька конституція, Конституція України 1710 року. Звичайно, з одного боку цей акт можна оцінювати лише як договір між гетьманом та старшиною, на зразок угод, що укладалися між королем та шляхтою сусідньої Речі

Посполитої. З іншого боку, це був перший “писаний” узагальнюючий політико-правовий акт, який утверджував основні нормативні положення, за якими мало існувати українське суспільство в межах тогочасної Української держави – Війська Запорозького.

Документ не лише вітчизняної, але й світової політичної думки, складався зі вступу-преамбули, 16-ти статей та власне присяги новообраного гетьмана на вірність козацькій Україні та шведському королю. Відзначимо, що окрім П. Орлика у складанні цього документу брали участь кошовий отаман Запорозької Січі Кость Гордієнко та заслужені козацькі старшини – Федір Мирович, Дмитро Горленко, Іван Ломиковський, Андрій Войнаровський та Іван Максимович.

У вступній частині цього історичного акту вказувалося на причини, які спонукали до переходу Українського гетьманства на чолі з І. Мазепою, а потім і його наступником П. Орликом під монаршу владу Карла XII Густава, а саме через невиконання московсько-російськими царями своїх сюзеренних зобов’язань.

У 1-й статті Конституції йшлося про захист українського православ’я та його самостійний розвиток під зверхністю Константинопольського патріарха.

2-а стаття визначала встановлення кордонів та забезпечення територіальної цілісності козацької держави, яка б об’єднувала як Правобережну, так і Лівобережну Україну.

Про налагодження добросусідських стосунків із Кримським ханством йшлося у 3-й конституційній статті. 4-а стаття присвячена політико-правовому статусу Запорозької Січі. Згідно 5-ї статті старовинний козацький монастир у м. Трахтемирів, містечках Переволочна і Келеберда на Полтавщині разом із Переволочанською переправою через р. Дніпро мали перейти під юрисдикцію Січі.

Та найбільшим досягненням першої української конституції була виписана у 6-й статті законодавча норма колективного ухвалення рішень через голосування на представницькому органі влади – “публічних” радах, які мали збиратися тричі на рік (на Різдво Христове, Воскресіння Христове та Покрову Пресвятої Богородиці). За своїми повноваженнями рада могла відібрати владу у кожного урядовця, але лише за згодою Гетьмана. Отже, українська Конституція 1710 року проголосила стану виборну монархію парламентського типу за зразком Речі Посполитої. Виборна Рада, як і виборний Гетьман, була водночас законодавчим, контрольним і розпорядчим органом. Відтак, встановлювалася колегіальна й демократична форма правління Україною. Згідно з конституційними положеннями, посади полковників та сотників також були виборними. Запорукою їхнього

некорупційного урядування були важливі норми періодичної звітності та переобрання/необрання на Радах, які були виписані в “основному законі” Української козацької республіки.

У наступній, 8-й статті, йшлося про права генеральних старшин, які знаходилися при гетьмані. 9-а стаття встановлювала повноваження тогочасного міністра фінансів – генерального підскарбія. Про боротьбу зі свавіллям козацьких можновладців і тогочасною корупцією йшлося у 10-й статті. 11-а ст. Конституції урегульовувала права та привілеї козацьких вдів і сиріт, яких, зважаючи на постійні військові дії та загибель козаків, було на той час в Україні дуже багато.

Права українських міст, міщан, купців та селян забезпечувалися у 12-й і 14-й статтях. У 13-й ст. обумовлювався статус міста Києва та міст із магдебурзьким правом. У 15-й ст. йшлося про забезпечення існування найманих, так званих сердюцьких, підрозділів у структурі української армії, а в 16-й ішлося про організацію торгівлі та унормування податкової системи на всій території України.

Перша українська Конституція 1710 року переконливо засвідчила прагнення більшої частини тогочасної української еліти жити згідно з власними звичаями, традиціями і законами. Конституційні положення, з одного боку узагальнили накопичений у попередні роки державотворчий потенціал козацтва, а з іншого – стали невичерпним джерелом для наступних виступів української нації за незалежність.

Відомо, що окрім авторства Конституції 1710 року, поетичних творів та щоденника, перу П. Орлика належав Маніфест до європейських націй, який було оприлюднено весною 1712 року. Головною ідеєю цього документу (який, до речі, нагадував Маніфест до європейських монархів 1658 року гетьмана Івана Виговського) було пояснення основних мотивів боротьби за визволення українців з-під влади Москви.

Тримаючи гетьманську булаву, П. Орлику потрібно було окрім суто політичних справ проводити й активну військову діяльність з метою відвоювання України. Так, 1 грудня 1710 року у похідній резиденції шведського монарха в м. Бендери відбулася нарада за участю гетьмана Пилипа Орлика, кримського хана Девлет-Гірея і Юзефа Потоцького – представника “опозиційного” польського короля Станіслава Лещинського. На нараді було узгоджено майбутню військову операцію – похід з метою відвоювання м. Києва та України. У зв’язку з цим, гетьман П. Орлик надіслав до України своїх представників, які розповсюджували серед населення гетьманські універсали із закликом визнавати його владу та вербували серед місцевої старшини прихильників ідеї відмови від зверхності Москви й переходу під

Шведську корону.

Навіть після спішного від'їзду короля Швеції з території Османської імперії до Стокгольму П. Орлик продовжував закликати Карла XII Густава не полишати займатися справами України. Серед іншого він радив шведському монархові укласти договір із королем Речі Посполитої. Зважаючи на те, що козацьких полків не вистачало для самостійних бойових операцій, гетьман вирішив заручитися підтримкою не тільки шведів, але й Кримського ханства.

23 січня 1711 року між Українським гетьманством та Кримським ханством була укладена мирна угода, в якій визнавалося, що “хай вона буде вільним народом”. Угода мала чітко виражений антиросійський характер і передувала спільному походу гетьмана Пилипа Орлика та хана Девлет-Гірея на Правобережну Україну. У складі союзницької армії перебувало близько 4 000 запорожців кошового отамана Костя Гордієнка, 2 000 поляків опозиційного польського воєводи Юзефа Потоцького та понад 20 000 буджацьких татар і ногайців. Наприкінці січня П. Орлик вирушив відвойовувати рідну землю, а вже на середину лютого 1711 року під контролем гетьмана опинилася значна територія Східного Поділля.

Наступника І. Мазепи у його прагненні поширити свою владу на Правобережжя підтримали полковники Богуславського полку Самійло Іванович (Самусь), Корсунського полку – Андрій Кандиба, Уманського полку – Іван Попович та полковник Канівського полку Данило Ситинський. У цей час Пилип Орлик також намагається залучити на свій бік лівобережного гетьмана Івана Скоропадського. Проте І. Скоропадський, зважаючи на попередній гіркий досвід І. Мазепи, не тільки не підтримав починань молодшого гетьмана, а, навпаки – вислав на Правобережжя козацькі підрозділи для боротьби з П. Орликом. У подальшому, зрада Кримського ханства спричинила відхід від П. Орлика і правобережних козацьких полків, які були змушені повертатися захищати рідні оселі. А тому гетьман, позбавлений підтримки татар і правобережців, у середині квітня 1711 року вирішив залишити територію України.

Ще до військових походів на Правобережну Україну в 1711–1713 рр. П. Орлик почав налагоджувати тісні стосунки з Османською імперією. Саме українські дипломати, направлені П. Орликом до Туреччини на початку 1711 року за допомогою французького резидента у Стамбулі Дезаєра, добилися у турецького султана Агмеда III оголошення війни Московській державі. Улітку 1711 року війська гетьмана брали участь на боці султана в битві між турецькою та російською арміями на річці Прут, поблизу молдавського містечка Станілешті. 8 липня відбувся бій, який закінчився великою поразкою росіян.

Після цих подій, у липні 1711 року поблизу р. Прут між Османською імперією та Московською державою був підписаний так званий Прутський мирний договір, за яким росіяни віддавали туркам м. Азов, а також мали знести низку новозбудованих фортець у Приазов'ї та Нижньому Подніпров'ї. Питання про політичний статус України стало одним із головних під час переговорів – цар змушений був “відняти від неї руку” на користь кримського хана та гетьмана П. Орлика. У зв'язку з укладенням цього договору, який ознаменував поразку Петра I в російсько-турецькій війні та відмову царя від Правобережної України на користь султана, наприкінці жовтня 1711 року П. Орлик знову вислав до м. Стамбула делегацію з метою впливу на процес ратифікації положень договору.

Українське посольство у жовтні 1711 року до м. Стамбулу очолив прилуцький полковник Д. Горленко. До нього також входили генеральний суддя К. Довгополий, генеральний писар І. Максимович, генеральний осавул Г. Герцик та кошовий отаман К. Гордієнко. У своїй інструкції П. Орлик наказував послам, щоб вони вимагали від султана зміни пункту Прутського трактату, що стосувався України, й був досить неясно сформульований. Генеральна старшина мала відстоювати такі положення: 1) Порті (тобто Туреччині) необхідно визнати суверенітет гетьмана над Україною з “обох сторін Дніпра”; 2) Україна має управлятися гетьманом, що обирається вільними голосами; 3) Порта не може самовільно зміщувати обраного гетьмана; 4) султан повинен змусити Москву назавжди відмовитись від претензій на Україну; 5) Кримське ханство не може домагатися панування над Україною; 6) протекція шведського короля над українським гетьманом має зберігатися; 7) мають бути забезпечені автономні права Запорозької Січі.

Але підтримка тісних відносин відразу з обома монархами поставила П. Орлика в незручне становище перед ними. Султан вимагав особистої присутності гетьмана на переговорах у Стамбулі, а шведський король забороняв йому їхати до столиці Порти.

Внаслідок діяльності тогочасної українсько-турецької комісії було укладено два договори між гетьманом П. Орликом і султаном Агмедом III. Перший з них, що був оформлений між 25 та 28 грудня 1711 року як султанська грамота, забезпечував П. Орлику владу над “козаками обох боків Дніпра”. Тобто, під гетьманську булаву мала відійти як Правобережна, так і Лівобережна Україна. Однак, спротив російських дипломатів на чолі з П. Шафіровим і, найголовніше, виконання Петром I прутських домовленостей, змусили Агмеда III переглянути цей проєкт договору в новому варіанті (від 16 березня 1712 року). На жаль, новий варіант договору вже не передбачав передачу українському гетьману Лівобережжя. Таким чином, опираючись на

положення Прутського договору з Росією, Туреччина віддавала правобережні землі України у “повне володіння” гетьмана П. Орлика. З іншого боку, відмова від претензії на Лівобережжя дала змогу Агмеду III укласти нове перемир'я з Петром I терміном на 25 років, яке було підписано у Стамбулі 3 квітня 1712 року. Мирний договір між Росією й Туреччиною викликав бурхливий протест українського гетьмана, оскільки не вирішувалася головна проблема для українських гетьманів, яка існувала вже півстоліття – від початку 60-х років XVII ст. – питання про об'єднання України під єдиною булавою.

Поступово П. Орлик у своїй політиці відходить від орієнтації на військову підтримку Туреччини. Він продовжує триматися Карла XII Густава. Доки існувало переконання, що султан і хан допоможуть П. Орликові звільнити не лише спустошену Правобережну, а й Лівобережну Україну, гетьман співпрацював із турками й татарами, визнаючи їхню зверхність, але не пориваючи зі шведським королем. Щойно така можливість була втрачена, він звернувся за допомогою до польського короля Августа II. Однак і це не допомогло гетьману втримати під своєю владою хоча б територію Правобережжя.

Наприкінці 1712 року П. Орлик знову вислав на Правобережну Україну козацькі підрозділи під керівництвом наказного гетьмана Д. Горленка. Проте 4 грудня під Уманню козаки зазнали поразки від коронних військ Августа II на чолі з М. Любомирським. Невдовзі козацькі сили оволоділи значною територією Правобережжя й перебували тут з лютого до листопада 1713 року, а окремі підрозділи – до початку 1714 року. На жаль, ця визвольна акція гетьмана знову закінчилася невдачею.

22 квітня 1714 року Османська імперія підписала договір із Річчю Посполитою, згідно з яким Правобережна Україна відходила до володінь польського короля. Зважаючи на турецько-польські домовленості, український гетьман змушений був вивести свої війська з Правобережжя, а вже в червні 1714 року виїхав із найближчим оточенням і сім'єю у напрямку Швеції.

У Шведському королівстві П. Орлик разом із родиною та найближчими соратниками перебував протягом п'яти років. Попри матеріальну скруту та важкі умови життя, гетьман не забував про ще тяжче становище його Батьківщини й звертався до Карла XII Густава, щоб той клопотав про звільнення полонених московитами українців, а також не забував про те, що Україна знаходиться “під тиранським ярмом московського панування і дихала лише надією на слушний час для увільнення від того ярма”.

11 жовтня 1720 року зі Стокгольма через німецькі та австрійські князівства П. Орлик переїхав до Чехії, потім до Польщі, а звідти – до володінь Османської імперії – він перебував у Молдавії, Румунії, Болгарії та Македонії.

Протягом 1722-1734 рр. він жив у містечку Салоніки в Греції, а потім – в м. Ясси, що в Молдавському князівстві. Власне, саме переїзд гетьмана-емігранта зі Швеції до Туреччини був одним із найскладніших періодів у його перебуванні за кордоном. Адже тоді Петро I наказав своїм агентам заарештувати непокірливого українця. З огляду на те, що П. Орлику було відомо про “московське домагання та розшук” він чітко дотримувався законів конспірації, а тому йому вдалося уникнути арешту росіянами.

Оселившись у м. Салоніки, гетьман знайшов можливість для зустрічей з місцевими англійським та французьким консулами. Він також налагодив контакти із послом Франції у Стамбулі, а з 1725 року почав активну переписку з польським королем у вигнанні С. Лещинським. Аж до своєї смерті у 1742 році, П. Орлик листувався та зустрічався з представниками багатьох європейських і азійських країн заради однієї мети – зробити Україну вільною від “московського ярма”.

Протягом перебування на чужині П. Орлик вів особистий щоденник, який, по суті, став його своєрідним заповітом для наступних поколінь. Щоденник гетьмана обсягом понад 2 000 сторінок, у якому відображено період з 1720 до 1733 року, зберігається в архіві Міністерства закордонних справ Франції, в Парижі. Наскрізною думкою, яка проходила через увесь щоденник, стало об’єднання й державне існування України під гетьманською булавою П. Орлика, як законного спадкоємця Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. Поряд із особистими думками автора, щоденник містить копії листів, у ньому вибірково відтворена переписка гетьмана з багатьма можновладцями Європи та Азії.

“Ніколи не перестану шукати всіх легальних засобів, щоб заявити мої права й права моєї нації на Україну”, – писав в одному зі своїх останніх листів до сина Григора у 1741 році Пилип Орлик. Цим він не тільки засвідчував свій високий громадянський патріотизм та непереможну політичну волю, але й заповідав наступним поколінням українців бути незламними в боротьбі за свою свободу.

Тема 20. Українська повстанська армія – 80 років: повстанський феномен ХХ сторіччя (до 80-річчя заснування УПА)

Особливістю національного руху Опору в Україні в роки Другої світової війни була боротьба як проти нацистських та радянських окупантів, так і за створення Української держави. Основною і найбільш масовою силою Руху Опору українського народу німецьким нацистам і радянським комуністам була Українська Повстанська Армія (УПА), створена Організацією

українських націоналістів (ОУН). Однак, відсутність єдності у поглядах членів організації на ставлення до німців, методи і тактику боротьби з ними стала наріжним каменем, що на початку 1940 року розколов ОУН на дві частини – помірковану на чолі з А. Мельником (ОУН(М)), і радикальну, керовану С. Бандерою (ОУН(Б)).

Політична платформа ОУН базувалася на націоналістичній ідеології, вона містила гасла самостійної української держави, народної демократії, рівноправ'я народів. Після гітлерівського нападу на СРСР керівники ОУН намагались знайти порозуміння з німецькою адміністрацією, але їхні намагання вирішити українсько-німецький конфлікт не зброею, а засобами дипломатії виявились марними. Сподівання ОУН на допомогу гітлерівської Німеччини у відновленні української державності не здійснилися та й не могли здійснитися. Спроба українських патріотів з числа членів ОУН проголосити 30 червня 1941 р. у м. Львові українську державу через кілька днів була рішуче придушена окупантами. Нововстановлений уряд на чолі з Я. Стецьком було розігнано, його членів заарештовано.

З перших днів війни окупанти чинили масовий геноцид народу України – організоване і планомірне знищення мирних громадян, включаючи дітей, жінок і людей похилого віку. Наприкінці 1941 року ОУН(Б), наочно переконавшись у справжніх цілях гітлеризму, взяла курс на боротьбу проти нацистів. Тотальний німецький терор на теренах України з 1942 року набув системного характеру і принципово змінив суспільний настрій.

Основною і найбільш масовою силою Руху Опору українського народу німецьким фашистам і радянським комуністам була Українська Повстанська Армія (УПА), створена Організацією українських націоналістів. У квітні 1942 р. на II Конференції ОУН(Б) ухвалено рішення про посилення революційної діяльності і підготовку до утворення повстанської армії. Становлення оунівського партизанського руху почалося з середини 1942 року. Улітку 1942 року на Волині й Поділлі почали формуватися збройні загони бандерівського проводу. Бойові групи ОУН(Б) були передвісниками розгортання широкого збройного спротиву УПА. Члени цих груп жили і працювали як звичайні цивільні особи, і лише за призовом свого командування брали заховану зброю для виконання певного бойового завдання, а після проведення операції знов розходилися по домівках. Тобто, невелике формування УПА швидко розросталося у потужний відділ, а після проведення акції ще швидше розсіювалося.

Адміністративною одиницею збройного підпілля був Самооборонний кустовий відділ (СКВ), здатний діяти самостійно. Склад СКВ налічував 30 – 50 осіб, або 3 – 4 рої. Керівництво СКВ здійснював Провід СКВ, що складався з

кустового (керівник збройної боротьби на певній території, завжди член ОУН), військовика (командир СКВ, заступник кустового і командувач під час бойових дій), господарника, пропагандиста, референта служби безпеки, референта Українського Червоного Хреста. Бойове ядро відділу складала боївка СКВ. Волинь, Галичина, Буковина і Закерзоння вкрилися мережею самооборонних відділів.

Спочатку групи самооборони виконували функції захисту місцевого населення від терору німецької влади, а з осені стали концентрувати сили для боротьби проти нацистських та радянських військ. Гасло боротьби на два фронти – проти більшовизму і проти Німеччини знаходило широкий відгос, зокрема серед молоді. У ході ліквідації центру Бандери в Сарнах, німці знайшли “директиви про ведення партизанської війни”, де зазначалося, що “партизанська війна – це війна, що ведеться малими відділами на окупованій ворогом території з метою якнайбільше нашкодити ворогові”. Для поневоленого народу така війна має стати початком народного повстання. У тексті роз’яснювалося “завдання партизанів – руйнувати залізничні колії, робити непридатними телефонні комунікації, а також здійснювати несподівані напади на розквартировані війська та відділи ворога”. Підкреслювалося, що “добре організована партизанська війна, що підтримується населенням, має значні переваги. Можна спричинити серйозні шкоди ворогу мінімальними засобами і силами. Така мала війна ... змушує ворога розділити свої сили, а також допоможе підняти моральний дух поневоленого народу. За німецькими донесеннями, їх “готували для того, щоб ударити в спину діючих німецьких військ”.

Восени 1942 року керівництво ОУН(Б) взяло курс на створення власної партизанської армії, яка б боролась як з німецькими окупантами, так і з радянськими та польськими формуваннями. Поблизу м. Львова, відбулася конференція військових референтів вищих проводів ОУН, під час якої було переглянуто наявні концепції боротьби й досягнуто згоди щодо питання про доцільність створення партизанських і регулярних структур під назвою військові відділи ОУН-УПА.

Формування перших військових відділів ОУН(Б) почалося на Волині під керівництвом Сергія Качинського (“Остапа”) у середині жовтня 1942 року. ОУН(Б) створила значні військові формування. Перше об’єднання малих частин у велике формування було підтверджене у повідомленні головнокомандувача Вермахту в Україні від 16 жовтня: “...українські націоналісти вперше зібралися у районі Сарн у більшу банду і постійно отримують наплив”. Збройні формування ОУН діяли переважно на теренах Західної України. Зважаючи на популярність на Волині й Поліссі військових

підрозділів Поліської Січі, які були сформовані Тарасом Бульбою-Боровцем наприкінці червня 1941 року (з грудня 1941 року до липня 1943 року організація мала назву Українська повстанська армія (УПА)), бандерівці свої збройні формування назвали також Українською повстанською армією, хоча спочатку планували назвати “Українська визвольна армія”. Офіційним днем створення ОУН-УПА вважається 14 жовтня 1942 року – день Покрови Пресвятої Богородиці. Однак представниками ОУН під проводом Степана Бандери дійти згоди з керівництвом Поліської Січі не вдалося.

Організація українських націоналістів створила УПА, підготувала для неї командні кадри і мобілізувала цивільне населення до її лав. Українська повстанська армія була бойовим крилом українського національно-визвольного руху. На чолі УПА стояли Головна команда (головний командир та члени Головного військового штабу) та Головний військовий штаб (складався з семи управлінь). Армія поділялася за територіальним принципом на Генеральні воєнні округи (ГВО):

- УПА–Північ була організована першою у жовтні 1942 року і діяла на території Волині й Полісся;

- УПА–Захід – територія дії Галичина, Буковина, Закарпаття, Закерзоння;

- УПА–Південь – територія Поділля;

- УПА–Схід – (Наддніпрянська Україна) рейдувала по східним районам України – вояки військових відділів ОУН(Б) робили спроби поширити свій вплив на Наддніпрянську Україну. УПА-Схід не встигла набути закінчених організаційних форм, як три інших ГВО, і окремого командування створено не було. Кожна Генеральна воєнна округа поділялася на воєнні округи (ВО), а ті у свою чергу – на курені. Кожний курінь складався з трьох-чотирьох сотень по 160 – 200 бійців. У лавах ОУН –УПА, за різними підрахунками, налічувалося від 20 до 40 тис. осіб.

Повстансько-партизанські відділи формувалися з усіх соціальних верств суспільства: селян, робітників й інтелігенції. Селяни становили найбільший прошарок в УПА (понад 60 %) і поділялися на дві групи – бідняків і середняків. З числа середняків вийшла значна частина діячів ОУН, які відрізнялися стійкістю характеру і великим патріотизмом. З числа робітників до відділів УПА вступали лише ті, які давно були пов’язані з національно-визвольним рухом, тобто члени ОУН або ті, хто симпатизував їй. Основна ж частина робітників залишалася осторонь національно-визвольного руху. Інтелігенція становила до 15 % складу бойових формувань УПА, переважно це були старі члени ОУН, а також молоді люди. Інтелігенція кількісно становила меншість в УПА, однак, відрізнялась найкращими ідейними й професійними

якостями – твердість характеру, сильна воля, завзятість, відвага, патріотизм, чесність.

ОУН –УПА досить ретельно підбирало поповнення повстанських відділів новобранцями. Поповнення формувань здійснювалося змішаним способом двома шляхами: добровольцями і за призовом (по мобілізації) місцевих мешканців. При цьому перевага віддавалась принципу добровільності, особливо в період партизанських дій УПА. Втім, ОУН(Б) вважала необхідною мобілізацію всього боєздатного українського населення. Призову підлягали здорові чоловіки віком від 18 до 40 років.

УПА формувалася, розвивалася і воювала за тими ж принципами, що і інші партизансько-повстанські формування. Підрозділи УПА уникали лобових зіткнень з переважаючими силами противника, завдавали раптових ударів по самих слабких ланках його військ карального апарату. Головний принцип тактики УПА був аналогічним іншим партизанським арміям: “відступати, коли ворог атакує; турбувати, коли ворог відпочиває; ударити, коли ворог виснажений; переслідувати, коли ворог відступає”. Тактичними формами дій УПА були рейди, напади на німецькі гарнізони, склади, обози, зіткнення з радянськими партизанами і військами НКВС, польськими бойовиками, підрозділами Армії Крайової.

Перший тактичний період боротьби УПА – з кінця 1942 року – характеризувався діяльністю великих відділів. Вони очищували від ворожої адміністрації цілі території і закріплювалися на них, організовуючи так звані “республіки УПА”. Для підтримання свого впливу на значних територіях УПА формувала й утримувала курені й інші великі підрозділи. На початку лютого 1943 року відділи УПА перейшли до широкомасштабних операцій на два fronti: проти німців і проти радянських партизанів. УПА вирішила відтіснити радянських партизанів на північ, за р. Прип’ять, і на схід – за р. Случ. У перші місяці 1943 року загони УПА провели багато операцій проти радянських партизанів. Коли радянські партизани з’явилися у західноукраїнських землях, то прагнули не конфліктувати з українськими націоналістами через слабкість своїх позицій у регіоні, відсутності підтримки населення й наявності добре укріплених вогневих позицій повстанців, які могли привести до непотрібних втрат серед особового складу. ОУН і УПА досягли значних успіхів в ускладненні бойової діяльності партизанів у багатьох районах Волині й Полісся. З квітня 1943 року, після важких боїв Українському національному руху опору, який чисельно переважав радянських партизанів, вдалося на цій території контролювати численні райони.

Відчуваючи необхідність зробити огляд боротьби і намітити основні напрями подальшої діяльності, Провід ОУН(Б) скликав 3-ю Конференцію керівників (17-21 лютого 1943 року). У постановах, затверджених на цій Конференції, говорилося, що війна на Сході – фактично війна між двома імперіалізмами – німецьким націонал-соціалістичним і російсько-більшовицьким – за панування над Україною. ОУН(Б) заявила, що реакційним і антинародним планам московських і німецьких імперіалістів протиставляє “ідею самостійних національних держав усіх європейських народів на їх етнографічних територіях”.

ОУН(Б) категорично заявила, що вона виступає проти співробітництва з німцями і засуджує всі спроби індивідуальної чи колективної співпраці з окупантами, як шкідництво й зраду українського народу, як капітуляцію перед німцями. Тим самим ОУН(Б) різко виступала проти участі українців у німецьких збройних силах. Листівка ОУН (березень 1943 року) закликала молодь вступати у її бойові ряди і боротися за самостійну Українську державу.

УПА проводила операції, що мали змусити німців залишити опорні пункти і місцевості, які захищали нечисленні гарнізони. У такий спосіб УПА хотіла захопити певну територію, взяти на себе захист українського населення і покласти край новим каральним експедиціям німців. Протягом лютого-квітня загони УПА чинили напад на воєнні об’єкти, тюрми, концтабори і збірні центри робітників, яких мали депортувати до Німеччини, у Крем’янці, Дубно, Ковелі, Луцьку, Горохові, Любанівці, Ківерцях. У другій половині березня практично усі відділи охоронної поліції, які склалися з українців, перейшли на бік повстанців. Загони УПА у квітні 1943 року налічували близько 10 тис. бійців. Також відзначалася потужна агітаційна кампанія ОУН(Б) проти створення дивізії “Галичина”: ОУН(Б) вважала, що німці мобілізували активні елементи в Галичині, побоюючись їхнього приєднання до Руху опору; німецьке командування та німецька мова у дивізії є ознакою “колоніального відділу”; вербування лише галицьких добровольців – є намаганням розділити український народ на “галичан” і “українців”.

Наближення фронту до території Західної України суттєво впливало на посилення активності як відділів УПА, так і радянських партизанів. Протягом червня-жовтня 1943 року партизанське з’єднання Сидора Ковпака здійснило “Карпатський рейд” – від м. Путивля через Волинь в Карпати. Формування, що налічувало 1 700 бійців, добре озброєних, у тому числі й артилерією, зазнавши 1 серпня 1943 року поразки від німців у бою під смт. Делятин (Івано-Франківська обл.), не знаходячи підтримки серед населення, розділилося на сім груп, які розрізнено повернулися у район постійної дислокації. Такий великий рейд радянських партизанів по території Західної України мав, перш

за все, пропагандистську мету – треба було продемонструвати радянську присутність у західноукраїнському регіоні, де був традиційно сильним націоналізм. Крім того, радянські партизани, за вказівкою з Москви, повинні були розкласти загони УПА зсередини, а при нагоді – ліквідувати їхні збройні формування. Тому загони УПА вступали у бойові дії, щоб обмежити або не допустити діяльність радянських партизанів. Бої особливо розгорнулися у жовтні 1943 року. Протягом жовтня-листопада 1943 року загони УПА провели 47 боїв проти німців і 54 боя проти радянських партизанів, які за вказівкою радянського командування здійснювали рейди на західноукраїнські землі.

Красномовно про відношення партизанів до УПА і місцевого населення описував у своєму щоденнику Семен Руднєв – комісар партизанського загону Ковпака: “Нам сьогодні стоїть завдання форсувати Горинь, переправ немає, за виключенням Янової Долини, але там німецький гарнізон... Вирішили робити наплавний міст через Горинь між селами Корчин-Здвиждже, але націоналісти, чоловік 500, зайняли Здвиждже і заявили, що переправу будувати не дадуть. Ковпак вирішив, раз так, то дати бій і змести це село, чому я рішуче спротивився; це просто не потребує великого розуму, але жертви з одного та іншого боку, жертви місцевого населення дітей і жінок. Я вирішив піти на дипломатичні переговори... Домовилися не чіпати один одного” (згодом Руднєв загинув при невідомих обставинах, але як повідомляв член його загону П. Брайко, його вбила радистка спецгрупи за намір домовитися з УПА). Такі домовленості здійснювали й деякі інші командири радянських партизанських загонів, а деякі, навпаки вступали у бої. Так, на зауваження командира загону Дмитра Мєдведєва про неправильне відношення до упівців, інший командир Балицький відповів: “...ти можеш вести дипломатичні переговори з цією наволоччю, але я буду вести роз’яснювальну роботу із автоматів і кулеметів”.

У середині січня 1944 р. радянсько-німецький фронт по р. Горинь. На Волині, яка стала зоною бойових дій, значно зросла концентрація німецьких військ. Скрізь, де німцям неможливо було укласти “місцеві угоди” з націоналістичними формуваннями, був наказ воювати проти УПА, так само як і проти інших партизанських формувань, і знищувати їх. Головнокомандування УПА заборонило всім своїм частинам вести переговори з нацистами. За невиконання цього наказу за рішенням трибуналу було розстріляно деяких членів УПА.

Загони УПА не могли одночасно атакувати німецькі війська і відбивати атаки значних радянських сил (партизанів і частин Червоної армії). Таким чином територія, на якій активно діяла УПА була розділена фронтом на дві частини. На початковому етапі вступу Червоної армії в райони, що

контролювалися УПА, націоналістичні загони уникали будь-яких боїв з регулярними частинами Червоної армії. УПА посилювала діяльність, спрямовану на інформування і пропаганду серед солдат Червоної армії, через поширення листівок про цілі й боротьбу УПА, заклики, зокрема до росіян, відмовитися воювати проти українських повстанців і підтримати їх у боротьбі за незалежну Україну. Але за армією прийшли війська НКВС. На Волині перше серйозне зіткнення між загонами УПА і підрозділами НКВС відбулося 18 січня 1944 року. Протягом січня-квітня 1944 року зіткнення і бої були досить частими. У березневій інструкції ОУН тогочасна тактика передбачала не вступати у відкриту боротьбу з більшовиками, за винятком посилення терору проти НКВС. За можливості рекомендувалось уникати боїв з німецькими та союзними їм військами. У Галичині організаторські зусилля взимку-навесні 1944 року УПА зосередила переважно в Карпатах: було створено багато таборів і військових шкіл, зокрема, з Волині була переведена офіцерська школа; проводилися заходи мобілізації молодих чоловіків до лав УПА. У квітні переговори між УПА і командуванням 6-го угорського корпусу завершилися угодою про нейтралітет, що поширювався на усі угорські війська в районі Карпат. А там, де загони УПА поводитися вороже до сил Вермахту, з ними вимагалось нещадно боротися, як і з іншими повстанськими і партизанськими формуваннями.

Після просування лінії фронту на захід, на звільнених територіях боротьба між УПА і радянськими силами відзначалась надзвичайною жорстокістю з обох боків. Протиборство між партизанами й повстанцями носило свідомий, цілеспрямований та запеклий характер.

Контроль УПА над значними територіями не давав змоги розгорнути свою діяльність місцевому радянському активі, який побоюючись терористичних акцій, здебільшого відсиджувався в райцентрах. У багатьох селах нелегально діяли національно-державні структури ОУН (станичні, кушові, районні, над районні, окружні, обласні й крайові проводи), підтримувані загонами УПА, тобто фактично існувало двовладдя (підпілля й ради). Курс ОУН-УПА на масовий опір населення радянській владі дав підстави потужній і злагодженій машині беріївських каральних органів на повну силу розгорнути і застосувати свої безмежні можливості, безпідставно поширивши дії проти ОУН-УПА на значну частину населення. Боївки, повстанські підрозділи підкріплювали ідеологічну роботу в масах терористичними засобами, застосовуючи силу не лише проти партійно-радянського активу й військових комісарів, що здійснювали мобілізацію, а й проти самих призовників, особливо добровольців. Оунівцями була зірвана мобілізація до Червоної армії місцевої молоді. У результаті нападу підрозділів

УПА на охорону колони новобранців, яка прямувала до м. Солотвин, усі 250 призовників поповнили повстанські лави. Командування УПА розгорнуло мобілізаційні заходи, намагаючись збільшити чисельність своїх збройних формувань для боротьби проти радянської влади. Особливо активно проводилася мобілізація в Галичині, де всі молоді чоловіки повинні були прибути до таборів УПА на військовий вишкіл.

Для координації боротьба за незалежність одночасно із збройною боротьбою необхідно було створити політичний центр, який би об'єднував усі українські сили і мав би право говорити від імені всього українського народу. Представники усіх політичних сил, які існували в Україні (а не в еміграції) 11-15 липня 1944 року зібралися на збори в Карпатах, поблизу м. Самбір, під охороною відділів УПА. На зборах була утворена Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) і прийнято документи: тимчасовий Устрій УГВР, політичну платформу і декларацію принципів (Універсал). Головна мета – створення незалежної Української держави в етнографічних межах українського народу. УПА вважала себе на Сході другою, після Червоної армії, політично-військовою силою. Влітку 1944 року з'явилася відозва Головнокомандування УПА до українців Червоної армії із закликом боротися за незалежність України (у другій половині 1944 року у кількох загальновійськових арміях чотирьох Українських фронтів українці становили більше половини особового складу).

Невпинне просування лінії німецько-радянського фронту на захід, поставило збройні формування національно-державницької орієнтації перед необхідністю вироблення відповідної тактичної лінії, що відповідала б загальній стратегії боротьби за Українську соборну самостійну державу. Після звільнення з концентраційних таборів у вересні-жовтні 1944 року керівників ОУН, було представлено спільно вироблений і погоджений базовий документ. У представленій редакції документу переважала концепція ОУН(Б), де зазначалося, що Німеччина повинна офіційно заявити, що вона не має інтересу до українських територій – фактично визнання незалежної і суверенної Української держави у етнографічних межах українського народу. Німці відкинули українські умови.

Після вигнання нацистських окупантів з України головним ворогом УПА знову стала радянська влада. Виснаження повстанських загонів і людські втрати спонукали до зміни тактики – повстанці перейшли від наступальних до оборонних дій. У регіонах, де визвольний рух був найбільше знесилений, повстанські загони демобілізували та перевели на конспіративно-підпільні методи: сотні та курені розформовувалися з переведенням їх у збройне підпілля. Дрібні повстанські групи нападали на установи влади, здійснювали

диверсії на лініях комунікацій. Таким чином підпільники перешкоджали закріпленню режиму на місцях. Ряди збройного підпілля продовжували організовану боротьбу методами підпільної боротьби до 1954 року, а дії окремих бійців УПА тривали до кінця 50-х років.

УПА із самого початку утворилася як реакція населення на німецький окупаційний терор. Рух Опору в Україні був важливим фактором перемоги над гітлерівськими загарбниками, це був масовий прояв високого патріотизму і самопожертви сотень тисяч людей різних національностей і світогляду, боротьба волелюбного народу за свою свободу й національне існування. Гасло боротьби на два фронти – проти більшовизму і проти Німеччини знаходило широкий відгос, зокрема серед молоді. Через лави УПА пройшло понад сто тисяч осіб, за участь у повстанському русі чи його підтримку каральними органами СРСР було репресовано понад півмільйона людей. Діяльність УПА була логічним продовження національної революції 1917–1920 рр., а продовженням боротьби УПА став дисидентський рух та національно-демократичне відродження кінця 80-х – початку 90 – х рр. ХХ століття.

Тема 21. Створення Української Центральної Ради. Початок Української революції 1917–1921 рр.

Українська революція – низка подій, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу в 1917-1921 роках. Поштовхом до її початку стала Лютнева революція в Російській імперії. Загалом Українська революція започаткувала процес формування модерної політичної нації та відродила традицію української державності.

Перша світова війна загострила усі протиріччя, що існували у Російській імперії і в кінцевому рахунку зумовили повалення царизму. Це сталося наприкінці лютого 1917 року в результаті революційних подій у Петрограді. В Росії паралельно почали існувати дві політичні структури, які представляли інтереси різних соціальних верств: Тимчасовий уряд, сформований в основному з ліберально-буржуазних депутатів ІV Державної думи та Рада робітничих і солдатських депутатів.

В Україну звістка про повалення самодержавства прийшла на початку березня 1917 року і стала поштовхом для піднесення національно-визвольного руху українського народу. У середовищі київської української інтелігенції виникла ідея створення українського керівного центру. За ініціативою Товариства українських поступовців (ТУП) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) у Києві 3 березня 1917 року було

скликано представників політичних, громадських, культурних та професійних організацій. Цього ж дня, на засіданні делегатів, було оголошено про створення громадського комітету.

У новоутвореному комітеті не було єдиної думки щодо майбутнього статусу України. Самостійники на чолі з Миколою Міхновським виступали за негайне проголошення незалежності. Автономісти (Володимир Винниченко, Дмитро Дорошенко та їх прихильники з Товариства українських поступовців (ТУП) бачили Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією. Таким чином, сформувалися два центри національних сил з різними поглядами на державно-політичну організацію. Прагнучи уникнути розколу в національному русі, керівники обох організацій погодилися на створення об'єднаної організації. Самостійники пішли на об'єднання з федералістами, бо сподівалися, що розвиток революції приведе останніх до визнання необхідності незалежності України.

17 березня 1917 року в Києві було проголошено утворення Української Центральної Ради (УЦР) як представницького органу, об'єднуючого українські організації на спільних вимогах: територіальної автономії України з державною українською мовою. Були обрані перші керівні структури Ради, її президія та керівники 9 комісій. До складу президії увійшли: Михайло Грушевський – голова Центральної Ради, якого обрали заочно, його заступники – Федір Крижанівський і Дмитро Дорошенко, товариші голови – Дмитро Антонович, писар Сергій Веселовський, скарбник – Володимир Коваль. Українська Центральна Рада телеграмою повідомила керівників Тимчасового уряду Георгія Львова і Олександра Керенського про своє утворення. Таким чином, процес формування влади в Україні мав свою специфіку. Якщо в Росії склалося двовладдя, то в Україні – тривладдя. Поруч зі структурами російського Тимчасового уряду та робітничими і солдатськими Радами (а в Україні лише у березні 1917 року їх було вже понад 170) виник ще один орган – Українська Центральна Рада. УЦР стала представницьким органом українських демократичних сил та очолила національно-демократичну революцію в Україні.

22 березня 1917 року Центральна Рада ухвалила першу відозву до українського народу, в якій закликала взяти активну участь у виборах до Установчих Зборів, організуватися в політичні та громадські товариства, домагатися від Тимчасового уряду запровадження української мови в шкільних, судових та урядових закладах. Відозва засвідчила, що в перші дні свого існування УЦР не мала плану широкої політичної діяльності, її дії були обережними і поміркованими.

Переломним моментом в історії Центральної Ради стало повернення із заслання до Києва 27 березня 1917 року Михайла Грушевського. Він сформулював головне стратегічне завдання Центральної Ради – досягнення національно-територіальної автономії України у складі реформованої федеративної, демократичної Російської держави. Михайло Грушевський провів значну роботу з реорганізації складу УЦР, перетворення її в загальноукраїнський представницький громадсько-політичний орган.

Першим кроком у цьому напрямі стало переобрання Центральної Ради у квітні 1917 року на Всеукраїнському національному конгресі, в якому взяли участь делегати з багатьох губерній України, а також з Петрограду, Москви, Кубані, Ростова-на-Дону, де було багато українців. Головою УЦР обрали Михайла Грушевського, його заступниками – Володимира Винниченка і Сергія Єфремова. Протягом травня-липня 1917 року до Центральної Ради були включені: Український генеральний військовий комітет, Всеукраїнські ради робітничих, селянських та військових депутатів. Влітку згідно з домовленістю з Тимчасовим урядом склад УЦР розширили за рахунок представників національних меншин. Загалом 13-місячний період діяльності Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) можна поділити на три неоднозначних етапи.

Перший етап – від створення УЦР до Всеукраїнського національного конгресу (березень – квітень 1917 р.) – характеризувався спонтанним накопиченням сил, відсутністю чіткої політичної програми, спробами сформулювати головні стратегічні гасла.

Другий етап – від Всеукраїнського національного конгресу до падіння Тимчасового уряду (квітень – жовтень 1917 р.) – засвідчив перетворення УЦР у провідну політичну силу в Україні, лідера українського національно-визвольного руху. Головною особливістю цього періоду була боротьба за національно-територіальну автономію України у складі федеративної демократичної Росії. Ця боротьба передбачала, з одного боку, мобілізацію сил українського суспільства, з іншого – складні політичні маневри у стосунках з петроградським урядом. Мобілізація мас відбувалась шляхом проведення численних всеукраїнських, губернських і повітових з'їздів, які розглядали питання підтримки політики УЦР, ставлення до національно-територіальної автономії, українізації армії, освіти, державних установ.

Центральна Рада виступила ініціатором створення губернських і повітових українських Рад, широко практикувала апеляцію до мас через різноманітні відозви, заклики, декларації. Найпоказовішим із них слід визнати Перший Універсал (10 червня 1917 року), яким Центральна Рада закликала український народ “творити новий лад вільної автономної України”. Появі

Універсалу передували переговори з Тимчасовим урядом, що відбулися у травні 1917 року в Петрограді. Після їх провалу Центральна Рада перейшла у наступ і видала Перший Універсал, яким заявила про намір проголосити автономію України. Було створено виконавчий орган влади – Генеральний Секретаріат. Тимчасовий уряд було поставлено перед фактом, ігнорувати який стало неможливо. За час, що минув після приїзду української делегації до Петрограда, ситуація кардинально змінилася на користь української сторони. Тимчасовий уряд змушений був видати відозву “До українського народу”, у якій фактично погоджувався виконувати вимоги, що висунула Центральна Рада.

Перший Універсал став поворотним моментом у стосунках Центральної Ради з Тимчасовим урядом. Якщо до проголошення Універсалу УЦР послідовно підтримувала урядовий курс та розраховувала на позитивне ставлення російського уряду до ідеї української автономії, то проголошення Першого Універсалу означало перехід в опозицію до уряду.

Тимчасовий уряд не наважився на розправу з Центральною Радою, а вислав до Києва поважну делегацію у складі міністрів Іраклія Церетелі, Олександра Керенського, Михайла Терещенка. Переговори завершилися компромісом. Російська сторона погодилася визнати виконавчий орган Центральної Ради – Генеральний Секретаріат найвищим органом влади в Україні та зі свого боку зажадала від УЦР ввести до її складу представників від національних меншин, які проживали в Україні. Їм віддали 30% місць у Центральній Раді, що перетворило її з національної на територіальну представницьку організацію. Було досягнуто угоди про підготовку Статуту автономної України – її тимчасової конституції. Основні домовленості сторін, узгоджені під час переговорів, було зафіксовано у двох паралельних документах: Декларації Тимчасового уряду та Другому Універсалі Української Центральної Ради.

Захоплення більшовиками наприкінці жовтня 1917 року влади у Петрограді та падіння Тимчасового уряду створило принципово іншу політичну ситуацію в Україні. У жовтні сьома сесія УЦР ухвалила поширити владу Генерального Секретаріату, окрім Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської та Подільської губерній, на Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Холмську, частково Курську і Воронезьку. На початку листопада 1917 року влада в Україні перейшла до рук Центральної Ради. Третім Універсалом Українська Центральна Рада проголосила про створення Української Народної Республіки, правда ще у складі федеративної Росії. Оголошувалось про націоналізацію землі, запровадження 8-годинного робочого дня й державного контролю над виробництвом, розширення

місцевого самоврядування, забезпечення свободи слова, друку, віросповідання, зборів, союзів, страйків, скасування смертної кари.

Розпочався третій і останній етап історії Центральної Ради. В основі його лежала державотворча діяльність, спрямована на побудову демократичних засад влади, повне унезалежнення України. Четвертий Універсал, ухвалений 11 січня 1918 року Малою Радою, проголосив Українську Народну Республіку “самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу”. Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР, було запроваджено власну грошову систему, затверджено герб, гімн УНР, українській мові надано статус державної.

Однак, державотворча діяльність УЦР нашоувхнулася на ряд перешкод, головними серед яких з кінця 1917 року стали більшовицька агресія проти України, незавершеність Першої світової війни, криза влади і держави. За таких умов Центральній Раді довелося вести війну з більшовиками і одночасно проводити переговори з представниками Четверного Союзу (військово-політичний блок в Європі під час Першої світової війни, до якого входили Австро-Угорщина, Німеччина, Османська імперія та Болгарське царство). 9 лютого (за новим стилем) 1918 року був укладений Берестейський сепаратний мирний договір, за умовами якого Німеччина, Туреччина, Болгарія і Австро-Угорщина визнали незалежність Української Народної Республіки та зобов’язались надавати їй збройну і дипломатичну підтримку у боротьбі з радянською Росією.

Звільнивши за допомогою іноземних військ територію України від більшовиків, Центральна Рада потрапила у залежність від німецького та австрійського військового командування. Спроби діячів Ради продовжувати ліводемократичний курс, накреслений Третім та Четвертим Універсалами, викликали невдоволення й роздратування окупаційного командування. Воно дозволило правим консервативним силам здійснити у квітні 1918 року державний переворот. “Грамотою до всього українського народу”, підписаною Павлом Скоропадським, Українська Центральна Рада була розпущена, а видані нею закони скасовані.

Діяльність Української Центральної Ради в часі була нетривалою, але її історичне значення виходить далеко за хронологічні рамки існування. Історія УЦР не належить якійсь одній політичній течії, це велике надбання українського народу, історичне явище, з яким пов’язуються глобальні процеси консолідації української нації, відновлення української державності, надання національній державі демократичних, парламентських форм.

Тема 22. Костянтин Острозький – визначний військовий діяч і полководець. Розгром московських окупантів під Оршею об'єднаним литовсько-українсько-польським військом

Костянтин Острозький – гетьман Великого князівства Литовського, видатний полководець, політичний діяч і меценат з роду князів Острозьких, що походить від поліської гілки династії Рюриковичів. Він прославився насамперед тим, що зумів домогтися перелому у війні з кримськими татарами, застосувавши нову, винайдену ним тактику ведення бойових дій. Сучасники називали гетьмана “другим Ганнібалом, Пірром і Сципіоном руським і литовським... мужем святої пам’яті і надзвичайно прославленої діяльності”.

Костянтин Острозький провів понад 60 битв, і абсолютна більшість із них для його війська завершилася перемогою. Поразок в історії визначного полководця було тільки дві. Одна з них сталася в серпні 1519 року, коли польсько-литовсько-руські сили не змогли перемогти щонайменше вдвічі більшу потугу кримськотатарського хана під Сокалем. Значно боліснішим для К. Острозького став програш у битві під Ведрошею 14 липня 1500 року. На той час Острозький уже проявив свій військовий талант у багатьох боях. І три роки як носив титул Великого гетьмана Литовського, отриманий після перемоги над силами хана Мехмет-Гірея біля Очакова у 1497 році. Тобто, за нинішніми мірками, був водночас міністром оборони й головнокомандувачем армії Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, до складу якого входила Україна (тому й “Руського”). Але під Ведрошею вдача від нього відвернулася. Князь не лише програв битву, а й на довгих сім років потрапив у полон до московитів. Як свідчать історичні описи, зроблені зі слів очевидців, полоненого командувача везли повністю закутим у важкі кайдани, як найбільшого злочинця. І не відпустили навіть після того, як 2 квітня 1503 року між Московським князівством і Великим князівством Литовським було укладено тимчасове перемир’я, за умовами якого обидві сторони звільняли всіх полонених. Більше того – Острозького, якого раніше утримували в Москві, перевезли вглиб Росії – у Вологду. Московським правителем на той час був уже не Іван III, що взяв Костянтина Острозького в полон, а син покійного – Василь III. Порушивши умови перемир’я між Московським князівством і Великим князівством Литовським, він не відпустив К. Острозького, а вимагав, щоб той присягнув йому на вірність.

І К. Острозький присягнув. Як виявилось згодом – для того, щоб утекти. Знаючи побожність К. Острозького, Василь III відрядив до нього цілий сонм православних владик. Вони нібито й умовили полоненого погодитися на зобов’язання “до самої смерті служити великому князю і його дітям, не

чинити їм ніякого зла, повідомляти про будь-які лихі задуми” проти них і так далі. Текст цієї присяги, або “заручного листа”, скріпив своїм підписом і печаткою митрополит Симон. А Костянтин Острозький, зі свого боку, поцілував хрест. Після присяги Василь III жалував новоявленому “васалу” землі, місце в боярській раді, низку привілеїв. А порушення взятого на себе зобов’язання, згідно з текстом заручного листа, загрожувало К. Острозькому не лише смертю, а й значно гіршою карою – втратою “милості Пречистої Божої Матері” та цілої низки святих чудотворців. Попри це, щойно випала нагода, Костянтин Острозький вирвався з Московщини й повернувся додому – на рідну Волинь.

Після втечі з Московії Костянтина Острозького, попри його нібито “зрадливу” присягу Москві, у Великому князівстві Литовському зустріли з великою шаную. Острозькому повернули булаву великого гетьмана (фактично – міністра оборони), яка за сім років його відсутності тричі переходила з рук в руки, а також усі володіння, титули і привілеї. І вже невдовзі він став навіть впливовішим, ніж був до полону. А коли ще через кілька років відбулася славнозвісна битва під Оршею, слава Костянтина Острозького так гучно прогриміла на всю Європу, що його ще довго порівнювали з найбільш видатними полководцями античності.

Битва під Оршею 8 вересня 1514 року стала однією з найблискучіших перемог князя, де він продемонстрував неперевершений військовий талант. Розгром московських окупантів об’єднаним литовсько-українсько-польським військом – це та знаменна подія, про яку за радянських часів не писали в історії, бо вона не вписувалася ні в офіційну історію Російської імперії, ні в офіційну історію СРСР. Не хочуть про неї згадувати і в сучасній Росії.

Наприкінці XV століття між Литовською і Московською державами продовжувалася запекла боротьба за давньоруську спадщину. Хоча Велике князівство Литовське на той час приєднало до себе більшість руських земель, однак Московське велике князівство намагалося підкорити їх своїй владі. Питання полягало в тому, що хто переможе у цьому протистоянні, той і буде домінувати в Центрально-Східній Європі. Московське князівство переходить у наступ на західному напрямку і виграє підряд дві війни (1492–1494 рр., 1500–1503 рр.), загарбавши українську Сіверщину. Під час чергової війни, що почалася у 1512 році, московське військо захопило Смоленськ, але опір його просуванню ставав все сильнішим.

Щоб дати відсіч агресивним намірам московитів, у серпні 1514 року в Мінську польське і литовське військо об’єднується під керівництвом польського короля. Загалом у війську було близько 30 тисяч воїнів, значна частина з них була з руських земель – сучасної України та Білорусі. Союзники

мали кілька важких гармат. Привівши полки до Борисова, польський король Сигізмунд залишився у місті. Далі військом керував представник одного з найславетніших українських княжих родів – Костянтин Острозький, який займав на той час посаду Великого гетьмана литовського.

Рушаючи назустріч ворогу, він вирішив якнайшвидше дати генеральну битву. На це в полководця було кілька причин. По-перше, князь розумів, що зібране військо довго разом не протримається: брак грошей та припасів міг вплинути на настрої шляхти та змусити її розійтися. По-друге, потрібно було не дати противникові закріпитися у захоплених містах. По-третє, на півдні могла виникнути загроза від татар, і йому довелося б відправити туди частину полків. Рухаючись на схід, гетьман подолав кілька заболочених річок та швидкими атаками розбив кілька московських загонів. 7 вересня об'єднане військо досягло Дніпра в районі міста Орші (нині у Вітебській області Білорусі). Князь К. Острозький не став затримуватися на правому березі Дніпра. Після ретельної розвідки ворожих позицій через річку було перекинуто два мости, по яким переправилося військо. Частина кінноти здолала Дніпро вплав.

Московське військо під керівництвом воєводи Івана Челядніна стояло на протилежному березі Дніпра, воєвода вирішив чекати ворога, не перешкоджаючи йому переправлятися через річку. Можливо, він розраховував, використовуючи чисельну перевагу, скинути противника в річку і таким чином повністю його знищити. Чисельність московського війська сягала за різними даними від 60 до 80 тисяч чоловік. Слабкістю війська І. Челядніна була відсутність піхоти та артилерії. Крім того, московське військо роздирала ворожнеча між воєводами І. Челядніним та князем М. Булгаковим-Голицею. Воєвода Челяднін поведився безтурботно: крім того, що він дав можливість противникові вишикувати бойові порядки за власним задумом, то ще й не провів розвідки. Тож наявність прихованої артилерії залишилася для нього неприємним сюрпризом. Московський воєвода розташував свої війська таким чином, щоб трьома концентрованими ударами розколоти литовсько-польське військо.

Розуміючи задум противника, К. Острозький сподівався за допомогою фронтального бою зупинити противника і перетворити чисельну перевагу ворога на тисняву з людей і коней. Після переправи гетьман розділив кінноту на дві частини, а центр зміцнив піхотою. Війська розміщувалися у два ешелони. На лівому фланзі, на який і мала бути зосереджена, за тогочасним воєнним звичаєм, основна атака, стояли литовські полки. Саме їх князь очолив особисто. Фланги війська К. Острозький прикрив хоругвами легкої кінноти, а на самому краю поля бою було встановлено гармати. Артилерійська позиція

була підібрана досить вдало: підходи прикриті важкодоступною місцевістю, а гармати замасковані складками місцевості.

8 вересня 1514 року почалася битва. Московити напали першими. Застосовуючи воєнну хитрість литовське військо по сигналу почало навмисно відступати і підвело ворога під свою артилерію. Залпи гармат розірвали стрій атакуючих, розладнали його, що незабаром перекинулося і на все московське військо, яке зазнало нищівної поразки. Усі воєводи потрапили в полон, не говорячи вже про величезну кількість убитих ратників. Річка Кропивна, що знаходилася на шляху втечі, була загачена тілами московських ратників, які кидалися до неї з крутих берегів, намагаючись врятуватись.

У битві під Оршею предки українців, литовців, білорусів і поляків на чолі з українським князем Костянтином Острозьким вщент розгромили московитів, зупинивши їх навалу на Захід на декілька десятиліть. Польський король Сигізмунд, сповіщаючи лівонського магістра про перемогу під Оршею, писав, що “московити з 80 тисяч війська втратили 30 тисяч убитими; узято в полон 8 верховних воєвод, 37 начальників другорядних і 1500 дворян”.

Військо Великого князівства Литовського втратило близько 4 тисяч воїнів. Така різниця у втратах протилежних сторін пояснюється військовим талантом К. Острозького, масованим застосуванням польової артилерії та ручної вогнепальної зброї (аркебузів), до чого противник виявився неготовим і що не тільки привело до великих втрат, але й приголомшило військо і зламало його волю до опору.

3 грудня 1514 року король Польський здійснив у Вільно урочистий прийом на честь гетьмана К. Острозького і лицарів-переможців. Про перемогу були послані королівські грамоти до монархів Європи. До деяких з них були надіслані невеликі групи полонених московитів. Битва мала великий міжнародний резонанс, про неї сповіщали спеціальні друковані брошури, видані латинською та німецькою мовами. Невідомий учасник битви створив полотно “Битва під Оршею”. На честь перемоги під Оршею князь К. Острозький збудував 2 православні храми у Вільно (зараз місто Вільнюс).

Московські воєводи І. Челяднін і М. Булгаков-Голиця перебували довгий час у полоні в столиці Литовської держави, а прості московські ратники десятки років залишалися полоненими по всіх волостях Великого князівства Литовського. У Москві про них не бажали згадувати. Сам Великий князь Московський Василь III заявив, що для нього “той, хто потрапив в полон, – мертвий”.

Битва під Оршею 8 вересня 1514 року є знаменитою сторінкою литовсько-українсько-білоруської воєнної історії. Вона вписується в загальний ряд героїчних перемог нашого народу, який разом із союзниками зупинив

московську навалу. Костянтин Острозький тоді фактично врятував Велике князівство Литовське від московської експансії. Бо якби не ця перемога, цілком могло статися таке, що значна частина земель Великого князівства Литовського опинилася б у складі Московської держави. І тоді історія Білорусі й Литви була б дещо іншою.

ДОДАТКОВІ ТЕМИ

Тема 23. Сучасна воєнно-політична обстановка в світі, у Європейському регіоні та довкола України

Сучасний світовий процес характеризується глибокими соціально-політичними та воєнно-політичними змінами. Виміри та динамізм цих змін вимагають суттєвого переосмислення, комплексного і всебічного дослідження всіх чинників і тенденцій, що обумовлюють і визначають розвиток світового співтовариства. У цьому контексті особливу увагу треба звернути на декілька якісно нових явищ, що є властивими саме для нинішнього етапу розвитку воєнно-політичних відносин між країнами та їх угрупованнями: розширення НАТО на Схід; конфронтація між сучасними центрами сили – США, Великобританія, Франція, ФРН, РФ, КНР, Японія та ін.; гібридна війна РФ проти України.

За таких умов для досягнення надзвичайно важливої загальносвітової, загальнолюдської цілі – відвернення війни (ядерної чи звичайної) – особливого значення набуває проблема дослідження сучасної воєнно-політичної обстановки, визначення основних тенденцій її розвитку та прогнозування змін, що відбудуться в майбутньому.

Сутність та структура воєнно-політичної обстановки. Радикальні зміни, що відбуваються сьогодні в безпековому середовищі свідчать про те, що світове співтовариство переживає переломний момент своєї історії. Україна, як повноправний член світового співтовариства, розв'язуючи надзвичайно складні питання подолання кризи у всіх сферах внутрішнього суспільного життя, наразі здійснює протидію агресії РФ. Така обставина обумовлює особливу актуальність проблеми аналізу, оцінки та прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки на глобальному, регіональному та локальному рівнях, яка, в свою чергу, здійснює суттєвий вплив на розв'язання внутрішніх проблем.

Будучи складним утворенням, у якому органічно перетинаються процеси і явища міжнародних відносин, внутрішньої і зовнішньої політики

окремих держав та їх угруповань, воєнно-політична обстановка характеризується надзвичайним динамізмом, різноманітністю форм вияву та тенденцій їх розвитку. Тому класифікація усіх чинників та параметрів, якими визначається воєнно-політична обстановка, є досить складною проблемою. При цьому базовими чинниками, які безпосередньо обумовлюють конкретний характер воєнно-політичної обстановки в конкретному місці й у конкретний час, є воєнна політика та воєнно-політичні відносини між окремими країнами або їх об'єднаннями.

Воєнна політика є складовою частиною загальної політики держав, націй, партій, різних соціальних груп, як сфери їх діяльності, що пов'язана із завоюванням, утриманням та використанням політичної (державної) влади. Крім того, ця діяльність пов'язана з військовим будівництвом, підготовкою і використанням збройних сил для досягнення політичних цілей. Кінцева мета цієї діяльності – це стабільне забезпечення реалізації інтересів перерахованих суб'єктів політики в умовах стабільного суспільного розвитку.

Воєнна політика держави конкретизується у воєнній доктрині, воєнній стратегії та у повсякденній практиці військового будівництва. Тому сутність воєнної політики, врешті-решт, зводиться до підготовки і використання державою засобів збройного насильства для досягнення політичних цілей.

Міждержавні воєнно-політичні відносини діляться на двосторонні і багатосторонні (блокові, коаліційні). Україна, проголосивши зовнішньополітичний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, буде свої воєнно-політичні відносини з державами-членами ЄС та НАТО.

Є сенс зауважити, що реалізація воєнної політики суб'єктами воєнно-політичної діяльності породжує відповідні воєнно-політичні відносини, які в конкретних часових межах доцільно розглядати як відповідні стани. Іншими словами, воєнно-політичні відносини представляють собою сукупність взаємозв'язаних, взаємозалежних і взаємоперехідних один в одного особливих станів і ситуацій. Кожен такий стан характеризується відповідною цілісністю, своїми специфічними особливостями та формами вияву. Кожне порушення цілісності стану воєнно-політичних відносин означає кінець існування цих відносин у попередній якості і формування якісно нових із своїми, властивими тільки їм особливостями.

Конкретні особливості кожного з таких станів визначаються характером і рівнем зрілості внутрішніх протиріч суб'єктів політики, реальною розстановкою політичних сил, можливостями і намірами супротивних сторін та їх практичними діями. Для визначення цих станів, котрі, в свою чергу, являються етапами (ступенями) процесу розвитку воєнно-політичних

відносин, в науковій і спеціальній літературі використовується поняття “воєнно-політична обстановка”.

Воєнно-політична обстановка – це реальний на даний час стан воєнно-політичних відносин між суб’єктами воєнної політики в глобальному або регіональному масштабі, в двосторонніх або багатосторонніх відносинах. Тобто, воєнно-політична обстановка представляє собою сукупність відповідних конкретно-історичних воєнно-політичних відносин, основні тенденції розвитку яких визначаються співвідношенням сил суб’єктів воєнної політики.

У змісті воєнно-політичної обстановки доцільно виділити наступні основні структурні елементи:

1. Суб’єкти воєнно-політичної обстановки (держави, воєнно-політичні блоки), їх розміщення, а також співвідношення їх сил.
2. Воєнно-політичні інтереси і цілі задіяних сторін та детерміновані ними воєнно-політичні концепції і воєнні доктрини.
3. Реальні воєнно-політичні події, процеси, явища та тенденції їх розвитку.

У пізнанні сутності та змісту воєнно-політичної обстановки важливе значення має визначення основних типів воєнно-політичних відносин. Можливо виділити три основні типи воєнно-політичних відносин між державами та їх союзами.

Перший тип – це конфронтаційні воєнно-політичні відносини, котрі характеризуються крайнім протистоянням корінних воєнно-політичних інтересів. Прикладом цих відносин є конфронтація між РФ та Україною.

Другий тип – коопераційні (союзні) воєнно-політичні відносини. Вони характеризуються спільністю корінних воєнно-політичних інтересів двох або кількох країн. Це, перш за все, відносини між країнами одного воєнно-політичного блоку (коаліції, альянсу) або між двома країнами, що мають спільні воєнно-політичні інтереси, які закріплені відповідними воєнно-політичними угодами і договорами про спільне розв’язання воєнно-політичних проблем, що виникають перед кожною з них.

Третій тип – коопераційно-конфронтаційні воєнно-політичні відносини, які ґрунтуються на спільності корінних воєнно-політичних інтересів сторін при наявності глибоких, іноді надто гострих суперечностей між ними. До такого типу доцільно віднести сучасну воєнно-політичну обстановку у світовому співтоваристві в цілому. Спільним корінним інтересом для всіх без винятку країн планети є відвернення нової світової війни, особливо ядерної, яка не може бути переможною ні для окремої країни, ні для групи держав. Але

це не означає, що всі країни відмовилися від силового розв'язання воєнно-політичних проблем на регіональному рівні.

Аналіз сучасної воєнно-політичної обстановки у світі потрібний для оцінки рівня воєнної небезпеки і воєнної загрози для України. Ця проблема має не тільки науково-теоретичне значення, а й безпосередньо практичне значення. Її актуальність і гострота звучання обумовлені воєнно-політичним рішенням України стосовно євроатлантичної інтеграції, а також відновлення територіальної цілісності Української держави.

Варто додати, що під поняттям “воєнна небезпека” зазвичай розуміють такий стан міждержавних воєнно-політичних відносин (воєнно-політичну обстановку), якому властива імовірність використання збройної сили. Тобто, воєнна небезпека – це потенційна можливість виникнення збройного насильства у відносинах між суб'єктами воєнно-політичної діяльності. Водночас, воєнна загроза є вищим етапом розвитку воєнної небезпеки, коли визначаються сили, засоби, суб'єкти і об'єкти збройного насильства, спрямованість їх еволюції тощо.

Воєнну небезпеку можна класифікувати за трьома рівнями воєнної загрози:

перший – відсутність воєнної загрози в умовах загальної воєнної небезпеки;

другий – поява і оформлення воєнної загрози в стосунках між суб'єктами воєнно-політичних відносин;

третій – безпосередня воєнна загроза, для якої є властивим такий стан воєнної небезпеки, при котрому ймовірність розв'язання збройного зіткнення наближається до кульмінації.

Воєнно-політична обстановка в світі та у Європейському регіоні. У світі формуються докорінно нові умови розвитку системи міжнародної безпеки та спостерігається зміна структури зовнішніх загроз, зокрема у воєнній сфері.

Сучасна воєнно-політична ситуація визначається такими умовами та чинниками:

загострення міжнародної конкуренції щодо політичного впливу в окремих регіонах світу, володіння ринками збуту та сировинними ресурсами, виникнення у зв'язку з цим небезпеки застосування воєнної сили для розв'язання економічних і ресурсних проблем;

недостатня ефективність міжнародних систем безпеки в окремих випадках щодо спроб розв'язання суперечностей, які виникають між державами або всередині держав;

прояви міжнаціональних та міжетнічних суперечностей, що призводять до нестабільності та конфліктів;

зростання небезпеки розповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження, міжнародного тероризму;

поява нових видів загроз міжнародній безпеці й миру, в тому числі поширення діяльності екстремістських, сепаратистських, радикальних релігійних, терористичних організацій, незаконних військових формувань;

зростання обсягів незаконного обігу зброї і наркотиків, а також нелегальної міграції;

поява новітніх видів і систем зброї, інформаційних технологій, що змінюють традиційне уявлення про характер збройної боротьби;

застосування технологій “гібридної війни”: технології розвідувально-підривної діяльності, технологій дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем, технології регіональної дезінтеграції держави.

Основними геостратегічними світовими центрами сили на сьогодні є США та КНР, а також воєнно-політичний блок НАТО та економічний ЄС. Росія, маючи ядерну зброю, великий ресурсний потенціал та велику територію, постійно заявляє про свій геостратегічний статус. Регіональними стратегічними центрами сили на сьогодні можна вважати Японію (Азійсько-тихоокеанський регіон), Індію (Південна Азія), Бразилію (Латинська Америка). В економічному плані основними центрами сили є США, КНР, Японія, ФРН, Франція, Велика Британія, Індія, Бразилія та РФ.

Розстановка сил у світі на сьогодні та в перспективі до 2025 року визначатиметься існуючими та заново створеними центрами сили: США, НАТО, ЄС, РФ, КНР та Індія.

Сучасними тенденціями розвитку воєнно-політичної обстановки на глобальному рівні є:

зменшення авторитету Ради Безпеки ООН у питаннях контролю над легітимністю застосування сили в разі неможливості мирного вирішення міждержавних суперечностей;

посилення впливу регіональних та локальних збройних конфліктів на загальну архітектуру глобальної безпеки внаслідок загальноцивілізаційних процесів глобалізації;

збереження традиційного балансу сил у військово-стратегічному вимірі, який є одним з найважливіших факторів глобальної міжнародної стабільності;

невизначеність і нестабільність у зовнішньому безпековому середовищі;

посилення впливу сучасних центрів сили на міжнародні процеси та послаблення ролі міжнародних організацій у справі забезпечення міжнародної безпеки;

активізація ісламського фундаменталізму в різних регіонах планети. Сьогодні ісламський фундаменталізм набув надзвичайного поширення на планеті, а основними його рисами стали використання збройних засобів боротьби, різка політизація, ескалація явища міжнародного тероризму за участю ісламістів;

загострення воєнно-політичних відносин між пострадянськими державами в контексті розв'язання міжетнічних і територіальних проблем.

Розстановка сил у Європі визначається форматом США–НАТО–ЄС–Росія. Домінуючий вплив на розвиток воєнно-політичної обстановки в Європі мають процеси, обумовлені розширенням НАТО та позицією Росії щодо них. Зокрема, Захід офіційно визначений основним супротивником та головним стримуючим чинником для “відновлення величі” Росії. У цьому контексті доктринально-програмні положення російської воєнної політики, оприлюднені начальником Генерального штабу ЗС РФ Валерієм Герасимовим у його доповіді “Цінність науки в передбаченні. Нові виклики потребують переосмислення форм і способів ведення бойових дій”, дають підстави вважати, що вище політичне керівництво РФ прийняло рішення про ведення неоголошеної війни проти країн Заходу.

Характерними рисами сучасної воєнно-політичної обстановки в європейському регіоні є:

- конфронтаційні воєнно-політичні відносини між НАТО та РФ;
- коопераційно-конфронтаційні воєнно-політичні відносини між ЄС та РФ;
- коопераційні воєнно-політичні відносини між РФ та Білоруссю;
- конфронтаційні воєнно-політичні відносини між РФ та Україною, що можуть призвести до широкомасштабної агресії РФ проти України.

зменшення авторитету ОБСЄ у питаннях контролю над легітимністю застосування сили в разі неможливості мирного вирішення міждержавних суперечностей. Зокрема, аналіз збройних конфліктів на теренах Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття дозволяють констатувати, що процеси не тільки уникнення регіональних конфліктів, а й розв'язання конфліктно-кризових ситуацій політичними, економічними, ідеологічними і дипломатичними засобами стають все менш контрольованими. Така ситуація, що склалася, є дестабілізуючим чинником воєнно-політичної обстановки на глобальному, регіональному та локальному рівнях, загрозою зниження рівня стратегічної стабільності у світі.

Воєнно-політична обстановка довкола України. Воєнно-політична обстановка навколо України формується сукупністю конкретно-історичних воєнно-політичних відносин нашої держави з іншими державами, воєнно-

політичними блоками та міжнародними організаціями. Наразі Україна включена в систему біполярних відносин глобального та регіонального рівнів:

а) з міжнародними міжурядовими організаціями: Україна–ООН, Україна – ОБСЄ, Україна–НАТО, Україна – ЄС, Україна – ОДКБ (Організація договору про колективну безпеку (Ташкентський договір));

б) з державами з глобальним геополітичним кодексом: Україна–США, Україна – РФ, Україна – Франція, Україна–Велика Британія, Україна – КНР та ін.;

в) з державами з регіональним геополітичним кодексом: Україна – ФРН, Україна – Туреччина;

г) з державами-сусідами першого порядку: Україна–Білорусь, Україна – РФ, Україна – Польща, Україна – Словаччина, Україна – Угорщина, Україна – Молдова, Україна – Румунія;

д) з державами Чорноморського регіону: Україна–Румунія, Україна – Болгарія, Україна – Грузія, Україна – РФ, Україна – Туреччина;

ж) з державами Кавказького регіону: Україна – Азербайджан, Україна – Вірменія, Україна – Грузія, Україна – РФ;

з) з державами Центральноазійського регіону: Україна – Казахстан, Україна – Киргизстан, Україна – Таджикистан, Україна – Туркменістан, Україна – Узбекистан.

Специфіка геополітичного розташування України відносно держав Центральної й Південно-Східної Європи полягає в тому, що:

а) через Україну проходять більшість силових ліній ядерного протистояння у європейсько-близькосхідному регіоні;

б) розташування України в центрі європейського регіону робить нашу державу такою, що кожна інша держава регіону має стосовно неї власні інтереси, котрі пов'язані із намаганням політичної переорієнтації України у свій бік.

В умовах докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України (починаючи з 2013 року) та загострення російсько-атлантичних взаємин, а саме перехід їх до конфронтаційної стадії, перетворило Українську державу на буферну державу. Тобто, Україна не змогла уникнути “буферної зони” і опинилась затиснутою між двома воєнними блоками – НАТО з південного заходу та країнами ОДКБ з північного сходу.

З історії відомо, що у більшості випадків, коли буферна держава переставала цікавити одного з двох гарантів, вона не ліквідовувалася, а перетворювалася в сателіта іншої держави. Перетворення буферної держави в сателіта є одним із способів розширення життєвого простору.

Вітчизняні експерти акцентували увагу на тому, що:

Україна опинилася в ситуації, коли жоден з її стратегічних партнерів не має перед нею зобов'язань у військовій сфері. Потенційно їх могли б узяти на себе або Росія, або США та інші країни-підписанти Будапештського меморандуму. Проте, складний характер взаємовідносин між Росією й США ставить інтереси України у воєнній сфері в залежність від стосунків між цими державами;

воєнно-стратегічні концепції Росії і США практично не залишають Україні місця для раціонального маневрування, реалізації власної стратегії і скільки-небудь ефективного відстоювання національних інтересів;

не існує достатньо широкого збігу інтересів України та її “стратегічних партнерів”.

Наразі Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території. Водночас, Україна зазнає комплексного тиску з боку РФ, який включає керовані з єдиного центру політичні, економічні, енергетичні, інформаційні, військові та розвідувально-підбивні заходи. Цілями цього тиску у стратегічному вимірі є блокування європейської та євроатлантичної інтеграції України, виснаження її військових та економічних ресурсів, дестабілізація суспільно-політичної ситуації, підбив основ громадянського миру в Україні, а також намагання на цій основі підпорядкувати її політику інтересам керівництва РФ.

Умови, що склалися, обумовлюють нагальну необхідність вжиття Українською державою своєчасних та адекватних заходів щодо захисту державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності держави, забезпечення суспільно-політичної стабільності та громадянського миру в країні.

Наразі актуальними загрозами національній безпеці України є:

1) агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підбиву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території;

2) неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України;

3) збройна агресія і порушення територіальної цілісності України з боку РФ;

4) нарощування військової потужності РФ у безпосередній близькості до державного кордону України;

5) присутність військового контингенту РФ у Придністровській Молдовській Республіці, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

б) активізація спеціальних служб РФ розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої суспільно-політичної обстановки в Україні; діяльність на території України незаконних збройних формувань, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої суспільно-політичної ситуації в Україні;

7) територіальні претензії РФ до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність.

Вітчизняні експерти виокремлюють такі загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України:

1) унеможливлення військово-морської присутності України в Азовському морі, що може бути лише однією зі складових більш масштабнішого сценарію/загрози – створення Росією силовим шляхом сухопутного коридору через м. Маріуполь і м. Бердянськ до Криму та перетворення Азовського моря у внутрішнє “російське” море;

2) проведення російськими військами псевдомиротворчої операції з примушення до миру України;

3) одночасне здійснення максимальної дестабілізації внутрішньополітичної та соціально-економічної ситуації в Україні і дискредитації чинної її влади;

4) надання особливого статусу Донецькій та Луганській областям і таке інше.

Висновки. Ситуація, в якій опинилась Україна, як суверенна держава, висуває особливі вимоги до вірогідності та повноти оцінки воєнно-політичної обстановки. Передусім потрібен критичний аналіз офіційних та неофіційних військово-політичних концепцій як суміжно-прилеглих країн, так і глобальних гравців на світовій арені. Саме на підставі таких висновків, із врахуванням кардинальних і різких змін в безпековому середовищі має проводитися стратегічне планування у сфері забезпечення національної безпеки України за науковою схемою: загрози – ймовірний противник – моделювання.

Тема 24. Країни, що межують з Україною: політичний устрій, збройні сили та їх політика стосовно нашої держави

Україна – держава, розташована у Східній і Центральній Європі. Це найбільша країна Європи із площею 603,7 тис. км² і населенням 41 млн. 270 тис. 900 осіб станом на 01.11.2021 рік без урахування тимчасова окупованих територій.

Україна безпосередньо межує з сімома країнами світу: на північному заході і заході – з Республікою Польща; на заході – зі Словацькою та Угорською Республіками; на південному заході – з Румунією і Республікою Молдова; на сході і північному сході – з Російською Федерацією (РФ); на півночі – з Республікою Білорусь. Загальна протяжність кордонів України становить 6 993,63 км, з яких: сухопутна ділянка – 5 638,63 км; морська ділянка – 1 355 км: по Чорному морю – 1 056,5 км; по Азовському морю – 249,5 км; по Керченській протоці – 49 ткм.

Республіка Білорусь. Держава у Східній Європі, що межує на півдні з Україною (довжина кордону – 952 км), на заході – із Республікою Польща, на півночі – з Литвою і Латвією, на півночі та сході – з Російською Федерацією. Загальна площа території – 207 600 км². Населення республіки становить близько 9,5 млн. осіб. Столиця та найбільше місто – Мінськ.

Республіка Білорусь – відповідно до конституції, унітарна, демократична, соціальна, правова держава. Форма державного правління визначається як змішана президентська республіка. Державна влада в країні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Республіка Білорусь має визначальне воєнно-політичне значення для Росії. Враховуючи складні стосунки РФ з країнами Балтії та Україною, вона сьогодні залишається єдиним стратегічним союзником у проведенні російської зовнішньої політики на Заході. Її територія стала своєрідним комунікаційним коридором, через який здійснюється основний товарообіг Росії з Європою.

Існують й суто військові інтереси Росії у цьому регіоні. На території Республіки Білорусь зосереджений перший ешелон російської протиповітряної оборони. Російський військовий об'єкт у м. Барановичі є невід'ємною складовою системи попередження ракетного нападу. Об'єкт, який розташовано у м. Вілейка, входить до системи зв'язку Військово-морських сил РФ. З розширенням НАТО на схід роль Республіки Білорусь в оборонній стратегії РФ посилилася.

Республіка Білорусь має проросійські пріоритети. Така генеральна лінія простежується в усіх напрямках діяльності країни, у тому числі – й у воєнно-політичному. Крім того, ідея всебічної інтеграції Республіки Білорусь з РФ, передбачає тісне співробітництво між збройними силами обох країн.

Найвагомішими загрозами воєнній безпеці Республіки Білорусь в керівних документах з питань національної безпеки визначено:

відсутність дієвих систем міжнародної і регіональної безпеки у воєнній сфері на Європейському континенті;

наближення до кордонів республіки воєнно-політичного блоку НАТО, спроможного за своїми військовим потенціалом, за певних умов, здійснити воєнно-силовий тиск у різноманітних формах;

проведення державами-членами НАТО політики прийняття односторонніх рішень про застосування воєнної сили для досягнення політичних цілей і реалізації своїх інтересів;

неприйняття деякими державами внутрішньої і зовнішньої політики Республіки Білорусь, а також спроби, що здійснюються ними, залучити Білорусь до участі в розбудові загальноєвропейської архітектури безпеки;

наявність на європейському континенті значної кількості ядерних і хімічних озброєнь, інших засобів масового знищення, можливість їхньої появи у конфліктуючих сторін.

У рамках Союзної держави Республіки Білорусь і Російської Федерації було створено регіональну систему воєнної безпеки. У зв'язку з цим були затверджено Концепцію спільної оборонної політики Республіки Білорусь та Російської Федерації, а також Концепцію безпеки Союзу Республіки Білорусь і Російської Федерації, укладено Договір про воєнне співробітництво й Угоду про спільне забезпечення регіональної безпеки у воєнній сфері. Основним елементом системи воєнної безпеки Союзної держави є регіональне угруповання військ, до складу якого входять розташовані в регіоні в мирний час або розгорнуті в ньому в загрозовий період органи управління, з'єднання і частини збройних сил Республіки Білорусь та Російської Федерації.

Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі чисельність Збройних Сил Республіки Білорусь становить близько 65 тис. чол., з них близько 45 тис. військовослужбовців.

Дипломатичні відносини між Республікою Білорусь і Україною встановлено 27 грудня 1991 року. Посольство Республіки Білорусь в Україні функціонує з жовтня 1993 року. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь було укладено у серпні 1995 року. Великим договором закріплено розбудову відносин на взаємній повазі, довірі та згоді, керуючись при цьому принципами поваги державного суверенітету, рівноправності і невтручання у внутрішні справи одна одної, а також іншими загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. У травні 1997 року було укладено Договір між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон, який є безстроковим. Україна і Республіка Білорусь визнали непорушність існуючих між ними державних кордонів і підтвердили, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної та не висуватимуть таких претензій і в майбутньому.

Наразі міждержавні відносини України з Республікою Білорусь значно погіршилися після приєднання нашої держави до заяви ЄС про невизнання результатів виборів президента у Республіці Білорусь, а також після передачі Білоруссю Російській Федерації тридцяти двох найманців приватної військової компанії “Вагнер”, які підозрюються в участі у війні на сході України, та екстрадиція яких офіційно вимагалася Україною.

Румунія – держава на перехресті Східної, Центральної та Південно-Східної Європи, розташована на півночі Балканського півострова. Межує на півночі з Україною (608 км), на північному сході – з Республікою Молдова, на південному заході – із Республікою Сербія, на північному заході – з Угорщиною, на півдні – з Республікою Болгарія, а також омивається Чорним морем на сході. Із загальною площею 238 397 км², Румунія – 12-та за величиною країна в Європі та 7-ма за чисельністю населення країна-член Європейського Союзу, яка має близько 19,5 млн. жителів. Столиця і найбільше місто – Бухарест.

Згідно з Конституцією, Румунія є державою з республіканською формою правління. Державною мовою є румунська мова. Публічна влада розділена на законодавчу, судову, і виконавчу.

Румунія – член НАТО. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі чисельність Збройних Сил Румунії становить загалом 64,5 тисяч осіб, зокрема 35,8 тисяч осіб у сухопутних військах (зведених у 12 бригад), 10,7 тисяч осіб у ВПС та 6,5 тисяч осіб у військово-морських силах. Ще 56 тисяч резервістів – країна може призвати у випадку “великої війни”.

Упродовж тривалого історичного часу в публічному вимірі Румунії Україна позиціонувалася як недружня держава. Український інформаційний простір і політичні оцінки відповідали взаємністю – високий рівень підозрливості, недовіри і навіть ворожості до сусідньої держави. Після 1991 року відносини між двома країнами переживали часи підйому, але частіше – численних конфліктів.

У зв’язку з інтенсифікацією приготувань на шляху до НАТО, Румунія визнала за доцільне нормалізацію відносин з Україною. Визнавши незалежність України 8 січня 1992 року, і встановивши дипломатичні відносини з Києвом 1 лютого того ж року, офіційний Бухарест припинив політичні дискусії щодо територіальної незалежності острова Зміїний та повернення міждержавного кордону до його конфігурації напередодні підписання пакту Молотова-Ріббентропа у 1939 року. Підписання президентом Л. Кучмою і Е. КонстантINESКУ у 1997 року Договору про відносини добросусідства між Україною та Румунією, ратифікованого

парламентами обох держав, вивело міждержавні взаємовідносини Києва і Бухаресту на рівень їх відповідності нормам міжнародного права, створило передумови системної нормалізації зовнішньополітичного курсу України на південно-західному напрямі.

Проте, констатуючи успіхи української дипломатії у сфері нормалізації відносин між Києвом і Бухарестом, окремо слід виокремити проблеми, які точилися навколо захисту прав румунської меншини в Україні та української в Румунії, делімітації континентального шельфу в Чорному морі, створення глибоководного суднового ходу річки Дунай – Чорне море на українській ділянці дельти. Усі ці питання виникали на тлі взаємної підозри щодо нещирості сторін. Українська влада підозрювала Бухарест у намірах втілити проєкт “Велика Румунія”; румунські можновладці не довіряли багатовекторній політиці Києва, яка час від часу робила більший крен у бік Росії, відтак, стаючи додатковим джерелом занепокоєнь.

2014 рік став поворотним моментом у відносинах між двома країнами. Румунія першою із країн ЄС ратифікувала Угоду про асоціацію з Україною. Так само у 2014 році було підписано угоду про малий прикордонний рух, який надав можливість для майже півмільйона українців, котрі проживають у 30-кілометровій зоні на кордоні з Румунією, їздити до сусідньої країни без віз. Підтримка Євромайдану і засудження Румунією російської агресії, вчиненої проти України, значною мірою визначили нову двосторонню динаміку.

Відповідно до Стратегії національної оборони на 2020 – 2024 роки, Румунія вперше визнала Росію ворожою державою. У документі підкреслюється агресивність РФ, її “гібридні дії з мілітаризації Чорноморського регіону”, які порушують міжнародне право, – через що можуть виникнути збройні конфлікти. У Стратегії також згадується збройний конфлікт на сході України, де російська сторона дестабілізує ситуацію в Європейському регіоні.

Республіка Польща – держава у Центральній Європі з площею 312 575 км² і кількістю населення у 37,97 млн. осіб. Республіка має державний кордон із сімома країнами Європи: на північному сході вона межує з Російською Федерацією та Литвою, на сході – з Республікою Білорусь та Україною (542 км), на півдні – з Чеською Республікою та Словацькою Республікою, а на заході – з Федеративною Республікою Німеччина. На півночі країна омивається водами Балтійського моря. Столиця і найбільше місто – Варшава.

Республіка Польща – демократична країна на чолі з президентом. Президент обирається загальним голосуванням кожні п’ять років. Головним законом держави є Конституція 1997 року. Центральна урядова структура –

Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром. Президент призначає уряд за пропозицією прем'єр-міністра, який, як правило, є представником від коаліції більшості в Сеймі.

Збройні Сили Республіки Польща є основним, спеціалізованим елементом системи обороноздатності держави і головним, поряд з дипломатією, інструментом реалізації Стратегії національної безпеки. Збройні Сили, відповідно до Конституції Республіки Польща, служать охороні її суверенітету, а також забезпеченню безпеки і непорушності її кордонів. Виконання завдань, що впливають із Стратегії національної безпеки, сконцентроване у відповідних національних і союзницьких планах кризового реагування і оборони держави.

Республіка Польща – член НАТО. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі Збройні Сили Республіки Польща нараховують 118 000 персоналу і ще 75 400 знаходяться у резерві.

Сюди ще слід додати й новий вид збройних сил – Війська територіальної оборони. Це близько 20 000 добровольців, які регулярно проходять навчальні курси під керівництвом польських і закордонних фахівців. До 2024 року Польща планує збільшити чисельність тероборони до 53000 осіб. У випадку бойових дій ці добровольчі підрозділи тісно взаємодіятимуть із збройними силами.

В умовах кардинальних змін у геополітичній ситуації на європейському континенті, у жовтні 2014 року Рада міністрів Республіки Польща прийняла нову редакцію Стратегії національної безпеки Республіки Польща, у якій наголошується, що відновлення Росією позицій наддержави за рахунок її оточення та посилення конфронтаційної політики (про що свідчить конфлікт з Україною, включаючи анексію АР Крим негативно відображається на стані безпеки в європейському регіоні).

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща зазначено, що на кордонах з Польщею існує ризик конфліктів регіонального та місцевого характеру, у які країна може бути безпосередньо або опосередковано втягнена. Республіка Польща також не є вільною від політичного тиску з використанням військових аргументів. У безпосередній близькості з Республікою Польща має місце висока концентрація військових сил і засобів. Загрози Республіці Польща за несприятливих умов можуть мати як невійськовий, так і військовий характер. В останньому випадку вони можуть прийняти форму кризових та воєнних загроз, тобто збройних конфліктів різного масштабу від військових дій (нижче рівня класичної війни) до менш ймовірного конфлікту значного масштабу.

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща визначені три пріоритети політики безпеки:

пріоритет I – зосередження стратегічних зусиль, головним чином, на забезпеченні безпеки своїх громадян і території країни, підтримці оборонних можливостей країн-союзників, участі в реагуванні на загрози за межами союзницьких територій;

пріоритет II – підтримка консолідації НАТО навколо оборонної функції, стратегічне зміцнення східних флангів Альянсу, розвиток Спільної політики в галузі безпеки та оборони ЄС;

пріоритет III – посилення ролі ООН, підвищення ефективності регулювання в галузі контролю над озброєннями та роззброєнням, в тому числі заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відновлення ролі ОБСЄ на регіональному рівні.

Республіка Польща стала першою з країн Східної Європи членом ЄС і НАТО, яка оновила свій головний документ стратегічного планування у сфері національної безпеки з урахування кардинальних змін безпекового середовища в Європі, пов'язаних із агресивними діями Росії проти України та зростанням напруженості між РФ і Заходом.

Політика Республіки Польща стосовно України відзначалася різними напрямками, мали місце як позитивні, так і негативні етапи українсько-польських відносин. На сучасному етапі склались якісно нові польсько-українські взаємини. Незважаючи на складну історичну спадщину, вони вступають у фазу конструктивного, прагматичного взаємовигідного розвитку. Останні роки Польща всіляко підтримує Україну на шляху її європейської та євроатлантичної інтеграції, відносини розвиваються під впливом міркувань безпеки та обопільного прагнення до більш тісної співпраці.

Республіка Польща першою визнала незалежність України в 1991 році. Обидві держави сприймають одна одну як стратегічного партнера протягом майже тридцяти років. Стан двосторонніх відносин між країнами продовжує бути одним із визначальних факторів регіональної стабільності.

Основним проблемним питанням двосторонніх українсько-польських відносин у середньостроковій перспективі, скоріше за все, залишаться питання історії. Поступово історичні дебати знову перетекли із академічної сфери до політичної і залишаються там певний час. Апелювання до історії не пов'язані із конкретними політичними партіями чи лідерами. Це довгостроковий виклик, який є частиною широкого та глибокого процесу, в якому країни є обопільно залученими й взаємозалежними. Збільшення популярності правих партій та підвищена увага до історії з боку політичних еліт стануть ключовими елементами політичної картини в країнах регіону, збільшуючи

шанси на продовження польсько-українських суперечок щодо історичних питань.

У Республіці Польща й України достатньо спільного потенціалу задля того, щоб впливати на регіональні політичні процеси й формувати новий порядок денний у сфері безпеки. Дієве стримування російської загрози, більше уваги з боку ЄС та НАТО до Східної Європи, потужніші інфраструктурні можливості й менше недовіри або історичних спекуляцій – усе це разом може зробити європейський регіон більш безпечним.

Останніми роками плідно розвивається військова співпраця між Україною і Республікою Польща: це й Українсько-польський миротворчий батальйон (УкрПолБат) у Косово, і наша бригада, що входила до складу польської багатонаціональної дивізії в Іраку, і медичний контингент українських фахівців у складі польського шпиталю в Афганістані, й Литовсько-польська-українська бригада імені Великого гетьмана Костянтина Острозького, яка є взірцем міжнародної військової співпраці і братерства.

Словацька Республіка – держава на сході Центральної Європи із площею 49 035 км² та населенням близько 5,46 млн. осіб. Межує на північному заході з Чеською Республікою, на півночі – з Республікою Польща, на сході – з Україною (98 км), на півдні – з Угорщиною та на заході – з Республікою Австрія. Самостійною державою Словацька Республіка стала 1 січня 1993 року. 29 березня 2004 року Словацька Республіка увійшла до складу НАТО, а 1 травня – до складу ЄС. Столиця – місто Братислава.

Словацька Республіка за формою правління є парламентською республікою, глава держави – Президент. Державний устрій – унітарна держава. Згідно з Конституцією Словацької Республіки влада поділяється на законодавчу, виконавчу і судову.

Після вступу Словацької Республіки в НАТО було проведено перегляд загроз національній безпеці з урахуванням їх імовірності виникнення та прогнозованості. За малої ймовірності та достатньої прогнозованості великомасштабного збройного конфлікту Словацька Республіка прийняла політику національної безпеки, в основі якої створення сил оборони, призначених для колективної оборони і відповідно до членства в НАТО. Регіональний збройний конфлікт поблизу Словацької Республіки розглядався серйозною воєнною загрозою, однак відносно легко прогнозованим і передбачуваним. Словаччина прийняла помірний рівень ризику і створила структуру сил безпеки і оборони, спроможну протидіяти такій загрозі навіть самостійно. Загальні невоєнні загрози хоча й мають високу ймовірність, але їх вплив на національну безпеку Словацької Республіки розглядався як незначний. Тому збройні сили зберігають структуру, яка забезпечує здатність

виконувати свої першочергові функції. Словаччина пішла на певний ризик – її збройні сили не зможуть своєчасно реагувати на весь спектр невоєнних загроз. Проте, такий шлях прийнятний для країни-члена системи колективної безпеки.

Збройні сили Словацької Республіки – сукупність військ Словацької Республіки, призначених для захисту свободи, незалежності та територіальної цілісності держави. Складаються з сухопутних військ і військово-повітряних сил, військ протиповітряної оборони, прикордонних військ і військ цивільної оборони. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі чисельність Збройних Сил Словаччини становить 15 750 осіб.

Основоположною лінією зовнішньої політики Уряду Словацької Республіки в її регіональному вимірі є політика добросусідських відносин на основі партнерства з Україною та іншими державами з метою сприяння економічному та соціальному розвитку, територіальної згуртованості та солідарності. Виходячи із зовнішньополітичної частини Програми Уряду Словацької Республіки, словацька влада готова до співпраці з Україною у двох напрямках – двосторонньому (у рамках чого словацька сторона розвиватиме весь комплекс відносин з нашою державою, як зі своїм сусідом на Сході) та багатосторонньому (словацька сторона підтримуватиме європейську інтеграцію України у разі виконання нею відповідних критеріїв та умов членства в ЄС).

Загалом логіка сучасної політики Словаччини щодо співробітництва з Україною спрямована на підтримку поступового входження України до європейського та євроатлантичного простору. Важливою складовою відносин є міжрегіональне співробітництво між Україною та Словацькою Республікою, яке є водночас одним з основних векторів співпраці обох країн, що розвивається досить високими темпами.

Таким чином, можна констатувати, що наразі розвиток українсько-словацьких відносин продовжується в умовах напрацьованої стабільності та взаємодії.

Угорщина – держава у Центральній Європі, займає територію у 93 030 км². Кількість населення складає близько 10 млн. осіб. Країна межує на півночі зі Словацькою Республікою, на північному сході – з Україною (спільний кордон – 105 км), на південному сході – з Румунією, на півдні – із Республікою Сербія та Республікою Хорватія, на південному заході – із Республікою Словенія, на заході – з Республікою Австрія. Столиця та найбільше місто – Будапешт.

Угорщина – парламентська представницька демократична республіка і має багатопартійну політичну систему. Прем'єр-міністр очолює виконавчу владу в країні. Традиційно прем'єр-міністром призначається лідер політичної

сили, яка отримала на виборах більшість місць у парламенті. Обирається парламентом за формальною пропозицією президента республіки.

Президент є главою держави, обирається більшістю голосів парламенту терміном на п'ять років. Президент Угорщини виконує представницькі функції – він представляє Угорщину на міжнародній арені й акредитує дипломатичних представників.

Угорщина знаходиться в Центральній Європі та є членом НАТО. В Угорщині концептуальні засади національної безпеки та концептуальні засади воєнно-політичної діяльності визначено в концепції політики національної безпеки та концепції оборони. Розробка Стратегії національної безпеки регламентується Постановою Державних Зборів Угорщини, а Уряд Угорської республіки відповідає за розробку вказаної стратегії та національної воєнної стратегії.

Збройні Сили Угорщини складаються з Сухопутних військ і Військово-повітряних сил. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі чисельність Збройних Сил Угорщини нараховують більш як 30000 осіб, резервні війська – 20 000 осіб, напіввійськові організації – 12 000 осіб.

Історія взаємовідносин України та Угорщини впродовж 1991 – 2021 років характеризується формуванням спільного бачення історії, зміцненням взаємин української та угорської сторін. В українсько-угорських стосунках були періоди активної взаємодії, були часи значного скорочення політичного діалогу. Але незмінним залишався інтерес обох країн один до одного, бажання будувати стосунки на взаємовигідній, добросусідській основі.

Українсько-угорські відносини на сучасному етапі продовжують збагачуватися новими напрямками, видами і формами співробітництва. Водночас проблеми і невирішені питання, які мають місце в цих відносинах, за певних обставин можуть негативно вплинути на їхній подальший розвиток. Серед них: проблема угорської меншини, що проживає в Україні, зокрема в контексті забезпечення їхніх освітніх потреб; питання прикордонного співробітництва.

Угорщина пред'являє претензії до України через два закони, що були прийняті у 2017 році (Закон України “Про освіту”) і 2019 році (Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”). У Будапешті вважають, що обидва документи порушують право на використання мови національними меншинами. Ще кілька років тому Міністр закордонних справ Угорщини Петер Сиярто заявив, що уряд Угорщини вирішив блокувати всі подальші рішення Європейського союзу, спрямовані на зближення ЄС з Україною.

Наприкінці жовтня 2019 року Угорщина наклала вето на спільну заяву послів НАТО стосовно України і у листопаді голова комітету парламенту Угорщини з питань національної єдності Янош Бенцик заявив, що Угорщина і надалі послідовно блокуватиме зближення України із Північноатлантичним альянсом та ЄС.

Найважливішими завданнями у реалізації інтересів України у відносинах з Угорщиною є подальше підтримання високої динаміки українсько-угорського діалогу на всіх рівнях; активне продовження консультацій з питань європейської інтеграції, забезпечення послідовної і дієвої підтримки Угорщиною євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень України; активний розвиток міжрегіонального і транскордонного співробітництва, зокрема в рамках Карпатського євро регіону; врегулювання механізму торговельних обмежень між двома країнами; активізація співробітництва у сфері забезпечення прав національних меншин – української в Угорщині та угорської в Україні; посилення інформаційної роботи та забезпечення подальшого формування позитивного іміджу України в Угорщині.

Республіка Молдова – держава у Східній Європі, яка межує на півночі, сході й півдні з Україною (1202 км), на заході – з Румунією. У межах Республіки Молдова виділяється Придністровська Молдавська Республіка – невизнане державне утворення, незалежність якого проголошена 25 серпня 1991 року. Згідно із законодавством Молдови, Придністров'я має статус Автономного територіального утворення з особливим правовим статусом. Площа країни – 33 843 км², кількість населення (без підконтрольних Придністровській Республіці територій) складає понад 3,6 млн. осіб. Столиця – місто Кишинів.

Республіка Молдова, згідно з конституцією держави, є суверенною і незалежною, неподільною, демократичною, правовою унітарною позаблоковою парламентською республікою. Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент, що є найвищим представницьким органом народу Республіки Молдова. Парламент таємним голосуванням обирає президента країни. Виконавчу владу здійснює уряд, який складається з прем'єр-міністра, першого заступника і заступників прем'єр-міністра, міністрів та інших членів, визначених законом.

Збройні сили Республіки Молдова – Національна армія – складаються з сухопутних військ, військово-повітряних військ та карабінерів. Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі чисельність Збройних Сил Молдови становить близько 5,3 тисячі осіб, резервні війська – 58 тис. осіб, напіввійськові організації – 900 осіб. Теоретично до лав армії

можуть призвати близько 700 тисяч молдован. Однак критики піддають сумніву цю цифру. Озброєння застаріле та у незадовільному стані – більшість з того, що має армія, походить з арсеналів колишніх радянських збройних сил.

Натомість так звана “армія” Придністров’я налічує понад 7,5 тисячі військовослужбовців. Їхнє озброєння модернізують за допомогою РФ. Не варто забувати і про близько 2000 російських військовослужбовців, які дислокуються там з моменту від’єднання Придністров’я від Молдови і оснащені сучасним озброєнням.

Українсько-молдовські відносини базуються на низці міждержавних договорів, головними з-поміж яких є базовий Договір про дружбу та співробітництво Республіки Молдова й України від 23 жовтня 1992 року, Договір про взаємне визнання кордонів 1994 року, що трансформувався у Договір про державний кордон. Достатньо складним і суперечливим для обох країн стало вирішення територіальних питань, які критично оцінюються деякими фахівцями. Передавши Україні 8-кілометрову ділянку автошляху Одеса – Рені, Республіка Молдова натомість отримала від України ділянку землі на березі р. Дунай в районі с. Джурджулешти, що перетворило її на морську державу й учасника низки міжнародних організацій на кшталт Дунайської комісії. Крім того, у 2001 році Молдова отримала від України ділянку землі під будівництво нафтотерміналу. Отже, Республіка Молдова стала першою державою колишнього СРСР, з якою Україна врегулювала всі прикордонні питання.

Співпраця України й Молдови охоплює низку питань загальноєвропейського спрямування, а саме: запровадження спільного прикордонного та митного контролю, перспективи створення необхідної інфраструктури для здійснення такого контролю, процес демаркації українсько-молдовського державного кордону тощо.

Кишинів чітко та послідовно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України, засуджує окупацію Російською Федерацією півострова Крим та російську військову агресію на сході нашої держави. Тричі поспіль Республіка Молдова ставала співавтором проєкту резолюції Генасамблеї (ГА) ООН “Становище прав людини в АР Крим та у м. Севастополь (Україна)” та проєкту резолюції ГА ООН “Питання мілітаризації АР Крим та м. Севастополя (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів”.

Підтримуючи суверенітет і територіальну цілісність Молдови, Україна стала співавтором запропонованого молдовською стороною проєкту резолюції ГА ООН “Про повне та безумовне виведення іноземних військ з території Республіки Молдова”, прийнятого у червні 2018 року.

Найважливішою больовою точкою у взаєминах двох держав залишається Придністров'я, з тією лише різницею, що після 2014 року у ставленні до лідерів сепаратизму за річкою Дністер нарешті був знайдений довгоочікуваний консенсус. Таким чином, можна сказати, що у обох країнах, при будь-якому політичному розкладі, залишається низка можливостей для подальшого співробітництва. Однак, як це відбуватиметься на практиці, покаже час.

Російська Федерація (РФ) – держава у північній Євразії. З площею 17 098 246 км² Росія є найбільшою за територією країною у світі, що охоплює понад 1/8 площі Землі. Чисельність населення Російської Федерації, згідно поновленої статистики ООН, у 2020 році склала 145,9 млн. осіб. Столиця – місто Москва.

РФ межує з Україною (спільний кордон станом на 2013 рік становив 1 944 км). Ділянки кордону в Донецькій (повністю) та в Луганській (частково) областях підконтрольні терористичним “ДНР” та “ЛНР”. Територія Автономної Республіки Крим та міста з особливим статусом Севастополя з 2014 року анексовані РФ, яка розглядає їх як власні суб'єкти. Де-юре, російсько-український кордон проходить між АР Крим і Краснодарським краєм через Керченську протоку; де-факто, у 2014 році Російська Федерація встановила державний кордон з Україною на адміністративній межі Криму і Херсонської області.

Російська Федерація – змішана президентсько-парламентська федеративна республіка. Державною мовою є російська, але кожна республіка може ввести у своїх межах власну національну мову, як другу офіційну.

Згідно даних Міжнародного інституту стратегічних досліджень наразі Збройні Сили РФ нараховують – 771 тис. осіб (4-ті у світі). Військові резерви становлять порядку 2 млн. осіб, у напіввійськових формуваннях перебуває 359 100 осіб. Загальна чисельність військовослужбовців – 3 396 100 осіб (8-мі у світі). Збройні сили Російської Федерації складаються з Сухопутних військ, Військово-повітряних сил (Противоповітряні війська Росії у 1998 році ввійшли до складу Військово-повітряних сил), Військово-морських сил, Ракетних військ стратегічного призначення (командування у західному районі Москви Кунцеве і нове на горі Косьвінський Камень на Уралі на схід від міста Березніки), Космічних військ, Повітряно-десантних військ, Сили спеціальних операцій.

Військові формування, які не підпорядковані Міністерству оборони РФ складаються з: Внутрішніх військ, Федеральної Служби Безпеки (ФСБ), Федерального Агентства Державного Зв'язку та Інформації (ФАДЗІ).

Дипломатичні відносини між Україною та Російською Федерацією встановлені у 1991 році, після розпаду Радянського Союзу. Вони часто були складними, виникали різні спірні питання. Одним з них був Кримський півострів. Проблему було вирішено, коли РФ погодилася на те, щоб Крим залишився у складі України, зберігаючи при цьому автономний статус. Ще одним спірним питанням стала приналежність м. Севастополь та розміщеного в його порту Чорноморського флоту СРСР. Після довгих інтенсивних переговорів було вирішено поділити Чорноморський флот. За російською його частиною зберігалось право використовувати м.Севастополь, як базу до 2017 року. У квітні 2010 року були укладені Харківські угоди, що передбачали збереження бази російського флоту в Севастополі до 2042 року.

І хоча за умовами Великого договору 1997 року РФ відмовилася від територіальних претензій і визнала існуючі кордони України, вже у 2003 році виникло протистояння між державами в районі острова Тузла. Значне погіршення російсько-українських відносин відбулося під час, і особливо, після Помаранчевої революції 2004 року, через позицію російської сторони.

Є сенс зауважити, що російська владна еліта в період 1991-2013 рр. по відношенню до Української держави реалізовувала модель “обмеженого суверенітету”. При цьому РФ в ході реалізації вказаної моделі використовувала такі невійськові засоби як:

1) укладання відповідних угод між РФ та Україною, які надавали можливість Кремлю безперешкодно втручатися у внутрішні справи Української держави, а також змістити центр ухвалення стратегічних рішень до Москви;

2) перешкоджання зближенню України з ЄС та НАТО шляхом штучного затягування вирішення питань делімітизації та демаркації українсько-російського кордону;

3) унеможливлення ефективного реформування економіки, енергетичної та фінансової систем України, що насамкінець призвело до консервації економічної відсталості Української держави, її монопольної залежності від російських енергоносіїв, тотального контролю російським капіталом ключових галузей промисловості та банківської системи України;

4) встановлення контролю над інформаційним простором України з метою поширення серед населення ідей “русского мира”, перешкоджання повноцінному функціонуванню української мови, як основи національної ідентичності;

5) формування “п’ятої колони”, завданням якої було просування російських інтересів та підтримка ідеї поглинання України Російською Федерацією.

Російська владна еліта в лютому-березні 2014 року, по відношенню до Української держави, реалізовувала моделі воєнно-політичного конфлікту та гібридної війни, що позначилося певними діями в ході анексії АР Крим:

1) розгортання РФ широкомасштабної інформаційно-пропагандистської кампанії, спрямованої на дискредитацію Революції гідності в Україні та нової влади в Києві, нав'язування ідеї необхідності захисту російськомовного населення на території України;

2) організацією в Криму т.зв. “загонів самооборони” з числа місцевих жителів та громадян РФ;

3) створення угруповань російських військ, призначених для вторгнення в АР Крим, і демонстрація військової сили поблизу східних кордонів України;

4) захоплення російськими військовими формуваннями (без розпізнавальних знаків) адміністративних будівель та влади в АР Крим за підтримки проросійських політичних сил (п'ятої колони), що перебувала під контролем спецслужб РФ;

5) введення російських військ до Криму під прикриттям військових навчань, що нібито здійснюються у рамках реалізації Угод 1997 і 2010 рр. про умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України;

6) “легалізація” факту анексії АР Крим шляхом проведення “референдуму” з питань державного статусу Криму, прийняття відповідних рішень Держдумою та Президентом РФ щодо Криму, як суб'єкта РФ;

7) остаточна ліквідація органів державної влади України в АР Крим, витіснення українських військ з території півострова.

Аналіз експертного, подійного, фактичного матеріалу, що оприлюднений в джерелах та науковій літературі, дозволяє констатувати, що російська владна еліта від березня 2014 року й донині по відношенню до Української держави продовжує реалізовувати моделі воєнно-політичного конфлікту та гібридної війни, а також розпочала реалізовувати модель регіональної дезінтеграції держави та моделі дестабілізації економічної та суспільно-політичної систем. Реалізація зазначених моделей загроз визначається наступними діями в ході розв'язання війни на сході України:

1) спроба дестабілізації суспільно-політичної ситуації в східних і південних областях України шляхом організації масових антиурядових акцій протесту, сутичок із правоохоронними органами та прихильниками територіальної єдності України, захоплення адміністративних будівель;

2) “легалізація” так званих ЛНР і ДНР шляхом проведення відповідних “референдумів” та “виборів” до “органів влади”;

3) надання РФ всебічної підтримки так званих “ЛНР” та “ДНР”, у тому числі фінансування їхньої діяльності, підготовка бойовиків і постачання їм

зброї, військової техніки, боєприпасів, введення російських військ на територію так званих “ЛНР” та “ДНР”;

4) здійснення РФ політичного та економічного тиску на Україну, нарощування угруповання військ збройних сил РФ поблизу українського кордону;

5) дискредитація військової операції України проти російсько-терористичних угруповань.

Парламентська асамблея ОБСЄ в ухваленій 1 липня 2014 року резолюції “Очевидне, грубе та невиправдане порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією” визнала “спровоковані та засновані на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах” дії РФ “військовою агресією на догоду власним інтересам”.

Керівництвом України багаторазово було доведено причетність Росії до бойових дій на сході України. Міністерство закордонних справ України неодноразово офіційно повідомляло, що саме РФ контролює і забезпечує зброєю сепаратистів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Зокрема, МЗС України оприлюднило докази незаконного постачання Росією важкої зброї до України, а саме переносних зенітно-ракетних комплексів з військової бази Збройних сил Російської Федерації у м. Сйськ, що на Кубані.

Збройна агресія РФ по відношенню до України призвела до масштабних людських і матеріальних втрат. За підрахунками Управління верховного комісара ООН із прав людини, загальна кількість людських втрат, пов’язаних з конфліктом в Україні (з 14 квітня 2014 року по 31 січня 2021 року), становить 42000-44000: 13100-13300 загиблих (щонайменше 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 членів озброєних груп); та 29500–33500 поранених (7000-9000 цивільних осіб, 9700-10700 українських військових та 12700-13700 членів озброєних груп). Понад 1,5 млн. мешканців АР Крим, Донецької та Луганської областей були змушені покинути свої домівки, як внутрішньо переміщені особи.

Станом на сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим (26 081 км²), м. Севастополь (864 км²), частина Донецької та Луганської областей (16 799 км²) – всього 43 744 км², що складає 7,2 % території України. На сході непідконтрольною Урядові України залишається ділянка українсько-російського державного кордону протяжністю 409,7 км.

27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала РФ державою-агресором, яка підтримує тероризм і блокує діяльність Ради безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку.

Підводячи підсумки, зазначимо: Україна межує з державами, які мають різний економічний і військовий потенціал; більшість із них підтримує в

цілому добросусідські відносини з нашою державою. Проте головною загрозою нашій державі на теперішньому етапі є неоголошена військова агресія РФ, тимчасова окупація нею частини української території (Автономної Республіки Крим та частини Донецької та Луганської областей), завдання колосальних людських і матеріально-технічних втрат нашій державі. Це несе пряму загрозу незалежності та територіальній цілісності України.

У таких надзвичайно складних умовах Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями виконують свою **функцію** захисту своєї держави, демонструючи з боку особового складу приклади героїзму і вірності військовому обов'язку. Реалії сьогодення вимагають від кожного військовослужбовця і посадовця надзвичайних зусиль щодо подальшого зміцнення обороноздатності Української держави та боєготовності української армії.

Тема 25. Історія в інформаційній війні Росії проти України

Майже протягом усіх років незалежності Україна перебуває в стані інформаційно-психологічної війни різної інтенсивності, яку веде проти неї Російська Федерація. Одним з важливих інструментів цієї війни є викривлення та спотворення історії, яку Росія використовує проти України. Це відбувається з кількох причин. Насамперед з метою виправдання своєї військової агресії проти України. Тому для власного населення РФ формує образ ворога з України із використанням спотвореної історії. Для українського населення Росія створює історичні міфи з метою загострення протиріч та розколу українського суспільства, а також з метою руйнації історичної пам'яті та самосвідомості українського народу, а в довготривалій перспективі – на знищення української держави.

Щоб бути захищеним в інформаційному протиборстві на історичному фронті необхідно знати історію українського народу, своєї держави. Адже без минулого немає сучасного, без традиційного немає нового. Для народу його історія – це не просто минуле, це основа для самоусвідомлення хто ж такі українці та інші народи. Тому той, хто не знає власної історії є слабким і незахищеним в інформаційному протиборстві на історичному фронті. Цим постійно користується Росія та інтерпретує історичні факти по-своєму, для досягнення власних інтересів. Саме тому президент України В.Зеленський у своїй промові на Майдані Незалежності під час проведення урочистих заходів з нагоди відзначення 30-ї річниці незалежності України наголосив: “Ми не подаруємо жоден камінчик нашої історії. Не дамо окупувати жодну сторінку нашої історії, анексувати наших письменників, науковців, героїв. Україна є

молодою країною, але з тисячолітньою історією. Українці будують свій дім на землі, де жили й будували українські предки. Українці не в гостях і не у прийомах. Українці – молода родина зі славетної династії Київської Русі-України. З роду засновників, хрестителів. З хороброго роду, мудрого, козацького. Ми нащадки могутньої країни”.

Окрім знання власної історії, в інформаційній війні на історичному фронті доцільно знати як ворог використовує історичні знання для досягнення визначених цілей.

Систематична і цілеспрямована історична політика з боку РФ протягом усіх років незалежності України підготувала ґрунт для здійснення реальних дій у фізичному просторі, якими стали анексія Автономної Республіки Крим та розпалення війни на сході України. Російська армія в АР Крим захоплювала територію суверенної держави, а українські військовослужбовці їй майже не перешкоджали. Одна з причин такої пасивної оборони полягала у тому, що у свідомості переважної більшості українських військових росіяни сприймалися крізь призму спільного радянського минулого, як братні народи.

Росія спотворює та перекручує історію з метою обґрунтування та підтвердження свого статусу як “наддержави”, а також права і обов’язку брати участь у формуванні основ світового порядку. На початку ХХІ ст. російським керівництвом взято курс на зміцнення влади та посилення впливу російської держави на міжнародній арені. З цією метою створено геополітичну та ідеологічну доктрину “русского мира”, в основі якої історичні міфи та перекручена історія існування окремої “великої російської цивілізації”, що нібито походить від Русі і наразі включає як Російську Федерацію так і мережу людей і спільнот, які розмовляють російською мовою і включені у російський культурний простір поза межами Росії. Відповідно, доктрина відродження Росії після розпаду СРСР (що визначається росіянами як геополітична катастрофа) та її реваншу на пострадянському просторі базується на таких засадах:

“розділеності російського народу” і його праві на возз’єднання;

“штучності” нових державних кордонів (розбіжність нових державних кордонів з національними, що розуміються як етнічні, вважається найбільшою історичною поразкою та загрозою безпеці Росії;

необхідності захисту співвітчизників, зокрема й силовими методами. Претензії на статус великої держави спонукали російське керівництво сформулювати та втілювати великий наднаціональний проєкт “збирання земель” – Євразійський союз.

Тобто, успіх політики відновлення статусу “наддержави” неможливий без історії, населення і ресурсів України. Саме тому Кремль сприяв тому, щоб

питання українського вибору майбутнього розвитку набуло надзвичайного значення для виживання нації та держави. Європейському вибору українців РФ протиставляє Євразійський союз, який буцімто є історичною долею України. Саме тому масові протести населення проти зміни європейського вектору розвитку 2013-2014 років та зміна влади у Києві були витлумачені Москвою як державний переворот створений Заходом на території, яка історично та цивілізаційно повинна входити в зону виключного впливу РФ. Оскільки в Україні живуть мільйони росіян та російськомовних, тому Росія повинна стати на їх захист, адже вона є гарантом безпеки “русского мира”.

Далі РФ перейшла до активної фази реалізації буцімто “історично обґрунтованого” повернення Криму, пояснюючи свої дії як відновлення “історичної справедливості”. З цією метою російська влада постійно вдається до історичних маніпуляцій, які нібито обґрунтовують право РФ на ті чи інші території. В інформаційному просторі поширюються наративи Росії: “споконвічно російська земля” (Крим), “російське місто” (Севастополь), “російська військова слава” (Чорноморський флот) тощо. Російські приклади з історії мають на меті привчити українців та світове співтовариство до думки, що Крим – це частина Росії. Населений кримськими татарами та українцями Кримський півострів, приєднаний до Російської імперії в 1783 р., подається як “споконвічна російська земля”. А входження Криму до складу України у 1954 р. визнається незаконним. Для підтвердження вагомості такої політики вводяться сакральні метафори, і анексія Криму виправдовується тим, що він для РФ є святим місцем (як “Храмова гора”), бо там хрестився князь Володимир. Ці аргументи історично неправдиві й хибні в логічному та правовому сенсах. По-перше, Володимир – це Київський князь, по-друге, виправдання сучасних політичних дій тим, що відбулося з Київським князем тисячу років тому, не може слугувати міжнародно-правовою підставою.

Наступним антиукраїнським дезінтеграційним проектом РФ, що ґрунтується на спотвореній історії є “Новоросія”. Російська влада використовує цей термін, щоб пред’являти претензії на колишні, нібито російські землі, з переважаючим там російським населенням. Тому керівництво Росії визнає “легітимними права етнічних росіян та російськомовних” і декларувало історичне право на існування “Новоросії” від Харкова до Одеси.

Зазначений проєкт РФ базується на маніпуляціях з історією та перекручуванні фактів, адже Харківщина, Слобожанщина, а також більша частина Луганщини і Донеччини ніколи до складу “Новоросії” не входили. Росія наполягає на тому, що Новоросія була подарована Україні більшовиками і своїм корінням вона пов’язана з російською державою, а її

жителі – це люди з дещо іншим менталітетом, яким важко порозумітися з українцями. Сучасна українська влада нібито проводить імперську політику стосовно населення південного сходу, а воно чинить опір тому політичному режиму (“фашистському” у визначенні російської пропаганди), тому вектору руху України (європейському), який нав’язується населенню. Російською владою та ЗМІ РФ це інтерпретується як “цивілізаційний вибір” цього населення на користь геополітичної підтримки Росії у боротьбі із Заходом. Оскільки жителі південно-східних районів України – це нібито фактично інший народ, тому вони за цією логікою не сепаратисти, а повстанці які прагнуть реалізувати право на самовизначення.

Історичне підґрунтя проєкту “Новоросія” вкрай хитке. Повноцінної самобутньої землі або республіки з такою назвою ніколи не існувало. Історично сформованих кордонів, окремої історично створеної земельної символіки у “Новоросії” не було. Її населення ніколи не вело боротьби за якісь окремі автономні права. Проєкт “Новоросія” сконструйовано, щоб розколоти Україну, пояснити нібито іншу самоідентифікацію жителів південного сходу, продемонструвати існування національної ідентичності, альтернативної українській, довести неможливість співіснування з українцями в одній державі.

Російська влада докладє чимало зусиль для надання вагомості підставам ідеології “русского мира”, тому веде вперту боротьбу в українсько-російському історичному протиборстві за спадщину Київської Русі (в Росії цей термін часто замінюється терміном “Давньоруська держава”). РФ прагне усіма можливими способами довести, що середньовічна Росія є єдиною спадкоємницею Київської Русі. На прикладах історичного минулого доводиться міф про єдину давньоруську народність Київської Русі, з якої надалі виокремилися росіяни, українці і білоруси. Водночас створюється ще й імперський різновид цього міфу про існування “триєдиного руського народу”, який складається з великоросів, малоросів та білорусів. Цю концепцію росіяни підтверджували етимологічними засобами, щоб довести:

спільність між словами “російський (русский)” і “Русь”, тобто першородство росіян в історії Київської Русі та їх пріоритетне право на стародавню культурну та державну спадщину;

ототожнення “України” з окраїною, що буцімто “підтверджувало” культурно-історичну і політичну другорядність українців.

В. Путін неодноразово заявляв, що Київська Русь була ядром Російської імперії і відтоді росіяни й українці мали спільну історію та культуру і менталітет, схожі мови. Звідси висновок – росіяни і українці один народ. Путін чітко акцентував, що Київська Русь і Росія – це тотожні поняття. Такі

заяви, що ґрунтуються на спотвореній історії, використовуються російською владою для виправдання свого втручання у внутрішні справи України та для здійснення своєї головної мети – її повного включення у Російську державу. Якщо Україна, втілюючи традиції власної державності, стає суб'єктом геополітики, інтегрується з Європою і виходить зі сфери впливу російської цивілізації, це означає руйнацію образу Росії як держави з тисячолітньою історією.

Окрім зазначеного, в інформаційній війні проти України, РФ активно використовує радянську історію. Ця історія подається як історія “великої держави” в контексті міфу про переможну війну над фашизмом, яка стала можлива завдяки об'єднанню в СРСР багатьох народів на чолі з російським. Цей міф став важливим фактором формування російської ідентичності. Він також нав'язується і українцям, як одна з основ історичної пам'яті народу.

“Велика Вітчизняна війна” інтерпретується в РФ як велична місія звільнення від всесвітнього зла, коли Червона армія врятувала Європу і все людство завдяки єдності усіх республік СРСР. Тому, з погляду Росії, це чергова вагома підстава для об'єднання нині незалежних держав пострадянського простору.

В Україні міф “Великої Вітчизняної війни” Радянського Союзу був розвінчаний висвітленням української національно-визвольної війни УПА проти Німеччини та СРСР під час Другої світової війни. Але така інтерпретація поділяється не всіма в Україні. Частина українців (особливо у південно-східному регіоні) залишаються прихильниками радянських та російських поглядів на “Велику Вітчизняну війну”. В інформаційній війні на історичному фронті РФ враховує це і масовим вкиданням певного історичного матеріалу намагається поглибити розкол історичної свідомості українських громадян. У Росії стверджують, що спроба виробити український погляд на історію є елементом широкомасштабної кампанії Заходу, спрямованої на перегляд змісту та підсумків Другої світової війни, боротьбою за геополітичний переділ світу.

Спотворена історія Другої світової війни активно використовується Кремлем у внутрішній та міжнародній політиці. Російська влада перетворила ідею фашизму в інструмент політичної боротьби. Постійно актуалізуючи тему “неонацизму”, тиражуючи інформацію про “фашистів”, кремлівська пропаганда ставить за мету:

у внутрішньо-українському контексті розколоти країну і витлумачити діяльність сепаратистів як боротьбу з фашизмом;

у внутрішньо-російському контексті – створити образ ворога з України і викликати потребу з ним боротися;

у зовнішньополітичному контексті – зробити вразливими для критики позиції прихильників України за підтримку нібито “фашистського режиму”.

Саме тому події триваючої війни на сході України рясніють аналогіями з Другої світової війни у російських ЗМІ. Кремлівській пропаганді важливо переконати всіх, що Україну захопили саме “фашисти”. Тому звірства нацистів під час Другої світової війни ототожнюються з діями українських військ на сході. Риторика пов’язана з “Великою Вітчизняною війною” (“каратели”, “нацисти”, “ополченці”) постійно використовуються для опису того, що відбувається в Україні.

Отже, РФ систематично спотворює історичну правду та використовує її для обґрунтування власної ідеології “русского мира” та як зброю в інформаційній війні проти України. Історія стає засобом обґрунтування та реалізації геополітичних проєктів “Новоросії” та “Євразійського союзу”, які спрямовані на відновлення радянського простору, а в перспективі – повне поглинання України Російською Федерацією. Окрім цього, викривлені історичні факти, вирвані з контексту, використовуються Росією і в інформаційній війні проти України з метою регіоналізації історичної свідомості українського народу і розколу на цій основі цілісності суспільства.

Інформаційно-психологічна війна РФ проти України, за своєю інтенсивністю є безпрецедентною у XXI столітті. Бути захищеним в інформаційно-сміслових боях на “історичному фронті” можна лише шляхом вивчення кожним військовослужбовцем історичної правди про витоки українського народу, історію українського війська, традиції державності тощо. Знання об’єктивних історичних фактів сприяє формуванню власного інформаційного імунітету, який захищає свідомість українців (військовослужбовців) від спотворених Кремлем інтерпретацій історії. А об’єктивні історичні дослідження, історична освіта є запорукою духовного суверенітету українців та незалежності Української держави.

Список авторів

Аніщенко О. – начальник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди, полковник (тема 13).

Безбах В. – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (тема 16).

Богачук О. – начальник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики, полковник (тема 2, 3, 22).

Веклюк Т. – заступник начальника науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди, підполковник (тема 17).

Лагодзінський В. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень (тема 14, 19).

Мараєв В. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (тема 15).

Мараєва В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (теми 4, 5, 9, 21).

Мацагор О. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (тема 20).

Михайлов В. – доктор економічних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень (тема 8).

Печенюк І. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень (тема 7).

Топальський В. – кандидат історичних наук, заступник начальника Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України з наукової роботи (тема 1, 10).

Холох О. – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (теми 6, 12, 25).

Хруленко І. – науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (теми 11, 18).

Шевченко М. – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (теми 23, 24).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
З НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
НА 2022 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Підписано до друку
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 8,8. Наклад 300 прим.